

Titel: Journalen NB30

Citation: "Journalen NB30", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K25*, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2008 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-nb30-kom-root.pdf> (tilgået 25. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K25

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **at Christd. slet ikke er til** : 487,8.

I trykt udgave: Bind 25 side 385 linje 6

◀ **vi (...) skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 25 side 385 linje 8

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse, jf. kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse«, § 3: »Gud, som er Verdens Herre og Regent, bestyrer med Viisdom og Godhed, *hvadsomhelst der skeer i Verden*, saa at baade det Gode og det Onde faaer et saadant Udfald, som han finder tienligst [mest formålstjenligt, gavnligst]«, og § 5: »Hvad der møder os i Livet, enten det er sørgeligt eller glædeligt, bliver os *tilskikket af Gud i de bedste Hensigter*, saa at vi altid have Aarsag til at være fornøiede med hans Regiering og Bestyrelse«, i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, gerne omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 23 og s. 24f.

I trykt udgave: Bind 25 side 385 linje 12

◀ **Gavtyvestreeg** : gavtyveagtig handling, dvs. bedragerisk med bibetydning af lumsk, snedig handling.

I trykt udgave: Bind 25 side 385 linje 18

◀ **den menige Mand** : SKs foretrukne betegnelse for mennesker fra den jævne, lavere samfundsklasse.

I trykt udgave: Bind 25 side 385 linje 20

◀ **for (...) godt Kjøb** : billigt, fordelagtigt; på en let måde.

I trykt udgave: Bind 25 side 385 linje 22

◀ **det være saa**: forholde sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 385 linje 24

◀ **Regnepenge** : møntlignende blik- el. messingstykker, gerne med møntpræg el. dekoration, der brugtes ved regneundervisningen i skolen (på det såkaldte regnebræt); også brugt om spillemærker.

I trykt udgave: Bind 25 side 385 linje 27

◀ **Serpens, nisi serpentem comederit, non fit Draco** : lat., Kun den slange, der har ædt en anden slange, forvandles til en drage. Formentlig citeret efter § 27 i anden bog »Der Welt als Wille erste Betrachtung: Die Objektivation des Willens« i A. Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (388,1) bd. 1, s. 164; SK skriver dog 'Draco' med stort begyndelsesbogstav. Den lat. sentens optræder også i den eng. filosof og statsmand Francis Bacon *Sermones fideles* (lat., *Troværdige essays*, trykt 1638), nr. 38 »De Fortuna« (lat., »Om lykken«), 1. pkt. I en lidt varieret form findes det optegnet i Erasmus af Rotterdams ordsprogssamling (fra begyndelsen af det 16. årh.) *Adagia*, 3, 3, 61.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 2

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 3

◀ **en Rotte afrettes til at bide Rotter ... af Sult ædt en Rotte** : En ældre metode til rottebekæmpelse, der stammer fra middelalderen, bestod i, at man indfangede et antal hanrotter, gerne ti, og anbragte dem i en tønde uden føde. Den svageste døde hurtigt af sult og blev ædt af de øvrige, og således fortsatte det, indtil der kun var én rotte tilbage, nemlig den største og mest aggressive. Denne kastrerede man, så den ikke kunne formere sig, og slap den løs igen. Tanken var, at den nu ville bide alle de hanrotter ihjel, som den mødte, og søge at parre sig med hunnerne. Derved ville bestanden automatisk skrumpes ind. Hvis man lod blot én af de indfangede rotter være en hun, ville den (i drægtig tilstand) blive den sidst overlevende. Jf. Maarten t'Hart *Ratten*, 2. udg., Amsterdam 1977 [1973], s. 172f.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 3

◀ **Et Gravvers over en tydsk digter. Sein Lied war deutsch ... sein Lied tönt fort!** : I ugeskriftet *Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben*, udg. af R. Prutz, nr. 23, den 1. juni 1854, i 4. årg., 1854 (jan.-juni), Leipzig 1854, bringes følgende notits, s. 854f.: »Ueber den zahlreichen pomphaften Denkmalen, welche jetzt deutschen Dichtern und Gelehrten errichtet werden und die

wenigstens theilweis ihren Ursprung mehr der Eitelkeit ihrer Gründer verdanken als der Pietät gegen Diejenigen, zu deren Verherrlichung sie bestimmt sind, darf auch der einfache Denkstein nicht übersehen werden, mit dem kürzlich das Grab *Albert Lortzing's* auf dem Kirchhof zu Berlin geschmückt worden ist. Die Inschrift dazu hat der gegenwärtige Regisseur des berliner Hoftheaters geliefert, Philipp Düringer, Lortzing's vieljähriger Freund, der sich auch um das Zustandekommen des ganzen Denkmals große Verdienste erworben hat; dieselbe lautet folgendermaßen: / Sein Lied war deutsch und deutsch sein Leid, / Sein Leben Kampf mit Noth und Neid; / Das Leid flieht diesen Friedensort, / Der Kampf ist aus – sein Lied tönt fort.« – Albert Lortzing (1801-51), ty. komponist, libretist, sanger og skuespiller, ligger begravet på Sophienkirchhof i Berlin. – Ph. J. Düringer (1809-70), ty. digter, skuespiller og regissør, udgav *Albert Lortzing, sein Leben und Wirken*, Leipzig 1851. – *Deutsches Museum. Zeitschrift für Literatur, Kunst und öffentliches Leben*, 1851-56, er anført i sektion XVII »Periodisk Literatur« i *Fortegnelse over Selskabet Athenæums Bogsamling. Anden Deel. 1ste Januar 1847 - 31te December 1856*, Kbh. 1857 (forkortet *Fortegnelse over Athenæums Bogsamling. 1ste Januar 1847 - 31te December 1856*), s. 146.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 10

◀ **Det stod i Blätter für litt. Unterhaltung** : I *Blätter für literarische Unterhaltung*, årg. 1851, Leipzig 1851; årg. 1852, Leipzig 1852; årg. 1853, Leipzig 1853; og årg. 1854, Leipzig 1854, er der ikke fundet oplysninger om inskriptionen på Lortzings grav. *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1826-56, er anført i sektion XVII »Periodisk Literatur« i *Fortegnelse over Athenæums Bogsamling. 1ste Januar 1847 - 31te December 1856*, s. 141.

I trykt udgave: Bind 25 side 386m linje 1

◀ **Numerus** : lat., tal, antal, den store mængde; massen.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 21

◀ **i Charakter af** : i personlig holdning og handling i fuld og hel overensstemmelse med.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 27

◀ **et Folk, en Stat, et Land** : 425m,3.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 30

◀ **Slægten** : generationen.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 30

◀ **Chorus** : af lat., kor, i gr. tragedie den samling personer, der gennem sang kommenterer og fortolker handlingens gang i dramaet, og som indgår i en dialog med skuespillerne. Mens tragediens helt er et fremragende individ, repræsenterer koret almindelige borgere; det er som regel gennem koret, tilskueren aner den skæbne, der rammer helten. I det moderne drama, i opera og skuespil, repræsenterer koret hyppigt en menneskemængde og er således 'folkets stemme'.

I trykt udgave: Bind 25 side 386 linje 30

◀ **Abstraktum** : af lat. 'abstractum', noget abstrakt, ukonkret.

I trykt udgave: Bind 25 side 387 linje 4

◀ **at Xstd. ikke er til** : 487,8.

I trykt udgave: Bind 25 side 387 linje 5

◀ **en Carrikatur ... for en heel Classe af Befolkningen** : hentyder formentlig til, at SK angiveligt blev chikaneret og grinet ad på gaden som følge af angrebet på ham i ugeskriftet *Corsaren*. Angrebet formede sig som satiriske artikler om, allusioner til og karikaturtegninger af SK (se SKS K20, 41-44), første gang den 2. jan. (nr. 276) og herefter regelmæssigt frem til den 17. juli 1846 (nr. 304); efter M.A. Goldschmidts afgang som redaktør i okt. 1846 (437,23) fortsatte drillerierne, sidst den 16. feb. 1849 (nr. 439).

I trykt udgave: Bind 25 side 387 linje 13

◀ **smaa Novellister egl benytte min Existeren til at give deres Frembringelser Interesse** : hentyder formentlig bl.a. til den sv. forfatterinde Frederika Bremer, der i en artikelrække »Lif i Norden« i et sv. blad (1849), overs. til da. og udg. samlet i det lille skrift *Liv i Norden af Frederikke Bremer, Forfatterinde til de svenske Hverdagshistorier*, Kbh. 1849, beskriver sit indtryk af det danske åndsliv fra et ophold i Danmark, især i København, fra efteråret 1848 til juni 1849; heri skriver hun om SK, s. 37f. Jf.

journaloptegnelserne NB12:115, fra aug. 1849, NB12:157, fra sept. 1849, og NB13:86, fra nov. 1849, i SKS 22, 209,6-24, 239f. og 327f., samt NB20:34, fra sommeren 1850, i SKS 23, 411.

I trykt udgave: Bind 25 side 387 linje 16

◀ **Gemütlighed** : af ty. 'Gemütlichkeit', hygge, rarhed, venlighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 387 linje 18

◀ **Naturforskerne have ikke Uret ... den ene Skabning æder den anden** : En kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 25 side 387 linje 22

◀ **de Medlevende** : de samtidige.

I trykt udgave: Bind 25 side 387 linje 29

◀ **ligge under** : bukke under.

I trykt udgave: Bind 25 side 387 linje 32

◀ **Schopenhauer** : Arthur Schopenhauer (1788-1860), ty. filosof; blev doktor i filosofi i 1813; udgav i 1819 sit filosofiske hovedværk *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Efter et ophold i Weimar, hvor han plejede privat omgang med Goethe, forsøgte han sig i nogle år som docent i filosofi ved universitetet i Berlin, men da hans annoncerede forelæsninger ingen tilslutning vandt, bosatte han sig i 1833 i Frankfurt a.M., hvor han levede tilbagetrukket; få år senere udgav han *Ueber den Willen in der Natur*, Frankfurt a.M. 1836, ktl. 944. I 1837 besvarede han med belønning Det Kgl. Norske Videnskabers-Selskabs prisopgave om viljens frihed og i 1838 uden held Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs prisopgave om moralens fundament; de to afhandlinger udgav han som *Die beiden Grundprobleme der Ethik, behandelt in zwei akademischen Preisschriften*, Frankfurt a.M. 1841, ktl. 772 (forkortet *Die beiden Grundprobleme der Ethik*), bestående dels af *Preisschrift über die Freiheit des menschlichen Willens, gekrönt von der Königlich Norwegischen Societät der Wissenschaften, zu Dronheim, am 26. Januar 1839* (forkortet *Ueber die Freiheit des menschlichen Willens*), dels af *Preisschrift über die Grundlage der Moral, nicht gekrönt von der Königlich Dänischen Societät der Wissenschaften, zu Kopenhagen, am 30. Januar 1840* (forkortet *Ueber die Grundlage der Moral*). Et par år efter udsendte han *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1-2, 2. forbedrede og forøgede udg., Leipzig 1844 [1819], ktl. 773-773a (forkortet *Die Welt als Wille und Vorstellung*). SK ejede også *Parerga und Paralipomena: kleine philosophische Schriften* bd. 1-2, Berlin 1851, ktl. 774-775 (forkortet *Parerga und Paralipomena*).

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 1

◀ **I Slutningen af 1ste Bog ... die Welt als Wille und Vorstellung ... hans Død i sidste Akt** : henviser til følgende passage i § 16 i første bog »Der Welt als Vorstellung erste Betrachtung: Die Vorstellung unterworfen dem Satze des Grundes: das Objekt der Erfahrung und Wissenschaft« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. 97, hvor Schopenhauer skriver: »Daher ist es betrachtungswerth, ja wunderbar, wie der Mensch neben seinem Leben in concreto [lat., i det konkrete], immer noch ein zweites in abstracto [lat., i det abstrakte] führt. Im ersten ist er allen Stürmen der Wirklichkeit und dem Einfluß der Gegenwart Preis gegeben, muß streben, leiden, sterben, wie das Thier. Sein Leben in abstracto aber, wie es vor seinem vernünftigen Besinnen steht, ist die stille Abspiegelung des ersten und der Welt worin er lebt (...). Hier im Gebiet der ruhigen Ueberlegung erscheint ihm kalt, farblos und für den Augenblick fremd, was ihn dort ganz besitzt und heftig bewegt: hier ist er bloßer Zuschauer und Beobachter. In diesem Zurückziehen in die Reflexion gleicht er einem Schauspieler, der seine Scene gespielt hat und bis er wieder auftreten muß, unter den Zuschauern seinen Platz nimmt, von wo aus er, was auch vorgeht, und wäre es die Vorbereitung zu seinem Tode (im Stück), gelassen ansieht, darauf aber wieder hingehet und thut und leidet wie er muß.«

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 2

◀ **at Msket ved Siden af sit Liv in concreto ... in abstracto. (1ste Bog § 16)** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 25 side 388m linje 2

◀ **Stoikernes Selvmord. Derom siger Schopenhauer ... wie sich ... Fläschen mit Gift findet** : henviser til følgende passage i § 16 i første bog »Der Welt als Vorstellung erste Betrachtung: Die Vorstellung unterworfen dem Satze des Grundes: das Objekt der Erfahrung und Wissenschaft« i Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (388,1) bd. 1, s. 103, hvor han skriver, at den fuldkomne modsigelse, der ligger i »leben zu wollen ohne zu leiden«, også viser sig i, »daß der Stoiker genöthigt ist, seiner Anweisung zum glücksäligen Leben (denn das bleibt seine Ethik immer) eine Empfehlung des Selbstmordes einzuflechten

(wie sich unter dem prächtigen Schmuck und Geräth orientalischer Despoten auch ein kostbares Fläschchen mit Gift findet), für den Fall nämlich, wo die Leiden des Körpers, die sich durch keine Sätze und Schlüsse wegphilosophiren lassen, überwiegend und unheilbar sind, sein alleiniger Zweck, Glückseligkeit, also doch vereitelt ist, und nichts bleibt, um dem Leiden zu entgehn, als der Tod«. – **Stoikernes Selvmord:** Den moralske anerkendelse af selvmord som udvej er et karakteristisk træk ved stoicismen, der som filosofisk skole blev grundlagt i Grækenland af den gr. filosof Zenon fra Kition på Cypern (o. 333-261 f.Kr.) og videreført af de gr. filosoffer Klenathes og Chrysippos. I det 1. og 2. årh. e.Kr. blev stoicismen videreført i Rom af bl.a. Seneca, Epiktet og Marcus Aurelius, som alle har prist selvmordet; jf. W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 5, 1805, s. 140-182; s. 157, s. 169-176 og s. 181.

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 10

◀ **Hegel** : Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof og teolog, fra 1818 til sin død prof. i Berlin. SK havde i sit bibliotek en række bind af *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (jf. ktl. 549-565 og 1384-1386).

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 19

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 20

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 21

◀ **tænke græsk! - : hvor har Guderne griint!** : hentyder til forestillingen om de olympiske guders latter, se Homers *Illiade*, 1. sang, v. 599, og *Odyssé*, 8. sang, v. 326, hvor det enslydende hedder: »Men fra de salige Guder der skingred umaadelig Latter«, *Homers Illiade*, overs. af Chr. Wilster, 1. del, Kbh. 1836, s. 17, og *Homers Odyssee*, overs. af Chr. Wilster, 1. del, Kbh. 1837, s. 108.

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 25

◀ **gjennemskuet Alts Nødvendighed** : hentyder til Hegels dialektiske metode, if. hvilken begreber udvikler sig med nødvendighed af hinanden ved hjælp af deres modsætninger, fx frembringer begrebet 'væren' med nødvendighed begrebet 'intet', og sammen frembringer de med nødvendighed begrebet 'tilbliven'. Den samme begrebernes logik anvendes også i Hegels historiefilosofi til at forklare den nødvendige udvikling af historiske kræfter.

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 27

◀ **Schopenhauer ... sandt hvad han siger ... grovt som kun en Tydsker kan være** : se fx følgende passage i kap. 38 »Ueber Geschichte« i »Ergänzungen zum dritten Buch« i Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (388,1) bd. 2, s. 442: »Was endlich das, besonders durch die überall so geistesverderbliche und verdummende Hegel'sche Afterphilosophie aufgekommene Bestreben, die Weltgeschichte als ein planmäßiges Ganzes zu fassen, oder, wie sie es nennen, 'sie organisch zu konstruiren,' betrifft; so liegt demselben eigentlich ein roher und platter *Realismus* zum Grunde, der die *Erscheinung* für das *Wesen an sich* der Welt hält und vermeint, auf sie, auf ihre Gestalten und Vorgänge käme es an; wobei er noch im Stillen von gewissen mythologischen Grundansichten unterstützt wird, die er stillschweigend voraussetzt: sonst ließe sich fragen, für welchen Zuschauer denn eine dergleichen Komödie eigentlich aufgeführt würde?« Se også »Anhang. / Kritik der Kantischen Philosophie« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. 482: »Jedoch die größte Frechheit im Auftischen baaren Unsinn, im Zusammenschmieren sinnleerer, rasender Wortgeflechte, wie man sie bis dahin nur in Tollhäusern vernommen hatte, trat endlich im *Hegel* auf und wurde das Werkzeug der plumpesten allgemeinen Mystifikation, die je gewesen, mit einem Erfolg, welcher der Nachwelt fabelhaft erscheinen und ein Denkmal Deutscher Niaiserie bleiben wird.« Se desuden »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* (388,1) bd. 1, s. 153, hvor Schopenhauer i sin kritik af Hegel taler om de absurde »Grundgedanken seiner Afterphilosophie«. Og videre i samme artikel, bd. 1, s. 159: »Z. den Nachtheilen, welche die Universitätsphilosophie der wirklichen und ernstlich gemeinten gebracht hat, gehört ganz besonders das soeben berührte Verdrängtwerden der Kantischen Philosophie durch die Windbeutelerei der drei ausposaunten Sophisten. Nämlich erst Fichte und dann Schelling, die Beide doch nicht ohne Talent waren, endlich aber gar der plumpe und ekelhafte Scharlatan Hegel, dieser perniciose Mensch, der einer ganzen Generation die Köpfe völlig desorganisirt und verdorben hat, wurden ausgeschrien als die Männer, welche *Kants* Philosophie weiter geführt hätten, darüber hinausgelangt wären und so, eigentlich auf seinen Nacken tretend, eine ungleich höhere Stufe der Erkenntniß und Einsicht erreicht hätten, von welcher aus sie nun fast mitleidig auf *Kants* mühsälige Vorarbeit zu ihrer Herrlichkeit herabsähen: sie also wären erst die eigentlich großen Philosophen.«

I trykt udgave: Bind 25 side 388 linje 29

◀ **Schopenhauer** : 388,1.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 2

◀ **S. lader haant om Xstd. ... i Sammenligning med Indiens Viisdom** : sml. journaloptegnelsen NB29:95, hvor SK skriver: »S. [Schopenhauer] som egl. opgiver Christendommen, anpriser [lovpriser] altid Indien Bhramanismen [brahmanismen].« SKS 25, 354,38f.; se kommentaren dertil.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 3

◀ **Hans indiske Tungsind: at leve er at lide** : se fx slutningen af § 56 i fjerde bog »Der Welt als Wille zweite Betrachtung: Bei erreichter Selbsterkenntniß Bejahung und Verneinung des Willens zum Leben« i Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (388,1) bd. 1, s. 350, hvor der er tale om at overbevises om, »wie wesentlich *alles Leben Leiden ist*«. Se også § 61, § 62 og § 67, bd. 1, s. 376, s. 387 og s. 424, hvor det næsten enslydende hedder, »daß wir (...) dem Leben im Ganzen das Leiden wesentlich und von ihm unzertrennlich gefunden haben«. Se endelig kap. 46 »Von der Nichtigkeit und dem Leiden des Lebens« i »Ergänzungen zum vierten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 582, hvor det fremhæves som det rigtigere »Arbeit, Entbehnung, Noth und Leiden, gekrönt durch den Tod, als Zweck unsers Lebens zu betrachten (wie dies Brahmanismus und Buddhismus, und auch das ächte Christenthum thun)«.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 8

◀ **Joh. Climacus udtrykker ... det at være Christen er at lide** : henviser formentlig til følgende udtalelse af Johannes Climacus i »Tillæg til B« i Sectio II af kap. 4 i andet afsnit i anden del af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846): »Det at have sin evige Salighed begrundet paa et Historisk gjør den Christnes Lykke kjendelig paa Lidelse«, SKS 7, 530,3-5. Se også »A. Det Pathetiske« i Sectio II af kap. 4, især § 2, i SKS 7, 352-504, især 392-477. – **Joh. Climacus**: Johannes Climacus, den pseudonyme forf. af *Philosophiske Smuler* (1844) og *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*. Navnet Climacus hentyder formentlig til den gr. teolog og munk Johannes Klimax el. på lat. Climacus (o. 579-649), der levede 40 år som eneboer ved foden af Sinajbjerget og var forf. til værket *Κλίμαξ τοῦ παραδείσου* (gr. (Klímax toû paradeísou), på lat. *Scala paradisi, Paradisstigen*), heraf hans tilnavn. Se i øvrigt den fyldigere kommentar i SKS K4, 197.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 12

◀ **S. ... raser mod denne »nederdrægtige Optimisme« ... især Protestantismen ... viser, det aldeles ikke er Xstd.** : hentyder formentlig til følgende passage i kap. 17 »Ueber das metaphysische Bedürfniß des Menschen« i »Ergänzungen zum ersten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 167f., hvor det om rationalisterne hedder, at de »suchen alles eigenthümlich Christliche hinauszuegesiren; wonach sie etwas übrig behalten, das weder sensu proprio [lat., i egentlig forstand] noch sensu allegorico [lat., i allegorisk forstand] wahr ist, vielmehr eine bloße Plattitüde, beinahe nur Judenthum, oder höchstens seichter Pelagianismus, und, was das Schlimmste, niederträchtiger Optimismus, der dem eigentlichen Christenthum durchaus fremd ist«. Se også slutningen af § 59 i fjerde bog »Der Welt als Wille zweite Betrachtung: Bei erreichter Selbsterkenntniß Bejahung und Verneinung des Willens zum Leben« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. 368: »Uebrigens kann ich hier die Erklärung nicht zurückhalten, das mir der *Optimismus*, wo er nicht etwan das gedankenlose Reden Solcher ist, unter deren platten Stirnen nichts als Worte herbergen, nicht bloß als eine absurde, sondern auch als eine wahrhaft *ruchlose* Denkungsart erscheint, als ein bitterer Hohn über die namenlosen Leiden der Menschheit. – Man denke nur ja nicht etwan, daß die christliche Glaubenslehre dem Optimismus günstig sei; da im Gegentheile in den Evangelien Welt und Uebel beinahe als synonyme Ausdrücke gebraucht werden.« Se endvidere følgende passage i § 70 i bd. 1, s. 457: »Allein in neuerer Zeit hat das Christenthum seine wahre Bedeutung vergessen und ist in platten Optimismus ausgeartet.« Imod protestantismen som optimisme, se fx kap. 48 i »Ergänzungen zum vierten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 619f., hvor Schopenhauer skriver: »Der Protestantismus hat, indem er die Askese und deren Centralpunkt, die Verdienstlichkeit des Cölibats, eliminerter, eigentlich schon den innersten Kern des Christenthums aufgegeben und ist insofern als ein Abfall von demselben anzusehn. Dies hat sich in unsern Tagen herausgestellt in dem allmäligen Uebergang desselben in den platten Rationalismus, (...) der am Ende hinausläuft auf eine Lehre von einem liebenden Vater, der die Welt gemacht hat, damit es hübsch vergnügt darauf zugehe (...), und der, wenn man nur in gewissen Stücken sich seinem Willen anbequemt, auch nachher für eine noch viel hübschere Welt sorgen wird (...). Das mag eine gute Religion für komfortable, verheirathete und aufgeklärte protestantische Pastoren seyn: aber das ist kein Christenthum.« Derpå hævder Schopenhauer, at Luther i sin velmente kamp mod kirkens forargelige misbrug, fx i munkevæset, kom til at gå for langt, idet han angreb hjertet i det asketiske princip. »Denn nach dem Austreten des asketischen Princips trat nothwendig bald das optimistische an seine Stelle. Aber Optimismus ist, in den Religionen, wie in der Philosophie, ein Grundirrtum, der aller Wahrheit den Weg vertritt. Nach dem Allen scheint mir der Katholicismus ein schmähhlich misbrauchtes, der Protestantismus aber ein ausgeartetes Christenthum zu seyn«. I øvrigt argumenterer Schopenhauer ofte og stærkt imod

enhver form for optimisme, se fx kap. 46 i »Ergänzungen zum vierten Buch« i bd. 2, s. 579-585, hvor det fx s. 582 hedder: »Der Optimismus ist aber nicht nur eine falsche, sondern auch eine verderbliche Lehre.« Og kap. 48 i bd. 2, s. 617f. (389,32). Samt kap. 49 i bd. 2, s. 628.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 15

◀ **protesterer** : protesterer imod.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 19

◀ **Pleonasme** : tautologi, overflødighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 26

◀ **den jødiske Optimisme** : I *Die Welt als Wille und Vorstellung* udtrykker Schopenhauer ofte den opfattelse, at jødedom er optimisme, og at den således står i modsætning til kristendommen, fx i kap. 48 i »Ergänzungen zum vierten Buch« i bd. 2, s. 617: »Was dieser eigentlich Christlichen Grundansicht entgegengestellt wird, ist überall und immer nur das A. T. mit seinem παντα καλα λιαν [gr., alt er såre godt (jf. 1 Mos 1,31, i *Septuaginta*, den gr. oversættelse af GT)].« Og s. 618, hvor Schopenhauer skriver, at kristendommen hører til »dem alten, wahren und erhabenen Glauben der Menschheit (...), welcher im Gegensatz steht zu dem falschen, platten und verderblichen *Optimismus*, der sich im Griechischen Heidenthum, im Judenthum und im Islam darstellt.« Og videre s. 619: »dem eigentlichen Chrsitenthum ist jenes παντα καλα λιαν des A. T. wirklich fremd: denn von der Welt wird im N. T. durchgängig geredet als von etwas, dem man nicht angehört, das man nicht liebt, ja dessen Beherrscher der Teufel ist. Dies stimmt zu dem asketischen Geiste der Verläugnung des eigenen Selbst und der Ueberwindung der Welt«.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 32

◀ **potenserede** : forstærkede, intensiverede.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 33

◀ **Xstd. som Forsagelse** : formentlig allusion til Luk 14,33, hvor Jesus siger til skarerne: »Saaledes og Hver af Eder, som ikke forsager alt det, han haver, kan ikke være min Discipel« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 35

◀ **udvise** : vise, udtrykke.

I trykt udgave: Bind 25 side 389 linje 36

◀ **Calumnie** : bagvaskelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 1

◀ **den S.^s Askese** : den schopenhauerske el. Schopenhauers askese (390m,1).

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 9

◀ **Eudaimonisme** : lyksalighedslære, der betragter menneskets egen lykke og nydelse som dets højeste mål og som den væsentligste bevæggrund for dets opfyldelse af pligterne.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 12

◀ **hvad S. selv gjør gjældende mod Stoikerne** : henviser til følgende passage i § 16 i første bog »Der Welt als Vorstellung erste Betrachtung: Die Vorstellung unterworfen dem Satze des Grundes: das Objekt der Erfahrung und Wissenschaft« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. 103, hvor Schopenhauer om den stoiske lære (388,10) skriver, at den »eigentlich doch nur ein besonderer Eudämonismus ist«. Se også følgende passage i kap. 16 »Ueber den praktischen Gebrauch der Vernunft und den Stoicismus« i »Ergänzungen zum ersten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 157: »Ein zusammenhängendes Studium der Stoiker wird Jeden überzeugen, daß der Zweck ihrer Ethik, eben wie der des *Kynismus*, aus welchem sie entsprungen, durchaus kein anderer ist, als ein möglichst schmerzloses und dadurch möglichst glückliches Leben: woraus folgt, daß die Stoische Moral nur eine besondere Art des *Eudämonismus* ist.«

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 13

◀ **giv Alt til de Fattige** : hentydning til beretningen i Matt 19,16-22 om den rige, unge mand, der opsøgte Jesus og spurgte ham, hvad han skulle gøre for at få evigt liv. Jesus svarede, at han skulle holde budene;

men da den unge mand forsikrede, at dem havde han allerede holdt, sagde Jesus til ham: »vil du være fuldkommen, da gik [gå] hen, sælg, hvad du haver, og giv Fattige det, og du skal have et Liggendefæ [skat] i Himmelen; og kom, følg mig«, v. 21 (NT-1819). Da den unge mand hørte det, gik han bedrøvet bort, for han var meget rig.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 16

◀ **saa er** : det er således.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 19

◀ **Askesen tilsigter ... (gjennem Mortificationen af Villien til Livet) ... er Asketen død for Alt** : hentyder fx til følgende passage i § 68 i fjerde bog »Der Welt als Wille zweite Betrachtung: Bei erreichter Selbsterkenntniß Bejahung und Verneinung des Willens zum Leben« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. 430f.: »Die Askesis zeigt sich sodann ferner in freiwilliger und absichtlicher Armuth, die nicht nur per accidens [lat., gennem en tilfældighed] entsteht, indem das Eigenthum weggegeben wird, um fremde Leiden zu mildern, sondern hier schon Zweck an sich ist, dienen soll als stete Mortifikation des Willens [zum Leben], damit nicht die Befriedigung der Wünsche, die Süße des Lebens, den Willen wieder aufrege, gegen welchen die Selbsterkenntniß Abscheu gefaßt hat.« Se endvidere s. 442: »Unter dem schon öfter von mir gebrauchten Ausdruck *Askesis* verstehe ich, im engern Sinne, diese *vorsätzliche* Brechung des Willens, durch Versagung des Angenehmen und Aufsuchen des Unangenehmen, die selbstgewählte büßende Lebensart und Selbstkasteiung, zur anhaltenden Mortifikation des Willens [zum Leben].« Se desuden følgende passage i kap. 48 i »Ergänzungen zum vierten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 610: »Quietismus, d. i. Aufgeben alles Wollens, Askesis, d. i. absichtliche Ertötung des Eigenwillens, und Mysticismus, d. i. Bewußtseyn der Identität seines eigenen Wesens mit dem aller Dinge, oder dem Kern der Welt, stehn in genauester Verbindung; so daß wer sich zu einem derselben bekennt allmählig auch zur Annahme der andern, selbst gegen seinen Vorsatz, geleitet wird.«

I trykt udgave: Bind 25 side 390m linje 1

◀ **efter fattig Leilighed** : efter fattig evne, i al beskedenhed.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 12

◀ **potensere** : forstærke, intensivere.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 22

◀ **depotensere** : afkræfte, gøre kraftesløs.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 24

◀ **»Windbeutel« (...)** kan bruges som **Adjektiv og Verbum** : se fx om 'Windbeutel' i artiklen over ordsammensætninger med 'Wind' i Th. Heinsius *Volksthümliches Wörterbuch der Deutschen Sprache* bd. 1-4, Hannover 1818-22, ktl. U 64; bd. 4, s. 1638: »*der W-beutel*, ein leichtsinniger Mensch, welcher unzuverlässig ist (ein Windsack, Windmacher); uneigentl. Name des Ochsenfrosches; eine Art Backwerk von Mehl, Eiern und Butter, inwendig hohl; *die W-beutelei*, die Eigenschaft eines Windbeutels; eine leere ungegründete Äußerung eines Windbeutels; *Windbeuteln*, unth. Z. [unthätiges Zeitwort], mit *haben*, ein Windbeutel seyn, gleich einem Windbeutel leeres Geschwätz vorbringen, sich unzuverlässig zeigen«.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 28

◀ **A. Schopenhauer gjør en fortræffelig Brug af det** : se fx § 6 »Vom *Fundament* der Kantischen Ethik« i A. Schopenhauer *Ueber die Grundlage der Moral* i *Die beiden Grundprobleme der Ethik* (388,1), s. 147, hvor Schopenhauer med adresse til J.G. Fichte skriver: »Hinter welche Floskeln doch so ein Windbeutel seine Rathlosigkeit versteckt!« Og videre s. 149: »Hier also liegt der Ursprung jener unmittelbar nach Kants Lehre auftretenden philosophischen Methode, die im Mystificiren, Imponiren, Täuschen, Sand in die Augen streuen und Windbeuteln besteht, deren Zeitraum die Geschichte der Philosophie einst unter dem Titel 'Periode der Unredlichkeit' anführen wird.« Se endvidere »Vorrede zur zweiten Auflage« i Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (388,1) bd. 1, s. XIX, hvor Schopenhauer påstår, at i modsætning til 'die drei berühmten Sophisten', dvs. Fichte, F.W.J. Schelling og Hegel (388,19), finder man altid ham »auf dem Standpunkt der *Reflexion*, d. i. der vernünftigen Besinnung und redlichen Mittheilung, niemals auf dem der *Inspiration*, genannt intellektuelle Anschauung, oder auch absolutes Denken, beim rechten Namen jedoch Windbeutelei und Scharlatanerei«, og s. XXIV, hvor der er tale om 'windbeutelnde Sophisten'. Og § 7 i første bog, bd. 1, s. 30, hvor Schopenhauer i identitetsfilosofien intet andet hører end 'langweilige Windbeuteleien'; § 24 i anden bog, bd. 1, s. 140, hvor der er tale om, »was Fichte durch seine Windbeuteleien zu leisten *scheinen* wollte«; § 31 i tredje bog, bd. 1, s. 196, hvor Schopenhauer skriver, at havde man i de sidste 40 år forstået Kants og Platons lære: »man hätte sich nicht heute von diesem, morgen von einem andern Windbeutel naseführen

lassen«; § 62 i fjerde bog, bd. 1, s. 381, hvor Schopenhauer benytter udtrykket 'die bloße Windbeutelei' og i »Anhang. / Kritik der Kantischen Philosophie«, bd. 1, s. 471, udtrykket 'Windbeutelei intellektualer Anschauung'. Se videre kap. 22 i »Ergänzungen zum zweiten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 291, hvor Schopenhauer taler om »de[n] Weg, auf welchem ich über Kant und die von ihm gezogene Gränze hinausgegangen bin, jedoch stets auf dem Boden der Reflexion, mithin der Redlichkeit, mich haltend, daher ohne das windbeutelnde Vorgeben intellektualer Anschauung, oder absoluten Denkens, welches die Periode der Pseudophilosophie zwischen Kant und mir charakterisirt«. Se desuden »Anhang« til »Skizze einer Geschichte der Lehre vom Idealen und Realen« i *Parerga und Paralipomena* (388,1) bd. 1, s. 23, hvor Schopenhauer om Schelling benytter udtrykket 'mit Imponiren und Windbeuteln zu Werke gegangen'; og § 14 »Einige Bemerkungen über meine eigene Philosophie« i »Fragmente zur Geschichte der Philosophie«, bd. 1, s. 121, hvor der med hentydning til Fichte, Schelling og Hegel tales om »die Windbeuteleien der drei modernen Universitäts-Sophisten«. Se endelig »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 159 (388,29), og s. 160, hvor Fichte, Schelling og Hegel omtales som 'jene drei Windbeutel'. Og videre s. 164, hvor Schopenhauer skriver: »Daß nun aber das Verdrängtwerden der ernstesten, tief sinnigen und redlichen Philosophie Kants, durch die Windbeuteleien bloßer, von persönlichen Zwecken geleiteter Sophisten, den nachtheiligsten Einfluß auf die Bildung des Zeitalters gehabt habe, ist nicht zu bezweifeln.« Og s. 170, hvor det hedder: »Die Universitäten nun aber sind offenbar der Heerd alles jenes Spiels, welches die Absicht mit der Philosophie treibt. Nur mittelst ihrer konnten Kants, eine Weltepoche in der Philosophie begründende Leistungen verdrängt werden durch die Windbeuteleien eines Fichte, die wieder bald darauf ihm ähnliche Gesellen verdrängten.«

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 31

◀ **han som skal tale om den Hegelske Philosophie** : hentyder formentlig til Schopenhauers fortørnede reaktion på, at Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab i sin negative bedømmelse af hans prisskrift *Ueber die Grundlage der Moral* har bebrejdet ham at have stillet J.G. Fichte højt over Hegel (388,19), som i bedømmelsen erklæres at være en 'summus philosophus' (lat., 'stor el. ypperlig filosof'), se »Vorrede« til *Die beiden Grundprobleme der Ethik*, s. XIXf., hvor Schopenhauer skriver: »Wenn ein Bund zur Verherrlichung des Schlechten verschworener Journalschreiber, wenn besoldete Professoren der Hegelei, und schmachtende Privatdocenten, die es werden möchten, jenen sehr gewöhnlichen Kopf, aber ungewöhnlichen Scharlatan, als den größten Philosophen, den je die Welt besessen, unermüdlich und mit beispielloser Unverschämtheit, in alle vier Winde ausschreien; so ist das keiner ernstlichen Berücksichtigung werth, um so weniger, als die plumpe Absichtlichkeit dieses elenden Treibens nachgerade selbst dem wenig Geübten augenfällig werden muß. Wenn es aber so weit kommt, daß eine ausländische Akademie jenen Philosophaster als einen summus philosophus in Schutz nehmen will, ja sich erlaubt, den Mann zu schmähen, der, redlich und unerschrocken, dem falschen, erschlichenen, gekauften und zusammengelogenen Ruhm mit dem Nachdruck sich entgegenstellt, der allein jenem frechen Anpreisen und Aufdringen des Falschen, Schlechtes und Kopfverderbenden angemessen ist; so wird die Sache ernsthaft: denn ein so beglaubigtes Urtheil könnte Unkundige zu großem und schädlichem Irrthum verleiten. Es muß daher *neutralisirt* werden: und dies muß, da ich nicht die Autorität einer Akademie habe, durch Gründe und Belege geschehen.« Herefter retter Schopenhauer en voldsom kritisk mod Hegel og hans filosofi, s. XX-XXXII. Se også § 6 »Vom Fundament der Kantischen Ethik« i *Ueber die Grundlage der Moral* i *Die beiden Grundprobleme der Ethik*, s. 149, hvor Schopenhauer om »Periode der Unredlichkeit« (390,31) skriver: »Als Heroen dieser Periode glänzen Fichte und Schelling, zuletzt aber auch der selbst ihrer ganz unwürdige und sehr viel tiefer als diese Talent-Männer stehende, plumpe, geistlose Scharlatan Hegel.« Schopenhauer refererer til sin kritik af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab for at have gjort Hegel til en 'summus philosophus' i kap. 6 »Zur Lehre von der abstrakten, oder Vernunft-Erkenntniß« i »Ergänzungen zum ersten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 69.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 34

◀ **hele Professor Philosophien** : hentyder formentlig især til »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 129-188, som bl.a. er et voldsomt angreb på den 'katederfilosofi', der blev drevet af de professorer, som var ansat ved de tyske universiteter; sml. journaloptegnelsen NB29:95, i SKS 25, 355,4-13, med kommentar. Se også »Vorrede zur zweiten Auflage« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. XXVI: »Jetzt noch ein Wort für die Philosophieprofessoren«, der strækker sig frem til forordets slutning, s. XXX.

I trykt udgave: Bind 25 side 390 linje 35

◀ **Vindbeutel** : nyere form: vindbøjtel. Ordet er ikke optaget i C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032, og heller ikke i 2. udg., Kbh. 1859.

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 4

◀ **maaskee det tydske Sprog ikke har** : På ty. findes betegnelsen 'Windkupperer' samt 'Windschnappen' og 'Luftschnappen' som udtryk for en fejl ved heste.

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 7

◀ **Vindsluger** : hest, der har den uvane at nedsvælge luft (ledsaget af en gurglende lyd), specielt uden samtidig at sætte tænderne i en fast genstand. Ordet er hverken optaget i 1. el. 2. udg. af C. Molbech *Dansk Ordbog* (391,4).

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 8

◀ **morer mig ... dette med Schopenhauer og Hegel** : 390,34. Se fx »Vorrede« til *Die beiden Grundprobleme der Ethik*, s. XX, hvor Schopenhauer i forlængelse af det ovenfor anførte citat (390,34) skriver: »Wenn ich nun zu diesem Zwecke sagte, die sogenannte Philosophie dieses Hegels sei eine kolossale Mystifikation, welche noch der Nachwelt das unerschöpfliche Thema des Spottes über unsre Zeit liefern wird, eine alle Geisteskräfte lähmende, alles wirkliche Denken erstickende und, mittelst des frevelhaftesten Mißbrauches der Sprache, an dessen Stelle den hohlsten, sinnleersten, gedankenlosesten, mithin, wie der Erfolg bestätigt, verdummendsten Wortkram setzende Pseudophilosophie, welche, mit einem aus der Luft gegriffenen und absurden Einfall zum Kern, sowohl der Gründe als der Folgen entbehrt, d. h. durch nichts bewiesen wird, noch selbst irgend etwas beweist oder erklärt, dabei noch, der Originalität ermangelnd, eine bloße Parodie des scholastischen Realismus und zugleich des Spinozismus, welches Monstrum auch noch von der Kehrseite das Christenthum vorstellen soll, (...) so würde ich Recht haben.« Lignende angreb retter Schopenhauer hyppigt mod Hegel (388,19), se fx »Vorrede zur zweiten Auflage« og »Anhang. / Kritik der Kantischen Philosophie« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. XX, s. 471 og s. 482; kap. 6 »Zur Lehre von der abstrakten, oder Vernunft-Erkenntniß« og kap. 7 »Vom Verhältniß der anschauenden zur abstrakten Erkenntniß« i »Ergänzungen zum ersten Buch« samt kap. 47 »Zur Ethik« i »Ergänzungen zum vierten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 69 og s. 85 samt s. 587; »Anhang« til »Skitze einer Geschichte der Lehre vom Idealen und Realen« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 19, s. 21, s. 22, s. 27f.; § 13 »Noch einige Erläuterungen zur Kantischen Philosophie« i »Fragmente zur Geschichte der Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 91f.; og »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 134, s. 136, s. 147, s. 153, s. 156f., s. 158, s. 159, s. 164, s. 165 og s. 166.

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 13

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 14

◀ **at Hegel var ... med Nødvendighed - en Vindbeutel ... med Nødvendighed ... Produkt af Verdens 6000 Aars Historie** : sml. »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 187, hvor Schopenhauer skriver: »Daher (...) möchte ich den Kathedervortrag beschränken auf den Zweck einer allgemeinen Orientirung auf dem Felde der bisherigen philosophischen Leistungen, mit Beseitigung aller Ausführungen, wie auch aller Pragmaticität der Darstellung, die weiter gehn wollte, als bis zur Nachweisung der unverkennbaren Anknüpfungspunkte der successiv auftretenden Systeme an früher dagewesene; also ganz im Gegensatz der Anmaaßung Hegelianischer Geschichtschreiber der Philosophie, welche jedes System als nothwendig eintretend darthun, und sonach, die Geschichte der Philosophie a priori konstruirend, uns beweisen, daß jeder Philosoph gerade Das, was er gedacht hat, und nichts Anderes, habe denken müssen«. - **med Nødvendighed**: 388,27. - **Verdens 6000 Aars Historie**: Bl.a. med udgangspunkt i forskellige steder i GT har man siden den kristne oldtid ment, at verden var skabt o. 4000 år f.Kr. Dette blev fx hævdet af den irsk-anglikanske ærkebiskop James Ussher, der i *Annales Veteris Testamenti* (1659) nåede frem til, at verden blev skabt 4004 f.Kr. Endnu langt op i det 19. årh. blev disse og lignende beregninger af mange betragtet som autoritative, så man på daværende tidspunkt anslog verdens historiske alder til ca. 6000 år. Se fx den officielle *Almanak for det Aar efter Christi Fødsel 1854*, Kbh., upagineret, s. [3], hvor det oplyses: »Nærværende Aar regnes efter Christi Fødsel 1854. / Efter Verdens Skabelse 5821.«

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 16

◀ **det Afsnit som S. ... betegner som Løgne-Philosophiens Tidsalder** : Betegnelsen er ikke identificeret. I § 6 »Vom Fundament der Kantischen Ethik« i *Ueber die Grundlage der Moral* i *Die beiden Grundprobleme der Ethik*, s. 149, benytter Schopenhauer derimod betegnelsen »Periode der Unredlichkeit« (390,31). Og i kap. 22 i »Ergänzungen zum zweiten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 291, benytter han betegnelsen »die Periode der Pseudophilosophie« (390,31). Se i øvrigt »Anhang« til »Skitze einer Geschichte der Lehre vom Idealen und Realen« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 19, hvor Schopenhauer om tidsrummet mellem Kant og sig selv skriver, at »meines Erachtens, Fichte, Schelling und Hegel keine Philosophen sind, indem ihnen das erste Erforderniß hiezu, Ernst und Redlichkeit des Forschens, abgeht. Sie sind bloße Sophisten«. Og videre s. 23: »Demnach ist der wahre, unterscheidende Charakter der Philosophie dieser ganzen, sogenannten Nachkantischen Schule *Unredlichkeit*, ihr Element blauer Dunst und persönliche Zwecke ihr Ziel. Ihre Koryphäen waren bemüht, zu *scheinen*, nicht zu *seyn*: sie sind daher Sophisten, nicht Philosophen.« Se desuden »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena*

bd. 1, s. 142, hvor Schopenhauer skriver: »Sehe ich nun aber auf die, in dem halben Jahrhundert, welches seit Kants Wirksamkeit verstrichen ist, auftretenden, angeblichen Philosophen zurück; so erblicke ich leider keinen, dem ich nachrühmen könnte, sein wahrer und ganzer Ernst sei die Erforschung der Wahrheit gewesen: vielmehr finde ich sie alle, wenn auch nicht immer mit deutlichem Bewußtseyn, auf den bloßen Schein der Sache, auf Effektmachen, Imponiren, ja, Mystificiren bedacht und eifrig bemüht, den Beifall der Vorgesetzten und nächst dem der Studenten zu erlangen«. Og videre s. 164: »Daß nun aber das Verdrängtwerden der ernsten, tiefsinnigen og redlichen Philosophie Kants, durch die Windbeuteleien bloßer, von persönlichen Zwecken geleiteter Sophisten, den nachtheiligsten Einfluß auf die Bildung des Zeitalters gehabt habe, ist nicht zu bezweifeln. Zumal ist die Anpreisung eines so völlig werthlosen, ja, durchaus verderblichen Kopfes, wie Hegel, als des ersten Philosophen dieser og jeder Zeit, zuverlässig die Ursache der ganzen Degradation der Philosophie og, in Folge davon, des Verfalls der höhern Litteratur überhaupt, während der letzten 30 Jahre gewesen. Wehe der Zeit, wo, in der Philosophie, Frechheit og Unsinn Einsicht og Verstand verdrängt haben!«

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 18

◀ **gjøre (...)** **kjendeligt**: tydeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 27

◀ **Styrelsens**: Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 30

◀ **udvise** : vise, udtrykke.

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 31

◀ **Christus fødes af en Jomfru** : se fx Matt 1,18.22-23 og Luk 1,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 391 linje 35

◀ **det er jo Gud selv der har stiftet det** : se fx Jesu svar på nogle farisæeres spørgsmål om skilsmisse, Matt 19,4-6: »Har I ikke læst, at Skaberen fra begyndelsen skabte dem som mand og kvinde [jf. 1 Mos 1,27] og sagde: 'Derfor skal en mand forlade sin far og sin mor og binde sig til sin hustru, og de to skal blive ét kød [jf. 1 Mos 2,24]'? Derfor er de ikke længere to, men ét kød. Hvad Gud altså har sammenføjet, må et menneske ikke adskille.«

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 2

◀ **Slægtens Forplantelse som en Slags Gudsdyrkelse** : se fx den første skabelsesberetning, hvor Gud efter at have skabt mennesket som mand og kvinde »velsignede dem og sagde til dem: 'Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden'«, 1 Mos 1,28. Se også forjættelserne om frugtbarhed og mangfoldighed til Noa og hans sønner, 1 Mos 9,1.7; til Abraham, 1 Mos 13,16; 15,5; 17,2.5-6; 22,17; til Isak, 1 Mos 26,4; og til Jakob, 1 Mos 28,14; 35,11.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 3

◀ **denne Messias ikke er Messias** : hentyder til, at i de jødiske messiasforventninger om en fremtidig kongeskikkelse og/el. frelserskikkelse er denne Messias (hebr., den salvede) af Davids slægt, se fx Es 8,23-9,6 og 11,1-10. I NT kaldes Jesus Messias i Joh 1,41 (v. 42 i NT-1819) og Joh 4,25.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 8

◀ **Christus (...) af Davids Slægt** : se fx »Slægtsbog for Jesus Kristus, Davids søn, Abrahams søn« i Matt 1,1-17. Se også Matt 22,41-46.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 9

◀ **vistnok** : givetvis, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 17

◀ **betjent** : forvaltet, varetaget.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 18

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 20

◀ det **Underfundige**: listige, snedige.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 22

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 24

◀ **Gavtyvestreger** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 27

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 30

◀ **kongelige Embedsmænd** : af kongen udnævnte embedsmænd.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 34

◀ **Wirtschaften** : ty., det at føre hus, drive forretning, tage vare på økonomien.

I trykt udgave: Bind 25 side 392 linje 35

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, lige det modsatte af.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 5

◀ **sandselige** : som angår den sanselige verden, verdslige.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 7

◀ **stækker en Lokkefugl** : En fugl, der (ved fuglefangst) tjener til at lokke andre fugle til, blev afrettet og fik vingerne stækket.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 15

◀ **uden** : undtagen.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 25

◀ **Politie-Agenterne**: spion for politiet (især det hemmelige politi); civil politibetjent, der tager sig af opklaringer.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 29

◀ **Naturer ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 30

◀ **de (...) kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 33

◀ **Forretningen** : virksomheden, gerningen; opgaven.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 35

◀ **paa Liv og Død** : med livet som indsats.

I trykt udgave: Bind 25 side 393 linje 36

◀ **den Tale kom op ... Mirakler: det behøves ... blot i Xstds første Fremtræden** : se fx afsnittet »Udvikling af Underets Begreb« i H.N. Clausen *Udvikling af de christelige Hovedlærdomme*, Kbh. 1844, ktl. 253, s. 62-73, hvor det s. 63f. oplyses: »Allerede den fromme Chrysostomus, Patriarch i Constantinopel i det femte Aarhundrede, siger: 'den høihjertede og vise Mand trænger ikke til Undertegn; thi salige ere De, som ikke see og dog troe;' og den troesstærke Luthers Ord ere bekjendte: 'Gud har maattet give Hedningerne udvortes Tegn, som man kunde see for Øinene og gribe med Hænderne, maattet drage dem, der tilforn intet vidste om Gud, til sig ved ydre Tegn, ligesom maattet kaste Æbler og Pærer for Børn. Men at Christus uden Ophør virker i Christenheden ved sin guddommelige, almægtige Kraft, det er i Sandhed at uddrive Djævelen, forjage Slangen, og tale med nye Tunger for de Troende [395,19]. Hine synlige Gjæringer ere Tegn for den

uforstandige, vantroe Flok; men vi, som allerede vide Saadant og troe Evangeliet, hvortil skulde vi have dem behov?'« Se også § 15 i H.N. Clausen *Christelig Troeslære*, Kbh. 1853, ktl. 256, s. 36-38; s. 37, noten, hvor det samme oplyses, idet dog udtalelsen af Chrysostomos, fra en prædiken over Sl 111, bringes på græsk. Udtalelsen af Luther er fra en prædiken på Kristi himmelfartsdag, formentlig fra 1523.

I trykt udgave: Bind 25 side 394 linje 3

◀ **naturunderfundige** : af naturen listige, snedige.

I trykt udgave: Bind 25 side 394 linje 6

◀ **Gavtyveagtighed** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 394 linje 7

◀ **saa godt som** : så vel som.

I trykt udgave: Bind 25 side 394 linje 8

◀ **ret** som: lige.

I trykt udgave: Bind 25 side 394 linje 11

◀ Vi Msker **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 394 linje 22

◀ **paa Stads** : til pynt el. parade, med bibetydningen: uden at bestille el. gøre noget.

I trykt udgave: Bind 25 side 394 linje 34

◀ **Top, som Børnene spille med ... løbe rundt paa Spidsen** : En sådan top, der som regel var drejet af træ og tilspidset forneden, fik man til at snurre ved at piske på den.

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 4

◀ **under Navn af Perfectibilitet** : se fx afsnittet om »Det christelige Perfectibilitetsbegreb« i § 21 i H.N. Clausen *Christelig Troeslære* (394,3), s. 54-58. – **Perfectibilitet**: evne til at udvikle sig, gøre fremskridt, blive fuldkommen; fuldkommengørelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 10

◀ **at Miraklet er uadskilleligt fra det at være Christen (Mc: 16, 17)** : I Mark 16,17-18, der indgår i den opstandne Jesu sidste tale til sine disciple, siger han: »Men disse Tegn skulle [skal] følge dem, som troe: i mit Navn skulle de uddrive Diævle; de skulle tale med nye Tunger; de skulle tage paa Slinger, og dersom de drikke nogen Forgift, skal det ikke skade dem; paa de Syge skulle de lægge Hænder, og de skulle helbredes« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 19

◀ **den Sludder: nu behøves Mirakler ikke mere** : 394,3.

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 21

◀ **er Xstd. slet ikke til** : 487,8.

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 23

◀ **Aber** : af ty., men.

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 24

◀ **at sulte - og saa have Miraklets Gave** : se 2 Kor 6,5 og 11,27, hvor Paulus oplyser, at han mange gange har lidt sult (478,3).

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 31

◀ **hidse (...) mod** : opildne til kamp mod.

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 32

◀ **vi ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 33

◀ **betrygget fedt Levebrød med jævnt Avancement** : sigter til de indtægtsforhold, der var forbundet med et præsteembede; sml. fx journaloptegnelsen NB20:97, fra aug. 1850, hvor SK skriver: »En Mand søger et Præstekald. Det er utroligt saa meget der undersøges og ingenlunde udenvidere forudsættes angaaende Indtægter, Præstegaard o: s: v:«, SKS 23, 445,13-15. I købstæderne havde borgerne pligt til at yde præsten et pålignet beløb, kaldet 'præstepenge', mens bønderne i landsognene tilsvarende skulle betale præsten en vis procentdel af deres animalske produkter og især af deres korn, kaldet 'tiende'. Størrelsen af denne betaling blev fastsat af Kirke- og Undervisningsministeriet. På kirkens højtidsdage kunne menighedens medlemmer betale deres præst en frivillig pengegave, kaldet 'offer'. I en vis udstrækning modtog præsten endvidere 'accidenser', dvs. vederlag for at forrette kirkelige handlinger som brudevielse, barnedåb, konfirmation og begravelse. Dertil kom i købstæderne en huslejegodtgørelse, mens præsterne på landet havde indtægter fra de dem tillagte jorde og gårde. Alt taget i betragtning havde de københavnske præster en større indtjening end præsterne i provinsen; men generelt set varierede indtægterne meget fra embede til embede, ligesom de jorde, der hørte til præstegårdene, varierede i omfang og bonitet fra sogn til sogn. En komplet oversigt findes i Bloch Suhr *Kaldslexicon, omfattende en Beskrivelse over alle danske geistlige Embeder i alfabetsk Ordre*, Kbh. 1851, ktl. 379. – **betrygget**: sikret.

I trykt udgave: Bind 25 side 395 linje 34

◀ **underfundigt** : listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 396 linje 6

◀ **Formastelse** : dumdristighed, hovmodighed, bespottelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 396 linje 14

◀ **friste Gud** : udæske, udfordre Gud.

I trykt udgave: Bind 25 side 396 linje 15

◀ **bona fide** : lat., i god tro.

I trykt udgave: Bind 25 side 396 linje 18

◀ **i Charakter** : 386,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 396 linje 20

◀ **Gavtyvene** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 396 linje 23

◀ **κατεξοχήν** : egl. κατ' ἐξοχήν, gr. (kat' exochēn) i overordentlig grad, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 25 side 396 linje 25

◀ **Du formaaer Alt naar Du blot troer** : allusion til beretningen i Mark 9,14-24 om helbredelsen af drengen med den urene ånd, hvor drengens far siger til Jesus: »men formaaer du noget, da forbarm dig over os, og hielp os«, og hvor Jesus svarer: »dersom du kan troe; alle Ting ere den muelige, som troer«, v. 22-23 (NT-1819). Se også Matt 17,20; 21,21. Se endvidere Fil 4,13, hvor Paulus skriver: »Jeg formaaer Alt i Christo, som gjør mig stærk« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 396 linje 32

◀ **Borgermand** : mand af borgerstanden.

I trykt udgave: Bind 25 side 397 linje 2

◀ **Træbidder** : dvs. træbider, dels betegnelse for smådyr, der lever i træ, dels skældsord (om en sløv, kedelig person).

I trykt udgave: Bind 25 side 397 linje 11

◀ **uden** : undtagen.

I trykt udgave: Bind 25 side 397 linje 14

◀ **Hine 3000 der paa Pintsedag en masse lagdes til Menigheden** : sigter til beretningen i ApG 2,37-41 om virkningen af apostlen Peters prædiken pintsedag, hvor det i v. 41 fortælles: »De som nu gjerne annammede hans Ord, bleve døbte; og der vandtes samme Dag henved tre tusinde Siele« (NT-1819). - **en masse**: fr., i mængde, i fællesskab, i samlet flok.

I trykt udgave: Bind 25 side 397 linje 26

◀ **Mislighed** : misforhold, betænkelighed, tvivlsomhed.

I trykt udgave: Bind 25 side 397 linje 28

◀ **auf einmal** : ty., på én gang.

I trykt udgave: Bind 25 side 397 linje 30

◀ **Snævring** : et sted, en gade, en passage, der bliver snævrere.

I trykt udgave: Bind 25 side 398 linje 3

◀ **de (...) kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 398 linje 3

◀ **Stater, Lande, Folk, Riger, som ere Christne** : 425m,3.

I trykt udgave: Bind 25 side 398 linje 16

◀ **det Princip at skulle hade sig selv, hvilket jo er Xstds** : hentyder formentlig til Luk 14,26, hvor Jesus i sin tale om prisen for efterfølgelse siger: »Dersom nogen kommer til mig, og hader ikke sin Fader, og Moder, og Hustru, og Børn, og Brødre, og Søstre, og tilmed sit eget Liv, han kan ikke være min Discipel« (NT-1819). Se også Joh 12,25, hvor Jesus siger: »Hvo [den] som elsker sit Liv, skal miste det; og hvo som hader sit Liv i denne Verden, skal bevare det til et evigt Liv« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 398m linje 1

◀ **Statskirker**: En 'statskirke' betegner en kirke, som staten retsgyldigt hævder som sin kirke, og hvis tro og lære staten erklærer som sin officielle religion; staten giver således vedkommende kirke en (ofte monopoliseret) særstilling, men fordrer samtidig (en mere el. mindre udviklet) bestemmelsesret over den. Ved Grundloven af 5. juni 1849 blev den da. statskirke omdannet til en folkekirke, herom hedder det i § 3: »Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten.« Og videre i § 80: »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov.« Se *Danmarks Riges Grundlov. Valgloven. Bestemmelser angaaende Forretningsordenen i begge Thingene*, Kbh. 1850, s. 6 og s. 26.

I trykt udgave: Bind 25 side 398m linje 7

◀ **Folkekirker**: se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 25 side 398m linje 7

◀ **Gavtyvestreger** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 398 linje 18

◀ **Pfui** : fy, føj. Opr. lydmalende ord, der skulle gengive lyden ved kraftig spyttens som tegn på foragt.

I trykt udgave: Bind 25 side 398 linje 22

◀ **Straffe-Anstalten** : det statslige fængsel, hvori man fuldbyrder de strengere og mere langvarige frihedsstraffe.

I trykt udgave: Bind 25 side 398 linje 28

◀ **Enhver Politie-Officiant, Betjent, enhver Vægters Rapport er under Eed** : If. forordning af 22. okt. 1701 om politiets administration, § 3, var det kongen, der beskikkede en politifiskal (dvs. den embedsmand, der rejste påtale og repræsenterede politiet ved politiretten i København), mens de andre betjente blev antaget af politimesteren og taget i ed af politiretten. Og if. forordning af 26. juli 1683 om gadelygterne og natvægterne i København, § 12, skulle vægterne ved deres ansættelse aflægge ed på, at de troligt, flittigt og uden svig ville passe deres vagt og uden falsked bistå hinanden. - **Politie-Officiant**: politiembedsmand, politifunktionær. - **Vægters**: medlem af et korps af natvægtere, der i København (indtil 1862) og i da. købstæder i øvrigt patruljerede i gaderne, sørgede for gadeorden, foretog anholdelser, alarmerede ved

ildebrand, passede gadebelysningen, udråbte klokkeslættene og sang de forordnede vægtervers.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 4

◀ **stundom lader man den Vedkommende endnu engang aflægge Eed** : hentyder måske til, at en politibetjent el. vægter, der blev ført som vidne under en retssag, måtte aflægge ed i retten.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 5

◀ **Vægterlieutenanten** : den af politiets embedsmænd, der havde opsyn med byens vægterkorps.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 8

◀ **allesamtligen** : alle tilsammen.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 9

◀ er **længst**: siden længe.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 13

◀ **per** : lat., i kraft af.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 14

◀ **Luther** : Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg; forlod definitivt augustinerklostret i 1524. Som protestantisk reformator den centrale skikkelse i det opgør og brud med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv og til dannelse af en række evangelisk-lutherske kirkeordninger, især i Nordeuropa. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer; desuden oversatte han Biblen til tysk. Foruden *En christelig Postille, sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af Jørgen Thisted, 1.-2. del, Kbh. 1828, ktl. 283 (forkortet *En christelig Postille*), og *D. Martin Luthers Geist- und Sinn-reiche auserlesene Tisch-Reden und andere erbauliche Gespräche*, udg. af B. Lindner, bd. 1-2, Salfeld 1745, ktl. 225-226 (forkortet *D. Martin Luthers Tisch-Reden und andere erbauliche Gespräche*), ejede SK *Luthers Werke. Vollständige Auswahl seiner Hauptschriften. Mit historischen Einleitungen, Anmerkungen und Registern*, udg. af Otto von Gerlach, bd. 1-10, Berlin 1840-41, ktl. 312-316; *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz*, udg. af F.W. Lomler, G.F. Lucius, J. Rust, L. Sackreuter og E. Zimmermann, bd. 1-4, Darmstadt 1828-31, ktl. 317-320 (forkortet *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz*); en udgave fra 1849 af den lille katekismus, ktl. 189, samt tre ty. Luther-bibler, ktl. 3-5 (409,11).

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 22

◀ **Evighedens Utaalmodighed** : utålmodig længsel efter evigheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 25

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine kære, I, som altid har været lydige: Arbejd med frygt og bæven på jeres frelse, ikke blot som da jeg var til stede, men endnu mere nu i mit fravær.«

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 25

◀ **Regnskabet, naar Herren ... vil komme igjen og dømme, om de have været troe** : formentlig allusion til Jesu lignelse i Matt 25,14-30 om de betroede talenter, hvor den mand, der rejste udenlands og betroede sin formue til sine tjenere, ti talenter til den ene, fem til den anden og én til den tredje, gjorde regnskab med dem, da han kom tilbage. Da de to første tjenere hver især havde aflagt regnskab for, hvordan de havde tjent lige så meget, som de havde fået betroet, sagde han til hver af dem: »Godt, du gode og tro tjener; du har været tro i det små, jeg vil betro dig meget. Gå ind til din herres glæde!« v. 21 og v. 23. Da den tredje havde oplyst, at han havde gemt den talent i jorden, han havde fået betroet, sagde manden til ham: »Du dårlige og dovne tjener!« v. 26. Derpå påbød manden, at den ene talent skulle tages fra ham og gives til ham med de ti talenter, og at den uduelige tjener skulle smides ud i mørket udenfor. Se desuden Jesu beskrivelse i Matt 25,31-46 af Menneskesønnens verdensdom, når han kommer igen. Og Joh 12,48; 2 Kor 5,10; 2 Thess 1,7-8. Se endelig slutningen af 2. art. i Den apostolske Trosbekendelse, hvor det om Jesus Kristus bekendes: »siddende ved Guds, den almægtige Faders, høire Haand: derfra han skal komme at dømme Levende og Døde«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Forordnet Alter-Bog*), s. 290. – **Mesteren**: i NT ofte anvendt betegnelse for Jesus.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 28

◀ Naar **saa er**: det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 30

◀ **blive Martyr, hvad Xstus forudsiger den Christne** : henviser dels til Matt 24,9, hvor Jesus i sin tale om de sidste tider til sine disciple siger: »Da skal de udsætte jer for trængsler og slå jer ihjel, og I skal hades af alle folkeslag på grund af mit navn.« Dels til Joh 16,2, hvor Jesus i sin afskedstale til sine disciple siger: »De skal udelukke jer af synagogerne, ja, der kommer en tid, da enhver, som slår jer ihjel, skal mene, at han derved tjener Gud.«

I trykt udgave: Bind 25 side 399 linje 30

◀ **til Alters 3 Gange om Aaret** : På SKs tid var det efterhånden blevet en fremherskende skik hos de fleste kirkegængere i København kun at gå til alters én el. to gange om året, og antallet af de københavnere, der slet ikke gik til alters, var stadigt stigende.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 5

◀ **hvad jeg oftere har bemærket ... Asketen blev honoreret som overordentlig Christen** : hentyder fx til journaloptegnelserne NB25:100, fra maj 1852, i SKS 24, 513f., og NB26:10 og NB29:85, i SKS 25, 18f. og 345. – **stak (...)** heri: lå, fandtes heri.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 12

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 20

◀ **Jeg har oftere bemærket, at L. har altereret Xstd.** : hentyder fx til journaloptegnelserne NB29:12 og NB29:59, i SKS 25, 303f. og 330. – **altereret**: forandret (til det værre), forvansket.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 22

◀ **paastaaer Schopenhauer, at L. ved at alterere Virginiteten har altereret Xstd.** : henviser til kap. 48 »Zur Lehre von der Verneinung des Willens zum Leben« i »Ergänzungen zum vierten Buch« i A. Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (388,1) bd. 2, s. 614, hvor han skriver: »als die höhere Weihe des Christenthums, durch welche man in die Reihe der Auserwählten tritt, wird das Cölibat und die Virginität aufgestellt: durch diese allein erlangt man die Siegerkrone, welche sogar noch heut zu Tage durch den Kranz auf dem Sarge der Unverehelichten angedeutet wird, wie eben auch durch den, welchen die Braut am Tage der Verehelichung ablegt.« Og videre s. 619: »Der Protestantismus hat, indem er die Askese und deren Centralpunkt, die Verdienstlichkeit des Cölibats, eliminerter, eigentlich schon den innersten Kern des Christenthums aufgegeben und ist insofern als ein Abfall von demselben anzusehn.« Og endelig s. 620: »Die empörenden Misbräuche der Kirche riefen im redlichen Geiste Luthers eine Hohe Indignation hervor. Aber in Folge derselben kam er dahin, vom Christenthum selbst möglichst viel abdingen zu wollen, zu welchem Zweck er zunächst es auf die Worte der Bibel beschränkte, dann aber auch im wohlgemeinten Eifer zu weit gieng, indem er, im asketischen Princip, das Herz desselben angriff. Denn nach dem Austreten des asketischen Principis trat nothwendig bald das optimistische an seine Stelle.«

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 23

◀ skulde (...) **passet paa**: have passet på.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 25

◀ gjort **kjendeligt**: tydeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 25

◀ **hans Ægteskab** : Året efter, at Luther definitivt havde forladt augustinerklostret i 1524, giftede han sig med nonnen Katharina fra Bora, der sammen med otte andre nonner var flygtet fra klostret i Nimbschen til Wittenberg, hvor de med Luthers billigelse tog ophold.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 26

◀ **en Exception** : en undtagelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 26

◀ **et Correctiv** : et korrigerende alternativ.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 26

◀ **ængstede Samvittigheder** : se fx Luthers evangelieprædiken til første søndag i advent i *En christelig Postille* (399,22), 1. del, s. 15-30, især s. 18, s. 20f. og s. 27f. Se fx også følgende passage i kap. XI »Vom Gesetz und Evanglio« i *D. Martin Luthers Tisch-Reden und andere erbauliche Gespräche* (399,22) bd. 1, s. 415, hvor Luther siger: »das evangelium [gehört] eigentlich für die erschrockene, betrübte und geängstigte gewissen; das gesetz aber für die gottlosen, sichern, rohen leut und heuchler, denen soll mans predigen.« Se endvidere artiklen »Gewissen« i *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz* (399,22) bd. 2, 1829, s. 327-346.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 30

◀ **Xstus kommer til Verden for at frelse en syndig Verden** : formentlig allusion til Joh 3,16-17: »Thi saa [således] haver Gud elsket Verden, at han haver givet sin Søn den eenbaarne, at hver den, som troer paa ham, ikke skal fortabes, men have et evigt Liv. Thi Gud haver ikke sendt sin Søn til Verden, at han skal dømme Verden, men at Verden skal blive salig ved ham« (NT-1819). Se også Joh 12,47. Se endvidere 1 Joh 4,9.14.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 32

◀ **en Verden, som ligger i det Onde** : hentyder til 1 Joh 5,19: »Vi vide, at vi ere af Gud, og den ganske Verden ligger i det Onde« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 33

◀ **L. har i høi Grad lidt af ængstet Samvittighed, har trængt til Lægedom** : I kap. XIX »Vom Creutz, Anfechtung, Verfolgung etc. Und hergegen Unterricht, Rath und Trost in demselben« i *D. Martin Luthers Tisch-Reden und andere erbauliche Gespräche* bd. 1, fortæller Luther adskillige gange om, hvordan han har lidt af åndelige anfægtelser, se fx s. 664, s. 665, s. 670, s. 671, s. 695, s. 696, s. 734 og s. 749-751, hvor han siger: »Ach, wie gern wolt ich ietzund sterben, denn ich bin nun matt und abgearbeitet, und hab ietzund ein frölich und friedlich gewissen und hertz: Denn ich weis, alsbald ich wiederum gesund werde, so werde ich doch keinen frieden noch ruhe haben, sorge, mühe und anfechtung werden nicht aussenbleiben. Denn weil es der grosse mann Paulus nicht hat können überhaben seyn, der da klaget über des satans engel, der ihn mit fäusten schlug, so werden wirs auch nicht alles im frieden haben ohne anfechtungen. Denn wir müssen durch viel trübsal eingehen ins reich GOTTes. / Ach, wenn St. Paulus ietzt lebete, wie gern wolt ich von ihm lernen, was es für eine anfechtung wäre gewesen. Es ist nicht ein stachel im fleisch gewesen, von der lieben Tecla zur unzucht, wie ihnen die papisten träumen lassen. O nein; denn es ist nicht eine sünde gewesen, noch das ihn im gewissen hätte gebissen. Ich weis nicht, was es ist, es ist etwas höhers, denn verzweifelung von wegen der sünden, wie die anfechtungen sind im 8. Psalm: *Du wirst ihn lassen eine kleine zeit von GOTT verlassen seyn.* Und Psalm 22. *Mein GOTT, mein GOTT, warum hast du mich verlassen?* Als wolt er sagen: Du bist mir feind ohn alle ursach, und war gleichwol da keine sünde. Item [lat., fremdeles, ligeledes], Psalm 73. *Es stricht mich in meinen nieren*, das ist, es gehet mir ein spies durch meine nieren. (...) Wenn ich noch eine weile leben solte, wolte ich ein buch von den anfechtungen schreiben, ohn welche kein mensch, weder die heilige schrift noch gottesfurcht und liebe erkennen kan. Ja er kan nicht wissen, was geist ist.« Se endvidere s. 751-758 og s. 760.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 37

◀ **in toto** : lat., som helhed, i ét og alt.

I trykt udgave: Bind 25 side 400 linje 39

◀ **Overskuelse** : overblik.

I trykt udgave: Bind 25 side 401 linje 5

◀ **at være i Slægt med Gud** : allusion til ApG 17,28-29, hvor Paulus siger til athenerne: »For i ham [Gud] lever vi, ånder vi og er vi, som også nogle af jeres digtere har sagt: 'Vi er også af hans slægt.' Når vi nu er af Guds slægt, må vi ikke mene, at guddommen ligner noget af guld eller sølv eller sten, formet ved menneskets kunst og snilde.«

I trykt udgave: Bind 25 side 401 linje 18

◀ **at stræbe at ville ligne Gud** : formentlig allusion til Matt 5,48, hvor Jesus siger: »Så vær da fuldkomne, som jeres himmelske fader er fuldkommen!«

I trykt udgave: Bind 25 side 401 linje 18

◀ **tilstaae** : indrømme, anerkende.

I trykt udgave: Bind 25 side 401 linje 22

◀ **Vildgaasen**: gås, der lever i vild tilstand, især om grågås, *Anser cinereus*.

I trykt udgave: Bind 25 side 401 linje 31

◀ **Vildgæssenes Træk** : Grågæssene kommer på træk til Danmark sydfra i april, og de fleste af dem trækker igen sydpå i august.

I trykt udgave: Bind 25 side 402 linje 2

◀ **phantastisk** : som hører hjemme i fantasiens verden.

I trykt udgave: Bind 25 side 402 linje 23

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 25 side 402 linje 24

◀ **betydede** : betød.

I trykt udgave: Bind 25 side 402 linje 27

◀ **summa summarum** : lat., summernes sum; det endelige resultat.

I trykt udgave: Bind 25 side 402 linje 27

◀ **priseligt** : prisværdigt, rosværdigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 402 linje 33

◀ **Vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 402 linje 41

◀ **lyksaliggjort** : gjort (i høj grad) lykkelig, gjort glad og tilfreds.

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 11

◀ **Ligelighed** : ligestillethed, ligebyrdighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 403m linje 6

◀ **Dykkeren, som henter Perlen op fra Bunden** : Om fiskeri af de muslinger, der frembringer perler, ved perlebankerne i havet, se fx artiklen »Perlen« i *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände. (Conversations-Lexikon)*, 8. udg., bd. 1-12, Leipzig 1833-37, ktl. 1299-1310; bd. 8, 1835, s. 399f., hvor det bl.a. oplyses: »Das Geschäft, die Perlenmuschel aus der Tiefe heraufzuholen, eins der gefahrvollsten, wird durch Taucher betrieben, welche von Jugend auf dazu angeleitet werden. An einem Seile, das um den Leib geschlungen ist, lassen sie sich bei den Perlenbänken nackt in die Tiefe (gewöhnlich 8-12 Klaftern [15-23 meter]) hinab, wobei man ihnen, damit sie desto schneller hinuntergezogen werden, einen großen Stein an die Füße bindet.« Og videre: »Eine sehr zweckmäßige Erfindung behufs der Perlenfischerei ist die *Taucherglocke*.« Om perledykkerne hedder det i øvrigt: »alle (...) schaden ihrer Gesundheit, sodaß selten ein Taucher ein hohes Lebensalter erreicht.«

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 14

◀ **foragtelig Qvinder**: prostitueret.

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 15

◀ været **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 21

◀ **Goethe** : Johann Wolfgang v. Goethe (1749-1832), ty. digter, dramatiker, essayist, jurist, statsmand og naturvidenskabsmand. SK ejede bd. 1-55 af *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-60, Stuttgart og Tübingen 1827-42 (ctl. 1641-1668, bd. 1-55, 1827-33).

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 22

◀ **Mynster** : Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. teolog, præst, forf. og politiker; fra 1802 sognepræst i Spjellerup, fra 1811 residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København og fra 1826 tillige hofprædikant, fra 1828 kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst ved Christiansborg Slotskirke, fra 1834 biskop over Sjællands stift. Som Sjællands biskop var Mynster den da. kirkes primas og kongens personlige rådgiver. I årene 1835-46 var han medlem af stænderforsamlingen i Roskilde og i 1848-49 medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling. Han havde sæde i en lang række styrende organer og var primus motor i udarbejdelsen af den autoriserede oversættelse af Det Nye Testamente af 1819, af *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, Kbh. 1839, og af et autoriseret *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845. Mynster avancerede i 1847 til rang i 1. klasse, nr. 13, og skulle tituleres med 'eminence'. Han døde den 30. jan. 1854. – SK har flere gange i sine journaler sammenstillet Mynster med Goethe, se fx journaloptegnelserne NB5:37, fra juni 1848, hvor SK skriver om biskop Mynster: »Det Store hos ham er personlig Virtuositet a la Goethe«, SKS 20, 385,23f.; og NB10:28, fra feb. 1849, hvor SK taler om »dette Mynstersk-Goethiske at gjøre de Medlevende [samtidige] til Instantzen«, SKS 21, 271,18f.; samt NB14:62, fra nov. 1849, i SKS 22, 380,34.

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 24

◀ **det Kloster, hvorfra Luther brød ud** : 399,22.

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 29

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 31

◀ **gjort aabenbart** : gjort synligt, afsløret.

I trykt udgave: Bind 25 side 403 linje 35

◀ **Correctiv** : dels korrigerende alternativ, dels sandhedsprøve.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 2

◀ **Epicuræer** : egl. en, der er tilhænger af den filosofi, som er udformet af den gr. filosof Epikur (o. 341 - o. 270 f.Kr.), for hvem lykken var livets formål. Her er 'epikuræer' forstået i nedsættende betydning som den, der er bestemt af nydelsessyge.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 11

◀ **fremkogle** : fremtrylle.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 12

◀ **Kirkestyrer** : person, der leder og administrerer kirken.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 13

◀ **Biskop Mynster** : 403,24.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 16

◀ **vistnok** : visselig, sandelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 19

◀ **Pointet** : det afgørende punkt; hovedsagen, kernen.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 31

◀ **gemütlig** : af ty. 'gemütlich', hyggelig, rar, venlig.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 32

◀ **ret** er: virkelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 39

◀ **een eller to Gange om Aaret til Alters** : 400,5.

I trykt udgave: Bind 25 side 404 linje 41

◀ **betaler Præsten hvad ham tilkommer** : 395,34.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 1

◀ **Verdens Frelser** : Betegnelsen anvendes i Joh 4,42 om Jesus; men se også Joh 3,17 (416,13).

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 5

◀ **følg mig efter** : 405,10. Der hentydes også til beretningen i Matt 19,16-22 om den rige, unge mand, der opsøgte Jesus og spurgte ham, hvad han skulle gøre for at få evigt liv. Jesus svarede, at han skulle holde budene; men da den unge mand forsikrede, at dem havde han allerede holdt, sagde Jesus til ham: »vil du være fuldkommen, da gak [gå] hen, sælg, hvad du haver, og giv Fattige det, og du skal have et Liggendefæ [skat] i Himmelen; og kom, følg mig«, v. 21 (NT-1819). Og til Matt 8,21-22, hvor det fortælles, at da en af Jesu disciple sagde til ham: »Herre! tilsted mig, at jeg først maa gaae hen og begrave min Fader«, svarede Jesus: »følg mig, og lad de Døde begrave deres Døde« (NT-1819). Se desuden Matt 4,19; 9,9; Mark 2,14.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 9

◀ **had Dig selv** : 398m,1.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 9

◀ **forlad alle Ting** : hentyder til Matt 19,29, hvor Jesus siger: »Hver, som haver forladt Huus, eller Brødre, eller Søstre, eller Fader, eller Moder, eller Hustru, eller Børn, eller Agre for mit Navns Skyld, skal faae hundredefold igien, og arve det evige Liv« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 9

◀ **korsfæst Kjødet** : hentyder til Gal 5,24, hvor Paulus skriver: »de, som høre Christum til, have korsfæstet Kiødet med Lysterne og Begjeringerne« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 10

◀ **tag Korset op** : hentyder til Mark 8,34, hvor Jesus siger til folket: »hvo [den] som vil komme efter mig, han skal fornægte sig selv og tage sit Kors op, og følge mig« (NT-1819). Og til Matt 10,38, hvor Jesus i sin udsendelsestale til de tolv disciple siger: »hvo [den] som ikke tager sit Kors, og følger efter mig, er mig ikke værd« (NT-1819). Se også beretningen i Mark 10,17-22 om den rige mand, der opsøgte Jesus og spurgte ham, hvad han skulle gøre for at arve evigt liv; her hedder det, v. 21: »Men Jesus saae paa ham, og fattede Kierlighed til ham, og sagde til ham: een Ting fattes dig; gak [gå] bort, sælg, hvad du haver og giv de Fattige det, saa skal du have et Liggendefæ [skat] i Himmelen, og kom, tag Korset og følg mig« (NT-1819). Se endvidere Luk 14,27, hvor Jesus siger: »hvo [den] som ikke bærer sit Kors, og kommer efter mig, kan ikke være min Discipel« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 10

◀ **had Fader og Moder o: s: v:** : hentyder til Luk 14,26 (398m,1).

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 10

◀ **I skulle hades af alle for mit Navns Skyld** : hentyder til Matt 10,22, hvor Jesus i sin udsendelsestale til de tolv disciple siger: »I skulle [skal] hades af Alle for mit Navns Skyld; men den, som bliver bestandig indtil Enden, han skal blive salig« (NT-1819). Og til Matt 24,9 (399,30).

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 11

◀ **der er et Regnskab hisset, hvor jeg er Dommeren** : 399,28.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 12

◀ **hexet ind i** : forviklet i, fastgjort i.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 14

◀ **Gavtyveagtige** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 16

◀ **ved borgerlige Straffe ... tvinger En ind i at være Christen** : hentyder formentlig til, at skønt dåbstvang for børn af forældre, der tilhørte andre trossamfund end Den luthersk-evangeliske Folkekirke el. andre religioner end den kristne, var blevet afskaffet i 1851, var der stadig de facto dåbstvang for børn af

medlemmer af Folkekirken.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 19

◀ **gjort kjendeligt** : tydeligt, synligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 32

◀ **afbankede** : grundigt banket, gennempryglet; afstraffet.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 33

◀ **for evig at fortæbes** : se fx Jesu beskrivelse i Matt 25,31-46 af Menneskesønnens verdensdom, hvor det hedder, at han til dem på den venstre side af tronen skal sige: »gaaer bort fra mig, I forbandede! i den evige Ild, som er beredt Diævelen og hans Engle«, v. 41 (NT-1819). Sml. kap. 8 »Om Menneskets sidste Tilstand«, § 5, i *Balles Lærebog* (385,12), s. 113: »Christus vil holde Dom paa den høitideligste Maade over alle Mennesker, efter deres Opstandelse, og lade det herved blive offentligen kundbart [kendt, vitterligt] for alle, at de Gudfrygtige ere værdige til at leve evindeligen i Hæder og Glæde, men at de Ugudelige derimod bør være den Straf underkastede, som deres onde Gierninger føre med sig.« Se også § 132 »Damnatio et beatitudo aeterna« (lat., »Evig fordømmelse og salighed«) i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., Leipzig 1839 [1828], ktl. 581 (forkortet *Hutterus redivivus oder Dogmatik*), s. 341-346.

I trykt udgave: Bind 25 side 405 linje 34

◀ **hvor** : hvordan.

I trykt udgave: Bind 25 side 406 linje 2

◀ **Christus siger: dømmes ikke, at I ikke skulle dømmes** : frit citat fra Matt 7,1, hvor Jesus siger: »Dømmer ikke, at I skulle [skal] ikke dømmes« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 406 linje 21

◀ **Bjergprædikenen** : fast betegnelse for den tale i Matt 5-7, som Jesus if 5,1-2 holder på et bjerg.

I trykt udgave: Bind 25 side 406 linje 22

◀ **hade sit eget Liv** : allusion til Luk 14,26 (398m,1).

I trykt udgave: Bind 25 side 406 linje 26

◀ **Gavtyvestregerne** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 406 linje 28

◀ **Verdens Frelser** : 405,5.

I trykt udgave: Bind 25 side 407 linje 11

◀ **raaber han endog fra Korset ... »min Gud, min Gud hvi haver Du forladt mig.«** : fri gengivelse af beretningen om Jesu sidste korsord if. Matt 27,46: »Men ved den niende Time raabte Jesus med stor Røst, og sagde: Eli! Eli! Lama Sabachtani? det er: min Gud! min Gud! hvorfor haver du forladt mig?« (NT-1819). – **hvi**: hvorfor.

I trykt udgave: Bind 25 side 407 linje 11

◀ **levet hen** : henlevet, tilbragt livet.

I trykt udgave: Bind 25 side 407 linje 19

◀ **følg mig efter** : 405,9.

I trykt udgave: Bind 25 side 407 linje 26

◀ **saa ikke var** : det ikke forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 407 linje 27

◀ **hvad Judas gjorde** : nemlig forrødte Jesus mod betaling (407,37). – **Judas**: Judas Iskariot, en af Jesu tolv

apostle.

I trykt udgave: Bind 25 side 407 linje 32

◀ **blev jo Judas kjendelig som Forræderen** : hentyder formentlig til beretningen i Matt 26,20-29 om Jesu sidste måltid med sine apostle. Her fortælles det, v. 20-25: »Men der [da] det var blevet Aften, satte han sig tilbords med de Tolv. Og der de aade [spiste], sagde han: sandelig siger jeg Eder, at Een af Eder skal forraade mig. Og de bleve saare bedrøvede, og begyndte Hver især at sige til ham: Herre er det mig? Men han svarede, og sagde: den som dyppede Haanden tillige med mig i Fadet, han skal forraade mig. Menneskens Søn gaaer vel bort, som der er skrevet om ham; men vee det Menneske, ved hvilket Menneskens Søn bliver forraadt! Det var dette Menneske bedre, om han aldrig var fød. Men Judas, som ham forraadte, svarede og sagde: er det mig, Mester? Han sagde til ham: du haver sagt det« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 407 linje 32

◀ **han gik ... til Ypperstepræster forlangte lumpne 30 Sekler, fik dem** : sigter til beretningen i Matt 26,14-16 om Judas' forræderi. Her fortælles det: »Da gik En af de Tolv, ved Navn Judas Ischariotes, hen til de Ypperste-Præster, og sagde: hvad ville [vil] I give mig, saa vil jeg forraade Eder ham? Men de udtællede [optalte] ham tredive Sølv-Penninge. Og fra den Stund søgte han beleilig Tiid [passende lejlighed] til at forraade ham« (NT-1819). – **Sekler**: flertal af 'sekel', en hebr. vægtenhed (8,5, 11,4 el. 13,6 g af hhv. guld, sølv el. kobber), derefter møntenhed af tilsvarende værdi.

I trykt udgave: Bind 25 side 407 linje 37

◀ **forraadte ham** : sigter til beretningen i Matt 26,47-56 om Jesu tilfangetagelse i Getsemane Have. Her fortælles det, v. 47-50: »Og der [mens] han [Jesus] endnu taledede, see, da kom Judas, En af de Tolv, og en stor Skare med ham, med Sværd og Stænger, fra de Ypperste-Præster og Folkets Ældste. Men den, som ham forraadte, havde givet dem et Tegn, og sagt: hvilken jeg monne kysse, den er det; griber ham! Og han traadte strax til Jesum, og sagde: hil være dig, Rabbi! og kyste ham. Men Jesus sagde til ham: Ven, hvorfor er du kommen? Da traadte de frem, og lagde Hænder paa Jesum, og grebe ham« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 408 linje 2

◀ **hængte sig** : hentyder til beretningen i Matt 27,3-10 om Judas' død. Her fortælles det, v. 3-5: »Der [idet] Judas, som ham forraadte, da saae, at han [Jesus] var fordømt, angrede det ham, og han bar de tredive Sølv-Penninge til de Ypperste-Præster og Ældste igien, og sagde: Jeg haver syndet, at jeg forraadte uskyldigt Blod. Men de sagde: hvad kommer det os ved? see du dertil. Og han kastede Sølv-Penningene i Templet, veeg bort, og gik hen og hængte sig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 408 linje 2

◀ **Verden, som Xstd. lærer ... ligger i det Onde** : hentyder til 1 Joh 5,19 (400,33). Se også Gal 1,4, hvor Paulus taler om »den nuværende onde Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 408 linje 21

◀ **Slægt** : menneskehed.

I trykt udgave: Bind 25 side 408 linje 23

◀ **mulcterer** : idømmer en mulkt; straffer.

I trykt udgave: Bind 25 side 408 linje 27

◀ **Suursteeg** : steg af kød (især okse- el. hestekød), der har ligget en el. flere dage i (lage af) eddike (og evt. krydderier) før stegningen.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 3

◀ **Gavtyvene** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 10

◀ **det naturlige Msk** : det blot jordiske, dvs. sanselige og fornuftige, men ikke åndelige menneske. Udtrykket indgår i 1 Kor 2,14, hvor Paulus skriver: »Men det naturlige Menneske forstaaer intet af Guds Aand, det er ham en Daarlighed [tåbelighed], og han kan det ikke kiende, thi det skal dømmes aandeligen«, *Biblia, det er: den gandske Hellige Skriftes Bøger, efter den i Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802. Hus- og rejsebibelen, der udkom første gang i 1699, sidste gang i 1802, lægger sig via reformationsbiblerne i forlængelse af Luthers bibeloversættelse, der tilsvarende gengiver udtrykket med

»der natürliche Mensch«, se *Die Bibel oder die ganze heilige Schrift nach der deutschen Übersetzung Dr. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell*, Carlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3; NT-1819 derimod har »det sandselige Menneske«.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 11

◀ **ville** de: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 12

◀ **Numerus** : lat., tal, antal, den store mængde; massen.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 13

◀ **Agern** : hentyder til brugen af ristede agern til fremstilling af agernkaffe som surrogat for kaffe.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 18

◀ **Mynsters**: 403,24.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 23

◀ **feteres** : gøres væsen af, forherliges.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 24

◀ **bona fide** : lat., i god tro.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 31

◀ de (...) **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 31

◀ **Professionalist** : håndværker.

I trykt udgave: Bind 25 side 409 linje 33

◀ **forsøgt** : (hårdt) prøvedes.

I trykt udgave: Bind 25 side 410 linje 14

◀ **Sophisterne** : spiller på de gr. sofister, fælles betegnelse for en gruppe lærere, der i det 5. årh. f.Kr. tilbød undervisning på professionel basis i filosofi, retorik, statsmandskunst osv.; ikke mindst kendt som Sokrates' (414,25) modstandere i Platons dialoger, hvor de bl.a. klandres for at tage penge for deres undervisning (i modsætning til Sokrates). Her formentlig om personer, især lønnede gejstlige, der gør brug af sofismer, forkerte slutninger, beregnet på at vildlede.

I trykt udgave: Bind 25 side 410 linje 15

◀ **høisalige** : meget salige; hædrende tillæg ved afdøde kongers (fyrsters) navne, her brugt spøgefuldt. If. rangforordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808), der omfattede ni klasser inddelt i rangnumre, skulle personer, optaget i 2. rangklasse, som fx ceremonimestre, konferensråder og Sjællands biskop, tituleres 'højvelbåren'.

I trykt udgave: Bind 25 side 410 linje 16

◀ **Biskop M** : biskop Mynster (403,24).

I trykt udgave: Bind 25 side 410 linje 16

◀ **simplement** : fr., simpelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 25 side 410 linje 21

◀ **Denne syndige Verden** : 408,21.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 1

◀ **falden** : som har syndet, syndefuld, jf. syndefald.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 2

◀ **i Rusland en Adelsmand ... bliver til Straf stukket blandt Militairet som simpel Mand** : En kilde er ikke identificeret. – **stukket**: anbragt, skjult, forklædt.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 3

◀ **den Slave-Mundering, som er Legemet** : se fx Joh 8,34, hvor Jesus siger: »sandelig, sandelig siger jeg Eder: hver den, som gjør Synd, er Syndens Træl [el. slave].« Se også Rom 6,17 og 6,20, hvor Paulus taler om at være »Syndens Tienere«. Se endvidere Rom 6,6, hvor Paulus taler om »Syndens Legeme«; 7,14, hvor han taler om at være »kiødelig, solgt under Synden«; og 8,10, hvor han skriver: »om Christus er i Eder, da er vel Legemet dødt formedelst Synden, men Aanden er Liv formedelst Retfærdighed«. Se videre 2 Kor 5,2, hvor Paulus skriver: »i dette [hus el. hytte, dvs. legeme] sukke vi, længselsfuldt efter at overklædes med vor himmelske Bolig«; 5,6: »medens vi ere tilhuse i Legemet, ere vi borte fra Herren«; og 5,8: »dog ere vi frimodige, og have mere Behagelighed til at vandre bort fra Legemet, og være hjemme hos Herren.« Se endelig Fil 3,21, hvor Paulus taler om »vor Fornedrelses Legeme«. Alle citater og udtryk er fra NT-1819.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 6

◀ **Poenitentse-Anstalt**: pønitense, bod (som udtryk for anger).

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 7

◀ **stadse i** : tager sig flot ud i, pynte sig i.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 15

◀ **Trillinger, hvad Staten belønner med en Douceur** : Oplysningen har ikke ladet sig verificere.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 17

◀ **sympathetisk** : egl. 'samlidende', medlidende, medfølende, velvillig.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 28

◀ **en Styrelse** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 37

◀ **sædelig** : moralsk, etisk.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 38

◀ **forraadnet** : råddent.

I trykt udgave: Bind 25 side 411 linje 38

◀ **De Medlevende**: samtidige.

I trykt udgave: Bind 25 side 412 linje 3

◀ **ville** : vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 412 linje 7

◀ **Forretning** : virksomhed; opgave.

I trykt udgave: Bind 25 side 412 linje 8

◀ **Paa en Richard III virker dette ... beslutter at forbitte Livet for Andre** : hentyder til 1. akt, 1. scene, i Shakespeares tragedie *Richard III*, hvor Richard, Hertug af Gloster, senere kong Richard III, siger, mens han er alene: »Men jeg – der ei er skabt til Skiemt og Skierts, / der ei kan beile til mig selv i Speilet, / jeg, hæsleg myntet, mangler Elskovs Ynde / til strunk at kneise for en Nymfhe kaad. / Af Mandens Billed er jeg en Forkortning; / Bedragerisk den hyklende Natur / beskrev mit Ansigtstræk. Jeg ud i Verden / fortidlig sparket blev af Moders Liv, / halv færdig knap, saa lam, saa ufuldendt, / at Hunde bieffe naar jeg hos dem tøver. / Jeg, som i denne usle Fredens Tid, / i Kiedsomhed hendriver mine Timer, / og taler med min Skygge, naar i Soelskin / den viser mig min græsselige Skabning, / og derfor – da jeg Elsker ei kan spille, / og underholde disse vakkre Damer, / har jeg besluttet, jeg vil være Nidding / og hade disse Dages tomme Skiemt. / Anslag og Sammenrottelse jeg danned / ved mørke Varsler, Drømme og Libeller, / som skal min Broder Clarence og Kong Edvard / til Had og Fiendskab mod hinanden vække, / og om Kong Edvard holde vil

sit Ord, / saa vist som jeg er listig, falsk og troløs, / skal Clarence end i Dag i Fængsel spærres, / da der en Spaadom siger, at et G / skal alle Edwards Arvinger snigmyrde.« *Kong Richard den Tredie* i P.F. Wulffs oversættelse i *William Shakspeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 6, 1818, s. 176f.

I trykt udgave: Bind 25 side 411m linje 4

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 25 side 411m linje 10

◀ **fremstillet Ægteskabet ... skjønnere** : sigter især til »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed« i anden del af *Enten - Eller* (1843), i *SKS* 3, 13-151, og »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), i *SKS* 6, 85-171.

I trykt udgave: Bind 25 side 411m linje 10

◀ **aandsfrit** : uden ånd.

I trykt udgave: Bind 25 side 412 linje 20

◀ **hvor** : hvordan.

I trykt udgave: Bind 25 side 412 linje 26

◀ **Evighedens Regnskab** : Forestillingen om, at Gud gør regnskabet op, og at mennesker skal stå til regnskab for ham på dommens dag, findes flere steder i NT, fx i Matt 12,36; Rom 9,28; 1 Pet 4,5. Om Jesus som dommeren, 399,28.

I trykt udgave: Bind 25 side 412 linje 30

◀ **understryge** : påføre en vis undergrund, undertone, baggrund o.l.; male med et første lag, hvorover den egentlige farve påføres, grunde.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 2

◀ **svømme i Sele** : svømme i en sele, anbragt omkring livet på den, som skulle lære at svømme, og som blev holdt oppe af svømmelæreren ved hjælp af en line el. stang, fastgjort til selen.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 3

◀ **betryggende** : beroligende.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 7

◀ **ville alle**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 10

◀ **Gavtyvestreg** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 15

◀ **Digten og Stræben er Tragten** : jf. det ty. udtryk 'Dichten und Trachten', stræben og higen.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 16

◀ **contra naturam ejus** : lat., mod dens natur.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 25

◀ **lever (...) hen** : henlever, tilbringer livet.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 26

◀ **bevare de sig** : beskytter de sig.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 29

◀ **have hende til Nar** : holde hende for nar.

I trykt udgave: Bind 25 side 413 linje 37

◀ **i de stille Timer** : et af J.P. Mynster (403,24) jævnlige udtryk om andagt såvel i lønkammeret som i kirken. Se fx *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* bd. 1-2, 2. opl., Kbh. 1837 [1833], ktl. 254-255; bd. 1, s. 240; bd. 2, s. 298, s. 299, s. 301 og s. 306; samt *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, 3. opl., bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og ktl. 2191; bd. 1, s. 8, s. 38, s. 215 og s. 384; bd. 2, s. 127; *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231, s. 63; *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232, s. 10, s. 11 og s. 14; *Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850*, Kbh. 1851, ktl. 233, »Prædikener holdte i Aaret 1850«, s. 204 og s. 216; *Prædikener holdte i Aarene 1851 og 1852*, Kbh. 1853, ktl. 234, »Prædikener holdte i Aaret 1851«, s. 44; samt *Prædikener holdte i Aarene 1852 og 1853*, [udg. af F.J. Mynster], Kbh. 1855, s. 43 og s. 103.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 1

◀ **den menige Mand** : 385,20.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 6

◀ **Som jeg ofte har bemærket ... ethvert Barn ... opdrages af Forældrene** : se fx journaloptegnelsen NB11:167, fra juni 1849, hvor SK skriver: »O, veemodige Satire over Mskslægten [menneskeheden]: at Styrelsen [385,12] derfor har udrustet næsten ethvert Barn saa riigt, fordi den vidste forud, hvad der forestaaer det: at skulle opdrages af 'Forældre' ☺: forkludres saavidt et Msk. formaaer det.« SKS 22, 99,17-21.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 8

◀ maa der **været**: have været.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 12

◀ **Sluddermadser**: snakkesalig person, vrøvlehoved.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 19

◀ **kunne** blive: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 19

◀ **narres med** : spøge med, drive spot med.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 24

◀ **Socrates sagde ... 70 Aar gl. bør jeg ikke som en Dreng pynte paa Stilen** : hentyder til Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale*, hvor Sokrates i begyndelsen af sin tale siger (17b-c): »Ihr (...) sollt von mir die ganze Wahrheit hören. Jedoch, ihr Athener, beim Zeus, Reden aus zierlich erlesenen Worten gefällig zusammengeschrnkt und aufgeputzt, wie dieser ihre waren, keinesweges, sondern ganz schlicht werdet ihr mich reden hören in ungewählten Worten. Denn ich glaube, was ich sage ist gerecht, und Niemand unter euch erwarte noch sonst etwas. Auch würde es sich ja schlecht ziemen, ihr Männer, in solchem Alter gleich einem Knaben der Reden ausarbeitet vor euch hinzutreten.« Og kort efter siger han (17d): »Jezt zum erstenmal trete ich vor Gericht, da ich über Siebzig Jahr alt bin; ganz ordentlich also bin ich ein Fremdling in der hier üblichen Art zu reden.« *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher, 1. del, 1-2 (bd. 1-2), 2. forbedrede udg., Berlin 1817-18 [1804-05], 2. del, 1-3 (bd. 3-5), 2. forbedrede udg., Berlin 1818-26 [1805-09], 3. del, 1 (bd. 6), Berlin 1828, ktl. 1158-1163; 1. del, 2 (bd. 2), s. 189f. (*Platons Skrifter*, udg. af C. Høeg og H. Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 3, s. 265f.). Jf. *Platonis opera quae extant*, udg. af Fr. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154; bd. 8, 1825, s. 98f. - **Socrates**: Sokrates (o. 470-399 f.Kr.), gr. filosof; udviklede sin tænkning i dialog med sine samtidige; søgte gennem sin majeutiske metode (sin jordemoderkunst) at forløse andre, der i forvejen var svangre med viden, og at hjælpe dem af med deres vrangforestillinger, hvilket altid skete i samtalens form. Han blev anklaget for at antage andre guder end dem, staten anerkendte, og for at fordærve Athens ungdom; en folkedomstol i Athen kendte ham skyldig, og han blev henrettet med et bæger gift, som han tømte med sindsro. Han har intet skriftligt efterladt sig; hans karakter, samtalekunst og lære er hovedsagelig blevet skildret af tre samtidige forfattere, nemlig af Aristofanes i komedien *Skyerne*, af Xenofon i de fire 'sokratiske' skrifter, herunder mindeskriftet om Sokrates *Memorabilia*, og af Platon (432,34) i dialogerne.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 25

◀ **ret** : virkelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 414 linje 37

◀ **kunne** : fejl for: kunde.

I trykt udgave: Bind 25 side 415 linje 14

◀ **end** den største: selv.

I trykt udgave: Bind 25 side 415 linje 19

◀ **Samtiden væsentligen har beskæftiget sig med min Paaklædning** : sigter især til Peter Klæstrups tegninger af SK i det satiriske ugeskrift *Corsaren*, hvor man den 9. jan. 1846 (nr. 277, sp. 4), den 23. jan. (nr. 279, sp. 1 og 2) og den 6. marts (nr. 285, sp. 9) ser SKs lapsede påklædning og bukseben af forskellig længde, mens man den 16. jan. (nr. 278, sp. 5) præsenteres for hans tynde ben i et par alt for store støvler (387,13). Jf. også »Den nye Planet« i *Corsaren*, den 9. jan. (nr. 277, sp. 1-4), der former sig som en fiktiv diskussion ml. J.L. Heiberg, astronomen C.F.R. Olufsen og SK, hvor Olufsen med henvisning til sin skrædder forsikrer SK, at »det ene Buxelaar er s'gu altid lige saa langt som det andet, naar jeg ikke udtrykkelig forlanger det anderledes, for at see geniask ud« (sp. 2f.). Se illustration 1-15 i SKS K20, 41-44. Klæstrup fremstillede igen SK med ulige lange bukseben på tegningen »Søren Kierkegaard og 'Aftenbladet' i en theologisk Tarantella med Castagnetter« i *Corsaren*, nr. 381-a, den 8. jan. 1848; se tegningen i *Kierkegaard: The Corsair Affair and Articles Related to his Writings*, overs. og udg. med noter af H.V. Hong og E.H. Hong (bd. 13 i *Kierkegaard's Writings*), Princeton 1982, s. 137, og i Peter Tudvad *Kierkegaards København*, Kbh. 2004, s. 384.

I trykt udgave: Bind 25 side 415 linje 26

◀ **mig betræffende** : hvad mig angår.

I trykt udgave: Bind 25 side 415 linje 28

◀ **den valgte den bedre Deel** : allusion til beretningen i Luk 10,38-42 om Jesu besøg hos søstrene Martha og Maria, hvor Jesus, v. 42, siger til den travle Martha: »Maria har valgt den bedre Deel, der ei kan fratages hende«, citeret efter S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien. Udarbejdet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler*, 3. opl., Kbh. 1826 [1812], ktl. 186 og 187 (forkortet *Lærebog i Bibelhistorien*), s. 228.

I trykt udgave: Bind 25 side 415 linje 29

◀ **Haabet skuffer eller det Haabede er af Schopenhauer** : henviser til følgende passage i kap. 46 »Von der Nichtigkeit und dem Leiden des Lebens« i »Ergänzungen zum vierten Buch« i Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (388,1) bd. 2, s. 570: »Das Leben stellt sich dar als ein fortgesetzter Betrug, im Kleinen, wie im Großen. Hat es versprochen, so hält es nicht; es sei denn, um zu zeigen, wie wenig wünschenswerth das Gewünschte war: so täuscht uns also bald die Hoffnung, bald das Gehoffte.«

I trykt udgave: Bind 25 side 414m linje 1

◀ **currente calamo** : lat., med løbende pen; så hurtigt, som pennen kan løbe.

I trykt udgave: Bind 25 side 415m linje 16

◀ **har Xstus jo ogsaa forkyndt Xstd. som Efterfølgelse** : 405,9.

I trykt udgave: Bind 25 side 416 linje 4

◀ **en Dom og et Regnskab** : 399,28 og 412,30.

I trykt udgave: Bind 25 side 416 linje 12

◀ **Xstd^s Forjættelser om en evig Salighed** : se fx Mark 16,16, hvor Jesus siger: »Hvo [den] som troer og bliver døbt, skal blive salig« (NT-1819). Og Joh 3,17: »Thi Gud haver ikke sendt sin Søn til Verden, at han skal dømme Verden, men at Verden skal blive salig ved ham« (NT-1819). Se også § 132 »Damnatio et beatitudo aeterna« (lat., »Evig fordømmelse og salighed«) i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (405,34), s. 341-346.

I trykt udgave: Bind 25 side 416 linje 13

◀ **culpa** : lat., skyld, brøde, forseelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 416 linje 27

◀ **forsage Verden** : 389,35 og 416,29.

I trykt udgave: Bind 25 side 416 linje 29

◀ **korsfæste Kjødet** : hentyder til Gal 5,24 (405,10).

I trykt udgave: Bind 25 side 416 linje 29

◀ **afdøe** : Det er en central tanke hos Paulus, at mennesket ved Kristus er død fra synden, jf. fx Rom 6,2: »Vi, som ere døde fra Synden, hvorledes skulle [skal] vi endnu leve i den?« (NT-1819). Jf. også 1 Pet 2,24, hvor det siges, at Kristus »selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed« (NT-1819). Jf. endvidere Kol 2,20, hvor Paulus skriver: »Dersom I da ere afdøde med Christo fra Verdens Børne-Lærdom, hvi [hvorfor] besværes I da med Anordninger, som de, der leve i Verden?« (NT-1819). Disse tanker blev inden for dele af mystikken og pietismen skærpet således, at menneskets liv er en daglig afdøen fra synden, fra lysterne og fra verden i selvfornægtelse og fuldstændig løsgørelse fra alt, hvad der har med det timelige, endelige og verdslige at gøre. Herved blev vægten forskudt, fra at mennesket ved Kristus er afdød fra synden, til at mennesket ved troen også skal afdø fra synden. For SK er det at afdø også »at gjenneblide den Smerte, at Gud for En virkelig bliver Aand; hvorved Kjendet [kendetegnet] paa Guds-Forholdet bliver lidelse.« NB26:40, i SKS 25, 46,34-36.

I trykt udgave: Bind 25 side 416 linje 29

◀ **i den stille Times**: 414,1.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 2

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 4

◀ **Gavtyvestreger** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 5

◀ **redeligt at tilstaae ... at det er Fordringen** : hentyder formentlig til »Udgiverens Forord« til nr. I i *Indøvelse i Christendom* (1850), hvor SK skriver: »Dog siges, fremstilles, høres bør jo Fordringen; der bør, christeligt, ikke slaaes af paa Fordringen, ei heller den forties – istedetfor at gjøre Indrømmelse og Tilstaaelse sig selv betræffende [angående].« SKS 12, 15,4-6. Dette forord henvises der til både i nr. II og nr. III, i SKS 12, 85 og 153.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 7

◀ **Officiant** : embedsmand.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 13

◀ **gjør Anskriget**: råber alarm.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 13

◀ **ihjelslagen** : slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 13

◀ **saare Dybsindigt og Dybsindigt** : Dette o.l. udtryk tilskrives SK ofte Grundtvig (441m,3), sml. fx journaloptegnelserne NB15:59, fra jan. 1850, og NB16:64, fra feb. 1850, i SKS 23, 39,25-30, og 139,5f. Sml. også en ubrugt kladde til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor det i en karikerende karakteristik af Grundtvig hedder: »Overalt hvor det Dialektiske og den egentlige Udvikling gennem Tanke mangler, der skyder man beqvemt en Gjenvei hen til det meest fortvivlede Modsatte: den dybsindige Tankes Dybsindighed gjøres indlysende ved at rynke Brynet, at jodle med Stemmen, at skyde Pandehuden op, at stirre hen for sig, at tage det dybe F i Bas-Scalaen« (*Pap. VI B 29, s. 110*). Sml. endelig »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel« i *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (1849), i SKS 11, 107f.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 16

◀ bliver **kjendeligt**: tydeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 22

◀ **Mynster** : 403,24.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 23

◀ **narre (...)** hen : lokke hen.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 23

◀ **Martensen** : Hans Lassen Martensen (1808-84), da. teolog og præst; fra 1840 ekstraordinær og fra 1. sept. 1850 ordinær prof. i teologi ved Københavns Universitet; 5. juni 1854 indviet til biskop over Sjællands stift som Mynsters efterfølger. Han blev lic.theol. i 1837, udnævnt til æresdoktor i Kiel i 1840, til hofprædikant i 1845 og Ridder af Dannebrog i 1847. Han havde i sommeren 1849 udgivet det store værk *Den christelige Dogmatik*, ktl. 653, der den 22. maj 1850 var kommet i et nyt oplag. Med dette værk blev Martensen direkte bragt i opposition til SK, idet det gav anledning til en større strid om forholdet ml. tro og viden.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 26

◀ **Vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 417 linje 31

◀ de **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 1

◀ **simplement** : fr., simpelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 2

◀ **ret** her: virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 3

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 5

◀ de **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 10

◀ **uskateerligste** : dvs. uskatterligste, mest uvurderlige.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 18

◀ **en af mine Pseudonymer ... siger (...)** at det er større Skyld at give ... Liv end at slaae ihjel : frit citat fra »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser. / Af / En Ægtemand« i *Stadier paa Livets Vei* (1845): »det er større Brøde eller Ulykke at give et Menneske Livet end at berøve et Menneske Livet«, SKS 6, 116,33f.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 22

◀ **Avle-Aktens**: samlejet.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 40

◀ **au niveau** : fr., på samme højde, ligestillet.

I trykt udgave: Bind 25 side 418m linje 1

◀ **lever med et Fruentimmer for Driftens Skyld** : formentlig allusion til 1 Kor 7,8-9, hvor Paulus skriver: »Til de Ugifte og til Enker siger jeg, at det er dem godt, om de blive, som jeg er [nemlig ugift]. Men kunne [kan] de ikke afholde sig, da gifte de sig; thi det er bedre at gifte sig, end at lide Brynde« (NT-1819). – **et Fruentimmer**: en kvinde.

I trykt udgave: Bind 25 side 418m linje 9

◀ **hvor vanskeligt ... at indgaae i Himmeriges Rige ... kun Faae frelses** : allusion til Matt 7,13-14, hvor Jesus siger: »Gaaer ind ad den snevre Port! thi den Port er viid, og den Vei er breed, som fører til Fordærvelsen, og de ere mange, som gaaer ind igiennem den; thi den Port er snever, og den Vei er trang, som fører til Liver, og de ere faa, som finde den« (NT-1819). Se også Matt 7,21; 18,3;19,24-26.

I trykt udgave: Bind 25 side 418 linje 15

◀ **betydede** : tilkendegav, udtrykte.

I trykt udgave: Bind 25 side 419 linje 33

◀ **ømmer jeg mig** : vånder jeg mig.

I trykt udgave: Bind 25 side 420 linje 7

◀ **sympathetisk** : egl. 'samlidende', medlidende, medfølelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 420 linje 8

◀ **avancerer i Gage** : 395,34.

I trykt udgave: Bind 25 side 420 linje 19

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 420 linje 22

◀ **ved Eed forpligtet sig paa** : sigter til præsteløftet, se »*Juramentum, quod in timore Domini præstabunt, qvi muneri Ecclesiastico initiabuntur*« (»Eden, som i frygt for Herren skal aflægges af dem, der skal indvies til et kirkeligt embede«) i *Dannemarkes og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762 [1685], s. 379f., citeret i kommentarerne til journaloptegnelsen NB26:34, i *SKS K25*, s. 66-68.

I trykt udgave: Bind 25 side 420 linje 22

◀ **det er (...) saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 420 linje 22

◀ **cum grano salis** : lat., 'med et korn salt'; med skønsomhed, med et vist forbehold, ikke bogstaveligt. Talemåden synes at stamme fra den rom. embedsmand og forfatter Plinius den ældre (23-79), der i *Historia naturalis* (Naturhistorie), 23. bog, kap. 77 (149), omtaler en recept på modgift. Recepten, som blev fundet hos den lilleasiatiske konge Mithridates VI ved hans død i år 63 f.Kr., foreskrev, at man skulle støde to tørrede valnødder, to figer og 20 blade af planten rude med tilsætning af et korn salt (»addito salis grano«). Denne modgift ville efter sigende gøre en immun over for al gift i dagens løb.

I trykt udgave: Bind 25 side 420 linje 29

◀ **sandseligt** : hvad angår den sanselige verden.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 5

◀ **hidses paa** : pudses på.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 7

◀ **tale græsk ... morer Guderne** : 388,25.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 7

◀ **Legioner**: egl. en rom. hærafdeling på 4.500-6.000 soldater; her i overført betydning: en stor mængde.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 13

◀ **vidne for** : vidne til fordel for.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 16

◀ **Hs Velbaarenhed** : Hans Velbårenhed; if. rangforordningen (410,16) skulle personer, optaget i 3. og 4. rangklasse, tituleres 'velbåren'.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 25

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 28

◀ **sig potenseret** : sin potens forstærket.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 30

◀ **naturunderfundigt** : af naturen listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 421 linje 33

◀ **ret til gavns** : virkelig grundigt, helt til bunds, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 5

◀ **løsbygget** : løst bygget.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 8

◀ **Firma** : det navn, under hvilket et handelshus driver sine forretninger; sammenslutning.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 9

◀ **anpriser** : anbefaler.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 12

◀ **have et ondt Øie paa** : er kritisk opmærksom på, fjendtligt indstillet over for, ikke kan lide.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 17

◀ **Tyvesprog** : indforstået sprog, som bruges af tyve og indsatte for at kunne føre hemmelige samtaler i andres påhør; klikesprog, jargon.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 20

◀ **Luther** : 399,22.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 24

◀ **hans Ægteskab** : 400,26.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 25

◀ **exceptionel** : som udgør en undtagelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 25

◀ **et Correctiv** : et korrigerende alternativ.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 25

◀ **etsteds i en Journal ... have giftet sig fE med et Strygebredt** : henviser til journaloptegnelsen NB24:75, fra maj el. juni 1851, hvor SK om Luthers ægteskab med Katharina fra Bora skriver: »Jeg kunde tænke mig, at han har sagt til Catharina: min kjere Pige, mit Giftermaal er, som jeg har sagt Dig, bestemt til at være til Trods for Satan, Paven og hele Verden. Forsaavidt kan Du ogsaa nok begribe, at jeg gjerne kunde gifte mig med Din Kokkepige – thi det Vigtige er, at det bliver notorisk, at jeg er gift. Jeg kunde ogsaa gjerne gifte mig med en Dør-Stolpe, naar det blot lod sig gjøre, at det blev anseet for at være min Kone, et virkelig Ægteskab; thi jeg er da ikke saa begjerlig efter at komme i Brudeseng, men det er tiltrods for Satan, Paven og hele Verden.« SKS 24, 367,13-21.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 26

◀ **Munk** : 399,22.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 28

◀ **Fruentimmeret** : kvinden.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 29

◀ **at være Salt** : hentyder til Matt 5,13, hvor Jesus siger til disciplene: »I ere Jordens Salt; men om Saltet mister sin Kraft, hvormed skal det saltes? Det duer til intet Andet, end at kastes ud, og nedtrædes af Mennesker« (NT-1819). Se også Mark 9,50.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 32

◀ **Avlskarle** : avledygtige mænd.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 34

◀ **sat paa Grund** : grundstødt.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 38

◀ **havde jeg jo ogsaa været gift** : nemlig med Regine Olsen (1822-1904), som SK var forlovet med fra den 10. sept. 1840 til det endelige brud den 12. okt. 1841. Hun blev forlovet med J.F. Schlegel den 28. aug. 1843 og gift med ham den 3. nov. 1847 i Vor Frelsers Kirke på Christianshavn. Sit forhold til Regine har SK tilbageskuende beskrevet i »Mit Forhold til 'hende'. / d. 24 Aug 49. / noget Digterisk«, svarende til notesbog 15 i SKS 19, 431-445.

I trykt udgave: Bind 25 side 422 linje 38

◀ **Xstd. holder paa eenlig Stand** : hentyder formentlig til 1 Kor 7, hvor Paulus skriver om ægteskab og ugift stand; se især 7,7: »Jeg ser helst, at alle mennesker er som jeg [nemlig ugift]; men enhver har sin egen nådegave fra Gud, den ene på én måde, den anden på en anden måde.« Se også Matt 19,10-12.

I trykt udgave: Bind 25 side 423 linje 1

◀ **gjør Ægteskabet til det Særlige** : formentlig allusion til 1 Kor 7,8-9 (418m,9).

I trykt udgave: Bind 25 side 423 linje 1

◀ **en Styrelse** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 423 linje 3

◀ **Lyksalighedslære** : 390,12.

I trykt udgave: Bind 25 side 423 linje 5

◀ **en masse** : fr., i mængde, i fællesskab, i samlet flok.

I trykt udgave: Bind 25 side 423 linje 17

◀ **at Alle bleve frelste** : jf. læren om den alm. apokatastasis, der udtrykker den dogmatiske anskuelse, at der er en endegyldig genoprettelse, restitution af alle mennesker, så Gud bliver alt i alle og alle frelses; modsætningen hertil er læren om den dobbelte udgang, der udtrykker den dogmatiske opfattelse, at der både er frelse til evig salighed og fordømmelse til evig fortabelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 423 linje 22

◀ **det naturlige Msk.** : 409,11.

I trykt udgave: Bind 25 side 423 linje 31

◀ **Polarstjernen** : el. nordstjernen (Polaris), der for det blotte øje synes konstant ubevægelig og ser ud til at stå i verdenspolen.

I trykt udgave: Bind 25 side 423 linje 33

◀ **at spærre af mod Cholera** : fx ved at sætte det koleraramte område i karantæne, for at smitten ikke skal brede sig, el. ved at indføre bestemte sikkerhedsforanstaltninger ved landets grænse, for at smitten ikke skal komme ind i det pågældende land. – **Cholera**: I det 19. årh. opstod en række vandreepidemier af den dødelige infektionssygdom kolera, som bredte sig fra Indien. Sygdommen smitter ikke gennem luften, men via afføring fra sygdomsramte personer, der er ynglested for kolerabakterien (først opdaget 1883). Tidligere mente man i Europa at kunne beskytte sig mod sygdommen ved militær afspærring, undertiden af hele byer, og ved indgreb over for handelsforbindelser og skibstrafik. Den første epidemi (1817 - o. 1822) tog retning mod Kina og Arabien. Under den anden epidemi (1826-38) blev Rusland og Europa hjemmøgt; sygdommen ramte i 1830'ernes begyndelse Tyskland, Sverige og Norge, ligesom den brød ud i Holsten. Det egentlige Danmark gik fri, men da epidemien nærmede sig, indførte man en forordning (af 19. juni 1831), som bl.a. indeholdt strenge bestemmelser om afspærring af de enkelte huse og hele kvarterer, hvori sygdommen måtte vise sig, jf. *Forordning, indeholdende Foranstaltninger, som skulle føies i Anledning af den i adskillige Lande herskende Cholera-Sygdom*, Kbh. 1831, s. 14f. Den tredje epidemi (1846-61) ramte samtlige lande i Europa samt Nord- og Sydamerika. I 1848 trængte koleraen frem over de russiske stepper og nåede Skt. Petersborg, Helsinki, Åbo, Reval og Riga samt i et enkelt tilfælde Dragør på Amager, hvilket

gav anledning til forskellige foranstaltninger (især i form af karantæneeregler for anløbende skibe) for at forekomme et muligt epidemisk udbrud, jf. således en række plakater af 22. juli 1848 samt en skærpet plakat af 13. okt. 1848. I 1851-52 var de fleste lande i Europa uden kolera, men den overvintrede i Polen og brød atter ud; i Danmark hærgede den i 1853-57.

I trykt udgave: Bind 25 side 424 linje 14

◀ Forkynderne **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 424 linje 25

◀ **Gavtyvestreger** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 425 linje 7

◀ **tillister sig** : skaffer sig (noget) på en ubemærket, hemmelig, listig måde.

I trykt udgave: Bind 25 side 425 linje 14

◀ **Livgarde** : livvagt (til beskyttelse af en fyrstes el. konges person).

I trykt udgave: Bind 25 side 425 linje 20

◀ **si placet** : lat., hvis man har lyst; 'om man vil'.

I trykt udgave: Bind 25 side 425 linje 23

◀ **rende Næsen mod Stue-Døren** : forsøge at udføre noget umuligt el. handle uoverlagt, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 425 linje 23

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 25 side 425 linje 29

◀ **hidser (...) mod** : ansporer til kamp mod.

I trykt udgave: Bind 25 side 425 linje 37

◀ **et christent Folk, en christelig Stat, et christent Land** : hentyder formentlig til H.L. Martensen *Den danske Folkekirkes Forfatningsspørgsmaal*, Kbh. 1851, ktl. 655, hvor Martensen (417,26) indgående argumenterer direkte for en 'christelig Stat' og 'et christeligt Folk' og indirekte for et 'christeligt Land'. Se fx s. 7: »At den christelige Stat staaer i et indre Forhold til den christelige Kirke følger i Almindelighed heraf, at den christelige Stat forudsætter et christeligt Folk; men da det saaledes er det samme Folk, der er i Staten og i Kirken, saa kan og bør der ikke være nogen Strid mellem Statens og Kirkens Principer, skjøndt vistnok [sandt nok] det fælleds Berøringspunkt, det Omraade hvor Kirke og Stat mødes, ikke nærmest og umiddelbart er Troens og Troeslærdommenes, men Sædernes og de sædelig-religiøse Grundsætningers.« Efter at have diskuteret modsætningen mellem 'den christelige Stat' og 'den nyere Humanitetstat' skriver Martensen, s. 11f.: »Ildet vi have sammenstillet Humanitetstaten og den christelige Stat, have vi betegnet en Hovedmodsatning i Nutidens Tankemaade. Og for at vi ogsaa skulle [skal] tilkjendegive, paa hvilken Side vi selv staae, da bekynde vi, at efterdi vi betragte Christendommen som den sande Humanitet, og den christelige Stat som den rette og virkelige Humanitetstat, saa kunne [kan] vi kun betragte den saakaldte *rene* Humanitetstat som et Tankebillede, til hvis indre Sandhed vi ikke kunne fæste nogen Tro, og af hvis Virkeliggjørelse vi ikke antage, at det forventede Held vil oprinde for Nationerne.« Videre argumenterer Martensen for, at Folkekirken, som blev indført med Grundloven af 5. juni 1849, if. Grundlovens kirkelige bestemmelser har bevaret en statskirkelig status. Det fører ham frem til at hævde, s. 22, at de senere tider tydeligt har vist, at den bevidsthed er i folket: »at Christendommen ikke blot skal være et Anliggende for den Enkelte, men for hele Folket; at det Menneskelige og Folkelige ingenlunde kan være sig selv Nok, men maa have sin Rod i det Guddommelige, naar det ikke skal være bygget paa Sand. Men Folket i dets Heelhed kjender kun det Religiøse i Skikkelsen af den lutherske Christendom, som er overleveret fra Fædrene og gennem den gamle Statskirke dybt indflettet i Folkets Liv og Sæder. Og om man end vil sige, at der i Folket i mange Henseender kun er ringe Bevidsthed om Christendommens sande Væsen og Kjærne, at det i mange Henseender kun er Sædvanens Magt, der knytter Folket til Christendommen, dog er der i denne Vedhængen ved de gamle Sædvaner Noget, hvorom der maa siges: Fordærv det ikke, thi der er en Velsignelse deri!« Se endvidere s. 45, hvor det hedder: »Det attende Aarhundrede har dømt Samvittighedstvungen, det har dømt den udelukkende Stilling, som de christelige Confessioner indtage til hinanden. Har det ogsaa dømt selve Ideen af den christelige Stat og det christelige Folk? Just dette synes os at være den store Uretfærdighed i den Polemik, der i vore Dage føres mod Statskirkerne, at den kun fremhæver Manglerne, hvilke den viser i Forstørrelsesglas og omgiver med selvskabte Skygebilleder, men ikke gaaer ind paa den christelige Tanke,

der ligger til Grund for Statskirkedømmet, og som i sit inderste Væsen just er en Humanitetens Tanke, nemlig: Christendommens Bestemmelse for Alle, og Alles Kaldelse til Christendommen.« Se endelig Martensens diskussion af og begrundelse for begrebet 'et christeligt Folk', s. 51-56. – Der kan også i videre betydning være tænkt på grundtvigianerne, se fx C. Buchholtz's foredrag ved mødet den 21. okt. 1852 i det grundtvigsk prægede Roskilde præstekonvent »Om det danske Folks religiøse Eiendommelighed«, trykt i *Dansk Kirketidende*, udg. af R. Th. Fenger og C.J. Brandt (bd. 1-8, 1845-53, ktl. 321-325), nr. 378, den 2. jan. 1853, og nr. 379, den 9. jan. 1853, bd. 8, sp. 1-9 og sp. 20-30, hvor pastor Buchholtz »troer at kunne paavise at det danske Folk er et Christenfolk«, sp. 7. Se desuden pastor J.F. Fengers 'sidebemærkninger' til Buchholtz' foredrag på mødet, trykt som »Om det danske Folks religiøse Eiendommelighed (II)« i *Dansk Kirketidende*, nr. 383, den 6. feb. 1853, bd. 8, sp. 82-87. Om forholdet ml. folkelighed, nationalitet og kristendom hos Grundtvig, 441m,3.

I trykt udgave: Bind 25 side 425m linje 3

◀ **Hidser (...)** paa : puds på.

I trykt udgave: Bind 25 side 426 linje 5

◀ **Fruentimmerklæder** : kvindeklæder; hentyder til præstekjolen.

I trykt udgave: Bind 25 side 426 linje 13

◀ **ordentligviis** : almindeligvis, sædvanligvis.

I trykt udgave: Bind 25 side 426 linje 14

◀ **Underfundighed** : listighed, snedighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 426 linje 16

◀ **Erkebiskop etsteds i Tydskland** : Hvem der sigtes til, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 25 side 426 linje 26

◀ **bedet til Gud, at denne Kalk (...) maatte tages fra ham** : hentyder til beretningen i Matt 26,36-46 om Jesus i Getsemane Have, hvor det fortælles, at Jesus bad således til Gud: »min Fader, er det mueligt, da gaee denne Kalk fra mig! dog ikke som jeg vil, men som du vil«, v. 39 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 426 linje 28

◀ **Sædeligheds-Følelsen** : den moralske, etiske følelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 427 linje 8

◀ **Tingen** : sagen.

I trykt udgave: Bind 25 side 426m linje 8

◀ **bona fide** : lat., i god tro.

I trykt udgave: Bind 25 side 426m linje 9

◀ **mislige** : betænkelige, tvivlsomme.

I trykt udgave: Bind 25 side 426m linje 10

◀ **Pharisæereren** : farisæeren. Farisæerne udgjorde en af de mest indflydelsesrige bevægelser i den antikke jødedom i hellenistisk-rom. tid, dvs. fra o. 100 f.Kr. til Jerusalems ødelæggelse i 70 e.Kr. De lagde vægt på en nøje overholdelse af Moseloven, herunder også det kompleks af renhedsforskrifter, der angik præsteskabet; ud fra Moseloven skabte de en omfattende mundtlig tradition for udlægning af dens bud, kaldet 'fædrenes' el. 'de gamles overlevering'. De troede desuden på de dødes opstandelse til dom og på mellemvæsner, engle. Deres antal på Jesu tid skal have været o. 6.000.

I trykt udgave: Bind 25 side 426m linje 16

◀ **κατεξοχήν** : egl. κατ' ἐξοχήν, gr. (kat' exochēn) i overordentlig grad, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 25 side 427m linje 5

◀ **Andre Steder i disse Journaler ... Opfattelse af »Dag-Pressen« ingenlunde træffer Pointen** :

hentyder formentlig til journaloptegnelsen NB8:3, fra nov. 1848, i SKS 21, 144f. Heri forekommer det nedenfor anførte eksempel: »Opmærksomheden maa fæstes paa Meddelelses-Midlets Uproportionerethed i og for sig. Ved fE at fortælle paa Prent om en ung Pige (men med fulde Navn – og det er jo Sandhed), at hun har faaet en ny Kjole (og det antages at være Sandhed) og ved at gjentage det et Par Gange: kan man gjøre den Pige ulykkelig for hele Livet.« SKS 21, 144,26-32.

I trykt udgave: Bind 25 side 428 linje 3

◀ **Oversætning (...)** **Undersætning** : I den klassiske logik er en kategorisk syllogisme et argument bestående af to præmisser og en konklusion. Den ene præmis, som skal indeholde konklusionens subjektbegreb, kaldes undersætning, og den anden præmis kalder man oversætningen, og denne indeholder konklusionens prædikatbegreb.

I trykt udgave: Bind 25 side 428 linje 6

◀ **Daarekiste** : en institution, hvor man indespærrede (men ikke behandlede) psykisk syge; galeanstalt.

I trykt udgave: Bind 25 side 428 linje 13

◀ **Jernbane** : samtidens store anlægsprojekt. Jernbanen udvikledes i England for derefter at brede sig til det europæiske kontinent. De første, spredte banestrækninger blev åbnet i midten af 1830'erne – og i 1838 blev den første preussiske bane taget i brug, fra Berlin til det nærliggende Potsdam; i 1840'erne blev de strækninger indviet, der senere placerede Berlin som knudepunkt i ty. jernbanetrafik. Den første da. jernbane blev anlagt i hertugdømmet Holsten på strækningen ml. Altona og Kiel, taget i brug i sept. 1844, og ml. Flensborg og Tønder, taget i brug i 1854. I juni 1847 blev driften af banen på strækningen ml. København og Roskilde påbegyndt; den blev udbygget i 1850'erne.

I trykt udgave: Bind 25 side 428 linje 14

◀ **forvirre** : ødelægge.

I trykt udgave: Bind 25 side 428 linje 16

◀ **Attentat** : angreb.

I trykt udgave: Bind 25 side 428 linje 20

◀ Msker **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 428 linje 22

◀ **signalisere** : give signalement af.

I trykt udgave: Bind 25 side 428 linje 25

◀ **forskyld** : gør sig skyld i.

I trykt udgave: Bind 25 side 429 linje 4

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 429 linje 5

◀ **skattere sig** : regne sig for.

I trykt udgave: Bind 25 side 429 linje 6

◀ **agter paa** : lægger mærke til, iagttager.

I trykt udgave: Bind 25 side 429 linje 25

◀ dette **er (...)** **saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 429 linje 41

◀ **komme** : komme.

I trykt udgave: Bind 25 side 430 linje 1

◀ **Affiltrering** : udskillelse, renselse ved filtrering.

I trykt udgave: Bind 25 side 430 linje 4

◀ **abrevieret** : abbrevieret, forkortet.

I trykt udgave: Bind 25 side 428m linje 1

◀ **eenstydigt** : ensbetydende, af samme betydning, sammenfaldende.

I trykt udgave: Bind 25 side 428m linje 4

◀ **Lamentationen** : klagen, jammeren, hylet.

I trykt udgave: Bind 25 side 430 linje 9

◀ **staaer i det lille Skrift om min Forfatter-Virksomhed ... saa kommer alt det Afskyelige** : henviser til *Om min Forfatter-Virksomhed*, Kbh. 1851, s. 12, hvor SK skriver: »Og dette er min Tro, at saa meget Forvirret og Ondt og Afskyeligt der kan være i Menneskene, saasnart de blive det Ansvar- og Angerløse 'Publikum', 'Mængde' o. D.: lige saa meget Sandt og Godt og Elskværdigt er der i dem, naar man kan faae dem Enkelte« (SV2 13, 533).

I trykt udgave: Bind 25 side 430 linje 32

◀ **Bordelvært** : If. *Chr. V's Danske Lov* (1683) og supplerende lovgivning var såvel prostitution og bordeldrift som rufferi og bordelbesøg forbudt; men da prostitution ikke var til at undgå, havde myndighederne ved reskript af 6. juli 1815 valgt under visse betingelser at tolerere den for at hæmme udbredelsen af kønssygdomme. Hvis de prostituerede lod sig indføre i politiets protokoller over 'offentlige fruentimmere' og regelmæssigt lod sig tilse af politilægen, kunne de frit udøve deres erhverv og således også etablere bordeller.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 4

◀ **træde i Charakter** : udtryk præget af SK i betydningen (at vælge) at tilegne sig (noget) som sin egen personlige opfattelse, stå fuldt og helt inde for (det) og handle efter (det).

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 13

◀ **Tilstaaelser** : 417,7.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 16

◀ **Den menige Mand** : 385,20.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 18

◀ **en Presse-Nederdrægtighed her ... forbitte mig** : hentyder til angrebene på SK i det satiriske ugeskrift *Corsaren* (415,26) og til det chikaneri på gaden, han derved blev udsat for.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 19

◀ **etsteds i Journalen ... en Søn som blev Journalist ... ansee for tabt** : sigter til journaloptegnelsen NB14:136, fra dec. 1849, hvor SK skriver: »Dersom jeg var Fader, og jeg havde en Datter, der blev forført: hende vilde jeg ikke fortvivle over; jeg vilde haabe paa Frelse. Men dersom jeg havde en Søn, der blev Journalist og vedblev at være det i 5 Aar, ham vilde jeg opgive.« SKS 22, 422,8-11.

I trykt udgave: Bind 25 side 431m linje 2

◀ **Retortion** : det at give igen på beskyldninger el. fornærmelser, svar på tiltale, gengældelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 26

◀ **»see hvilket Msk«** : citat fra Joh 19,5, hvor det fortælles, at Pilatus sagde: »see, hvilket Menneske!« (NT-1819), da han førte Jesus med tornekrone på hovedet og iført purpurkappe ud for menneskemængden, efter at han havde ladet ham piske og soldaterne havde hånet ham.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 27

◀ **Mskslægtens**: menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 27

◀ **Lidelses Historien** : hentyder formentlig til sammenskrivningen af de fire evangeliers forskellige beretninger om Jesu lidelseshistorie, der dækker tiden, fra Jesus har spist det sidste påskemåltid med sine apostle, til hans lig er blevet gravlagt og graven forsejlet, jf. »Vor Herres Jesu Christi Lidelses Historie« i *Forordnet Alter-Bog* (399,28), s. 263-288.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 29

◀ **forskyldte** : gjorde sig skyld i.

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 35

◀ **Gud-Msk.** : Gud-Mennesket, dvs. Kristus, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur i sig. Sml. kap. 4, § 3, i *Balles Lærebog* (385,12), s. 37f.: »Guds Søn, Jesus Christus, er som Menneske kommet til Verden ved Fødsel af Jomfrue Maria. Han forenede sin guddommelige Natur med den menneskelige, som blev dannet i Moders Liv paa en for os ubegribelig Maade ved den Hellig Aands Kraft, saa at han er Gud og Menneske tillige, og virker stedse med begge sine Naturer.«

I trykt udgave: Bind 25 side 431 linje 37

◀ **elevere** : ophøje, opløfte.

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 6

◀ **Slægtskab med Gud** : allusion til ApG 17,28-29 (401,18).

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 7

◀ **Augustinus** : Aurelius Augustin(us) (354-430), biskop, den betydeligste kirkelærer i den lat. kirke; født i Nordafrika og uddannet som retoriker i Kartago; blev kristen og lod sig i 387 døbe af Ambrosius i Milano, fra 391 præst og fra 395 biskop i Hippo i Nordafrika. Blandt hans hovedværker er *Confessiones* (lat., Bekendelser) (397-401), hvormed han grundlagde den selvbiografiske genre; *De Trinitate* (lat., Om treenheden) (399-419) og *De civitate Dei* (lat., Om Guds stad) (412-426/27). I øvrigt efterlod Augustin sig et omfattende forfatterskab af apologetiske, bibeleksegetiske, dogmatiske og etiske skrifter samt prædikener og breve.

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 22

◀ **simplement** : fr., simpelt, enkelt.

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 26

◀ **Saxo Grammaticus, efter Peer Degns Forklaring ... equus blakkatus** : hentyder til 1. akt, 4. scene, i Ludvig Holbergs komedie *Erasmus Montanus eller Rasmus Berg* (1731), hvor Peer Degn siger: »Her var en gammel Rector i Kiøbenhavns Skole, ved Navn Saxo Grammatica, som forbedrede Latinen her i Landet, og gjorde en Latinsk Grammatica, hvorudover han fik det Navn, Saxo Grammatica. Den samme Saxo har bødet meget paa det Latinske Sprog med Danske Ord; thi før [før] hans Tid var Latinen saa fattig, at man ikke kunde skrive en ret Meening, som Folk kunde forstaae«, *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 el. 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 5. Bindene er uden årstal og sidetal. Her optræder ikke kunstudtrykket 'equus blakkatus', egl. 'equus blaccatus', der stammer fra ærkebiskop Absalons testamente (1201), der dog ikke er forfattet af Saxo, se fx P. Skautrup *Det danske Sprogs Historie* bd. 1, Kbh. 1944, s. 205. – **Saxo Grammaticus**: Sakse (o. 1150-1220), da. historieskriver; mest kendt under sit lat. navn Saxo, med det senere tillagte Grammaticus (lat., sprogmaster).

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 29

◀ **Græsk er Tro et Begreb ... i Intellectualitetens Sphære** : se journaloptegnelsen NB26:82, i *SKS* 25, 84, med kommentarer. – **Græsk**: i gr. tænkning.

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 33

◀ **i Platons Stat er Alt ypperligt fremstillet** : se fx Platons *Staten*, 6. bog, hvor Sokrates (414,25) siger til Glaukon (511d-e): »nu maa Du efter disse fire Dele [fornuftserkendelse, forstandskundskab, tro og sandsynlighed] ogsaa adskille de fire Tilsvarende Tilstande i Sjælen. Fornuftserkjendelsen maa Du tildele den første, Forstandskundskaben den anden, Troen den tredje og Sandsynligheden den sidste Plads, og Du maa ordne dem saaledes, at Du tillægger enhver af dem større og mindre Vished i samme Forhold, som deres Gjenstand ere mere eller mindre deelagtige i Sandheden«, *Platons Stat*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-3, Kbh. 1851 (bd. 4-6 i *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-6, Kbh. 1830-51, ktl. 1164-1167); bd. 2 (bd. 5), s. 141f. (*Platons Skrifter* (414,25) bd. 5, s. 87). Se endvidere *Staten*, 7. bog, hvor Sokrates siger til Glaukon (533e-f): »Vi ville [vil] altsaa, som forhen, kalde den første Afdeling videnskabelig Indsigt, den

anden Forstandserkjendelse, den tredje Tro og den fjerde Sandsynlighed; og de to sidste tilsammentagne Mening, men de to første Erkjendelse. Gjenstanden for Mening er det Vordende, og for Erkjendelse det Værende, og paa samme Maade som det Værende forholder sig til det Vordende, paa samme Maade forholder Erkjendelse sig til Mening, og som Erkjendelse til Mening, saaledes videnskabelig Indsigt til Tro og Forstandserkjendelse til Sandsynlighed«, *Platons Stat* bd. 2 (bd. 5), s. 187 (*Platons Skrifter* bd. 5, 112f.). Jf. *Platonis opera quae extant* bd. 4, 1827, s. 376f. og s. 418f. – **Platos**: el. Platon (427-347 f.Kr.), gr. filosof, elev af Sokrates, som er den gennemgående hovedperson i hans dialoger; grundlagde 387 f.Kr. Akademiet i Athen; blandt hans elever var Aristoteles.

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 34

◀ **Aristoteles Rhetorik** : se journaloptegnelserne NB26:80 og NB26:82, i SKS 25, 83 og 84, med kommentarer. – **Aristoteles**: fra Stageira (384-322 f.Kr), gr. filosof, logiker og naturforsker, elev af Platon; grundlagde 335 f.Kr. den peripatetiske skole i Lykeion. Af Aristoteles' *Retorik* ejede SK følgende to separate udgaver: *De arte rhetorica*, stereotypudg., Leipzig 1831, ktl. 1080, og *Rhetorik*, overs. af K.L. Roth, bd. 1-2 [med fortsat paginering], i *Schriften zur Rhetorik und Poetik* bd. 1-2 (i *Aristoteles Werke*, i *Griechische Prosaiker in neuen Übersetzung*, udg. af G.L.F. Tafel, C.N. Osiander og G. Schwab, bd. 132-133), Stuttgart 1833, ktl. 1092. *Retorikken* findes desuden i de udg. af Aristoteles' samlede værker, som SK havde i sit bibliotek (ctl. 1056-1076).

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 35

◀ **Saa forholder Tro sig til det Sandsynlige** : se journaloptegnelserne NB26:80 og NB26:82, i SKS 25, 83 og 84, med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 36

◀ **Climax** : af gr., klimaks, trappe, stige; retorisk stigning.

I trykt udgave: Bind 25 side 432 linje 37

◀ **i Charakter af** : i rollen som.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 2

◀ **Docent ... nogle Læresætninger, man først maa troe, siden begribe** : hentyder til den spekulative (hegelianske) filosofi og teologi. I Hegels (388,19) videnskabshierarki er religiøs tro underordnet filosofisk viden. If. Hegel befinder filosofisk viden sig på det højeste niveau i systemet af spekulativ viden, fordi det begriber 'begrebet' ('Begriff') som begreb, dvs. i dets abstrakte begrebslige form af 'det almene' ('Allgemeinheit'), 'det særskilte' ('Besonderheit') og 'det enkelte' ('Einzelheit'). Når religion derimod opererer med det samme begreb, kommer det til udtryk i empirisk form som 'forestilling' ('Vorstellung') og er således begrebet som noget tilfældigt. Filosofiens begrebslige viden er rensset for alle tilfældige, empiriske elementer og repræsenterer netop derfor den højeste form for viden. – H.L. Martensen fremhævede ofte betydningen af den middelalderlige sætning »credo ut intelligam« (lat. »jeg tror for at kunne forstå (erkende, begribe)«), se fx *Den christelige Dogmatik* (417,26), s. 72, s. 73 og s. 81.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 2

◀ **Tilhold** : tilholdssted, holdepunkt.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 5

◀ **skaffe** : gøre.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 6

◀ **Clausum** : lat., aflukke, tillukket sted.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 12

◀ **αδυτον** : gr. (ádyton), sted, som ikke er til at betræde, utilgængeligt sted (anvendes specielt om hellige steder).

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 12

◀ **μυστηριον** : gr. (mystērion), skjulthed, hemmelighed, mysterium.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 12

◀ **persona** : lat., maske, rolle, karakter, person.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 13

◀ **personare** : lat., at genlyde, lade sig høre.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 14

◀ **som det hedder, een Sjæl i to Legemer** : formentlig allusion til 2. akt, 4. scene, i Ludvig Holbergs komedie *Pernilles korte Frøken-Stand* (1731), hvor Jeronimus beskriver forholdet til sin afdøde kone således: »Hvad jeg vilde, det vilde og [også] den Guds-Engel, og hvad den Guds-Engel vilde, det vilde og jeg; saa at der var kun een Siæl udi 2de Legemer. Men Ach! den halve Siæl er nu borte. Ach! Ach!« *Den Danske Skue-Plads* bd. 5.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 19

◀ **komme op** : opstå.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 27

◀ **med samt** : sammen med.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 27

◀ **der er talet saa meget ... Augustinus ... en Tænker, »der ikke skyede nogen Conseqvents.«** : hentyder til følgende udtryk i afsnittet »Erlösung: Gnade« i kapitlet »Aurelius Augustinus« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen oder die Kirchengeschichte in Biographieen* bd. 1,1-1,4 og 2,1-2,3 (7 dele), Zürich 1842-55 (senere udkom bd. 2,4-2,5, 1856-58), ktl. 173-177 (forkortet *Die Kirche Christi und ihre Zeugen*); bd. 1, 3. del, s. 534: »Augustin scheut die Konsequenz nicht«, se de følgende to kommentarer.

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 31

◀ **har man anført at han i Conseqvents ... antog de smaae Børns evige Fortabelse** : hentyder til følgende passage i afsnittet »Erlösung: Gnade« i kapitlet »Aurelius Augustinus« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* bd. 1, 3. del, s. 533, hvor Böhringer skriver: »Wie wir *Alle* Sünder sind, auch die *Kinder*, wenn nicht durch wirkliche Sünden, doch durch die Erbsünde – die allgemeine sündhafte Beschaffenheit der Natur – befleckt und wie *alle Kinder* der Erbsünde und damit dem Teufel unterworfen sind, auch die *Kinder* von Wiedergeborenen, so ist darum die *Kindertaufe* *nothwendig* und *nothwendig* für *alle Kinder*. 'Jeder, welcher aus diesem Ungehorsam des Fleisches, aus diesem Gesetze der Sünde und des Todes fleischlich gezeugt wird, muss geistlich wiedergeboren werden, damit er nicht nur zum Reiche Gottes geführt, sondern auch von der Verdammung der Sünde befreiet werde.' Und wie in der Taufe der *Grund* des Heils gelegt ist, aber *nur* im Sakramente der Taufe, so sind ohne die Gnade der Taufe *Alle (...)* verloren; auch die ungetauften *Kinder* sind es, denn *Alle* gehören von Natur 'zu der verdammten Masse.' Augustin kennt keinen Mittelweg.«

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 34

◀ **Augustinus siger: de komme til Helvede - men det mildeste Helvede** : hentyder til følgende passage i afsnittet »Erlösung: Gnade« i kapitlet »Aurelius Augustinus« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* bd. 1, 3. del, s. 533f., hvor Böhringer skriver: »*Kinder*, welche versterben, ohne die Taufe empfangen zu haben, kommen darum in die Verdammniss. Augustin scheut die Konsequenz nicht, aber, sagt er, sie kommen 'in die *gelindeste* Art von Verdammniss.'«

I trykt udgave: Bind 25 side 433 linje 37

◀ **ret** som: akkurat, netop.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 6

◀ **det apostoliske Udtryk: Troens Lydighed (fE Rom. 1, 5.)** : I Rom 1,5 skriver Paulus: »ved hvem [Jesus Kristus, vor Herre] vi have faaet Naade og Apostel-Embedet til at oprette Troens Lydighed iblandt alle Hedninger formedelst hans Navn« (NT-1819). Se også Rom 16,26.

I trykt udgave: Bind 25 side 433m linje 1

◀ **i Retning af** : i henseende til, med sigte på.

I trykt udgave: Bind 25 side 433m linje 4

◀ **et svælgende Dyb** : spiller på Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31. Da den rige mand vågner op i dødsriget og pines i luerne, beder han Abraham sende Lazarus for at læske hans tunge med vand. Abraham afslår og siger, at der »er imellem os og Eder et stort Svælg befæstet, at de, som ville [vil] fare herfra ned til Eder, kunne [kan] ikke, og de kunne ikke heller fare derfra over til os«, v. 26 (NT-1819). – **svælgende**: afledt af svælg, dyb afgrund el. kløft; meget dyb, (næsten) bundløs el. uoverstigelig, gabende.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 12

◀ **gjør sig Samvittighed af** : lader (noget) blive en samvittighedssag for sig, nærer betænkeligheder ved, har skrupler over.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 15

◀ **afgive** : virke, fungere som.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 21

◀ **taber Saltet** : hentyder til Matt 5,13 (422,32).

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 21

◀ **de kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 25

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 32

◀ **det Alt er eens Bier** : spiller på talemåden 'det er éns bier' (ty. eins Bier, én og samme slags øl), det er lige meget, lige fedt, det kommer ud på ét og det samme. Jf. nr. 2637 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 1, s. 291, hvor følgende ordsprog optræder: »'Éns Bi'r', sagde Gaasen, hun drak af ni Gadekær« el. »'Éns Bi'r', sagde Gaasen, hun drak af syv Rendestene (∴ det er lige meget; det Ene er som det Andet; det kommer ud paa ét).« – **Alt**: altsammen.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 33

◀ **noget Udmærket** : noget begunstiget; noget fortrinligt, noget, der har særstilling.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 36

◀ **sagtelig** : ganske sagte.

I trykt udgave: Bind 25 side 434 linje 37

◀ **en af Oldtidens Forfattere ... Ingen tilbøiligere til Medlidenhed end den Misundelige** : sigter til den gr. filosof og historiker Plutark (o. 50-125), der i 7. kap. af afhandlingen »De invidia et odio« [lat., »Om misundelse og had«] lader en sofist sige som anført. Se »Ueber Neid und Haß« i *Plutarchs moralische Abhandlungen*, overs. af J.F.S. Kaltwasser, bd. 1-9, Frankfurt 1783-1800, ktl. 1192-1196; bd. 4, 1789, s. 596, hvor det hedder: »Sehr gegründet ist die Bemerkung, die einer unserer Sophisten gemacht hat, daß Niemand lieber Mitleiden äußert, als der Neidische.«

I trykt udgave: Bind 25 side 435 linje 4

◀ **husvalende** : beroligende, opmuntrende, trøstende.

I trykt udgave: Bind 25 side 435 linje 14

◀ **H. P. Holst som Fuglekonge** : Hans Peter Holst (1811-93), da. forfatter og digter; fik i 1849 titel af prof. og blev tillige lærer i da. ved Sorø Akademi og i 1850 ved det v. Westenske Institut. SK ejede flere bøger af Holst, jf. ktl. 1568-1570 og U 68. H.P. Holst var fuglekonge og dermed formand for Det danske Broderskab for året 1853-54, se *Berlingske Tidende*, nr. 153, den 5. juli 1854, hvor en lang artikel på forsiden giver en levende beskrivelse af fuglekongeskydningens begyndelse om formiddagen under deltagelse af kong Frederik VII og gengiver den lange tale, hvormed Holst i egenskab af fuglekonge hyldede majestæten. Se også *Berlingske Tidende*, nr. 155, den 7. juli, hvor en kortere artikel på forsiden skildrer, hvorledes kong Frederik VII, som var blevet årets fuglekonge, indfandt sig kl. 19 for at deltage i middagen og få overdraget kæden af den nu fratrædende fuglekonge H.P. Holst; herom fortælles det i artiklen: »Da den fratrædende Fuglekonge havde overrakt Hans Majestæt den Kjæde, 'der umuligt kunde knytte Hans Majestæt fastere til

Selskabet end alle de Kjærlighedens, Troskabens og Taknemmelighedens Baand, der alt ifor[v]jeien binde Hs. Majestæts Undersaatter til deres Landsherre,' takkede Hs. Majestæt synlig rørt, idet han bemærkede, at det var anden Gang, han bar denne Kjæde, at den skulde minde ham om de Baand, Taleren havde nævnet, og at han haabede at vise her i de smaa Forhold, ligesom altid i de store, at det var hans kjæreste Ønske at være en god Konge for enhver af sine Undersaatter. Det behagede Hs. Majestæt, inden han forlod Taflet, at give den fratrædende Fuglekonge, Hr. Professor Holst, det hædrende Hverv, at repræsentere Allerhøiøstsamme ved de Leiligheder, hvor Hs. Majestæt Selv var forhindret fra at indtage Formandsposten i Selskabet.« – **Fuglekonge:** Sejrherreren ved den fuglekongeskydning, som Det danske Broderskab afholdt hvert år om sommeren på Skydebanen på Vesterbro, var 'regerende fuglekonge' indtil næste års skydning, en konkurrence, hvor det gælder om at nedskyde en træfugl på en stang. Fugleskydning, der stammer fra middelalderen, var i det 19. årh. en alm. fritidsforøjelse for borgerskabet i København.

I trykt udgave: Bind 25 side 435 linje 27

◀ **Joh. Climacus bruger den ... at være Mand, Fader og Fugle-Konge** : henviser til anden del, andet afsnit, »Sectio II«, i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) af Johannes Climacus (389,12), i SKS 7, 222,5 og 352,5, hvor udtrykket lyder: »Mand, Fader og Fuglekonge«.

I trykt udgave: Bind 25 side 435 linje 29

◀ **Kong Fredrik VII** : Frederik Carl Christian (1808-63), konge fra 1848 til sin død.

I trykt udgave: Bind 25 side 435 linje 32

◀ **Bager Welding** : I *Veiviser (...)* for Aaret 1854 optræder en bagermester T. Welding, Myntergade 47, en bagermester J.R. Welding, junior, Klareboderne 9, og en bagermester J.A. Welding, Møntergade 47.

I trykt udgave: Bind 25 side 435 linje 34

◀ **Naalemager Hiorth** : I *Veiviser (...)* for Aaret 1854 optræder en nålemagermester F.C. Hjorth, Dannebrogsgade, Vimmelskaftegade 23, og en nålemagermester P.C. Hjorth, junior, Store Købmagergade 17. – **Naalemager:** person, der fremstiller nåle, hægter, maller osv.

I trykt udgave: Bind 25 side 435 linje 35

◀ **Peer Degn ... ikke vilde undvære det Latin ikke for 100rd ... hedder Peer Degn** : henviser til 1. akt, 3. scene, i Ludvig Holbergs komedie *Erasmus Montanus eller Rasmus Berg* (1731), hvor Peer Degn siger til sig selv: »Degne Kald er min Troe et vanskeligt Embede, naar man skal have det paa den Fod, at det skal føde sin Mand. For [før] min Tid holdt Folk her i Byen alle Liigsange lige gode, men jeg har bragt det paa den Fod, at jeg kan sige til en Bonde, hvilken Psalme vil du have, den koster saa meget, den anden saa meget; iligemaade [på samme måde] naar der skal kastes Jord paa den Døde; vil du have fiint Sand, eller slet og ret Jord. Der er ogsaa adskillige Observationer, som min Formand Christoffer Degn ikke vidste af at sige, men han havde ikke studeret. Jeg kan ikke begribe, hvorledes den Karl blev Degn. Man han var og [også] Degn derefter. Latinen hjælper meget et Menneske udi alle Forretninger [gøremål, opgaver]. Jeg vilde ikke miste det Latin jeg kan, ikke for hundrede Rixdaler; thi det har baadet mig i mit Embede over hundrede Rixdaler, ja hundrede til«, *Den Danske Skue-Plads* (432,29) bd. 5. Bindene er uden årstal og sidetal. – 100rd: rigsdaler, da møntfod siden 1713, ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsbankdaler (i samtiden ofte blot kaldt 'rigsdaler' og forkortet 'rd'), mark og skilling, i 1875 afløst af kroner (2 kroner for 1 rigsdaler). Der gik 16 skilling på en mark og 96 skilling, svarende til 6 mark, på 1 rigsbankdaler. I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.200-1.800 og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn. En håndværkersvend tjente 5 rigsdaler om ugen; et par sko kostede 3 rigsdaler og et pund rugbrød 2-4 skilling.

I trykt udgave: Bind 25 side 436 linje 16

◀ **Fredrik VII ... udnævnt Holst til Fugle-Konge paa Livstid** : 435,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 436 linje 26

◀ **gjøre det kjendeligt:** tydeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 436 linje 28

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 25 side 436 linje 30

◀ **Embedsmænd** : Alle gejstlige var (statslige) embedsmænd, udnævnt af kongen.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 3

◀ **Levebrødre (den sidste geistlige Orden)** : sml. journaloptegnelsen NB20:74, fra juli 1850, hvor SK ironisk skriver: »og desuden, tænkte Verden, det turde da maaskee ogsaa være Løgn med at der i skjult Inderlighed er et saadant Had [til verden], da man kun hører Tale derom i dette Præstepræk, som jo atter ikke er Præstens Overbeviisning, men Noget han declamerer paa Embedsvegne og for Levebrødet, som værdigt Medlem af den sidst opkomne geistlige Orden: Levebrødrene.« SKS 23, 435,22-27. Se også journaloptegnelsen NB21:23, fra sept. 1850, hvor SK taler om »hiin sidste geistlige Orden, som opkom i Protestantismen: Levebrødrene«, SKS 24, 23,32f. Om præsternes levebrød, 395,34.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 3

◀ **kjendelig derpaa** : kendetegnet derved.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 4

◀ **tidligere Ordener marquerede: Armod** : hentyder til munkeordener og deres asketiske livsform.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 5

◀ **fuldkomme** : fuldføre.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 12

◀ **Ritualet** : hentyder til ritualet for brudevielse, se *Forordnet Alter-Bog* (399,28), s. 256-262.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 12

◀ **in corpore** : lat., i ét legeme, i samlet flok.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 14

◀ **Fredrik VII ... den Praxis ... Fugle-Konge belønnes med Ridderkorset** : Hvad der sigtes til, er ikke identificeret. Men i *Berlingske Tidende*, nr. 153, den 5. juli 1854, rapporteres følgende fra formiddagens festlige begyndelse på dagens fuglekongeskydning: »Hs. Majestæt udbragte derpaa Broderskabets og dets Fuglekonge, Prof. Holsts Skaal, for hvilken denne takkede. Pastor Welin fra Sverrig bragte herpaa Hans Majestæt det svenske Folks Hilsen, hvorfor Allerhøistsamme takkede og udbragte et Leve for Kong Oscar.« Og videre: »Vi skulle [skal] for idag endnu kun tilføie, at Hs. Majestæt benaadede Pastor Welin med Dannebrogssordene[n]s Ridderkors, som Allerhøistsamme, efterat have anmodet Fuglekongen om hans Decoration, selv paaheftede Pastoren«. H.P. Holst var blevet Ridder af Dannebrog i juni 1847 og havde modtaget Dannebrogsmændenes hæderstegn i sept. 1848.

I trykt udgave: Bind 25 side 436m linje 3

◀ **Commandeur-Korset** : Kommandør af Dannebrog. Dannebrogssordenen, som blev stiftet i 1671, havde på SKs tid tre klasser: laveste Ridder, derpå Kommandør og højeste klasse Storkors af Dannebrog.

I trykt udgave: Bind 25 side 436m linje 24

◀ **Goldschmidt ... i Nord og Syd ... »Corsaren« havde et tilstrækkeligt Publikum ... dermed forsvaret** : henviser til den korte biografiske skitse, som M.A. Goldschmidt leverer i sit »Svar til 'Fædrelandet' af 24de, 27de, 29de og 31te December 1847« i *Nord og Syd*, 1. kvartal, 2. hefte, Kbh. 1848, bd. 1, s. 225-229. Her skriver han s. 226f.: »Corsaren talte indirecte, satirisk, destruerende; den kunde maaskee rive et Huus ned, men ikke lægge en Steen til et nyt. Dette blev tilsidst, som 'Fædrelandet' siger, 'Hr. G. utaaleligt'. Han forlod altsaa Corsaren, opgav den store Indtægt, han havde deraf, og reiste.« Og i en note føjer Goldschmidt til, s. 227: »Men vi 'fordømme' aldeles ikke Corsaren. Det er stadig vor Mening, at den var et Blad, der er berettiget i enhver Literatur, naar det faaer skabt sig et Publikum og bliver rigtigt opfattet. Den stod i Veien for G.'s Udvikling, og desaarsag forlod han den; men den har nu fundet Andre, for hvis Udvikling den ikke staaer i Veien.« - **Goldschmidt**: Meir Aron Goldschmidt (1819-87), da.-jødisk journalist, publicist og forf., bl.a. til *En Jøde. Novelle af Adolph Meyer*, udg. af M. Goldschmidt, Kbh. 1845, ktl. 1547, og *Fortællinger af Adolph Meyer*, udg. af M. Goldschmidt, Kbh. 1846, ktl. U 43. Grundlagde i 1840 det satiriske ugeblad *Corsaren* og var dets egl. redaktør til 1846, hvor han afhændede bladet og tiltrådte en ét-årig udenlandsrejse; udgav fra dec. 1847 månedsskriftet og fra sept. 1849 ugeskriftet *Nord og Syd*, hvortil han selv var hovedleverandør af stof. Dette ugeskrift ophørte den 28. marts 1851, men fra 1. nov. 1851 udkom af og til et »tvangsfrigt Hefte«, og i 1855 udkom det atter regelmæssigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 23

◀ **Charmant** : fortræffeligt, yndigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 26

◀ **Sophistiken**: brug af sofismer, forkerte slutninger, bestemt til at vildlede (410,15).

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 31

◀ **Numerus** : lat., tal, antal, den store mængde; massen.

I trykt udgave: Bind 25 side 437 linje 32

◀ **det at stjæle være (...) i og for sig Synd** : hentydning til det syvende af de ti bud, jf. 2 Mos 20,15; Luk 18,20 og Rom 13,9.

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 1

◀ **Presse-Nederdrægtigheden** : 431,19.

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 8

◀ de selv **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 17

◀ **Mskslægtens**: menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 20

◀ **Den bedste Verden** : hentyder til den ty. filosof G.W. Leibniz' påstand i *Essais de Théodicée* (1710), 1. del, § 8, at Gud ikke ville have skabt nogen verden, hvis den ikke var den bedst tænkelige. Dette udsagn blev stærkt parodieret i F.-M.A. de Voltaires roman *Candide* (1759), hvorfra det ironiske, bevingede ord stammer: 'Alt er godt i den bedste af mulige verdener'.

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 27

◀ **Straffe-Anstalter** : 398,28.

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 29

◀ **bon ton** : fr., god tone.

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 29

◀ **holde Ørene stive** : holde sig standhaftig, fattet (i en kritisk situation), ikke lade sig anfægte el. gå på (på trods af en dårlig samvittighed).

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 29

◀ **ret tilforladelige** : absolut pålidelige.

I trykt udgave: Bind 25 side 438 linje 36

◀ **Calumnie** : bagvaskelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 1

◀ **i Retning af** : i henseende til.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 2

◀ **betræffer** : angår.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 3

◀ **et Blad** : sigter til det satiriske ugeskrift *Corsaren* (415,26 og 437,23).

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 7

◀ **Fruentimmer** : kvinder.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 12

◀ **Xstd. er slet ikke til** : 487,8.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 14

◀ **Christd. er perfectibel** : 395,10.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 17

◀ **Gavtyvestregen** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 18

◀ **ustandseligere**: som ikke kan standses, ikke lader sig standse.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 19

◀ **Paa Ceylon ... i Dandse-Musiks Takt foredrager det meest Sørgeliges Melodier** : hentyder til det naturfænomen, som den ty. naturfilosof og mystiker G.H. Schubert omtaler i sin bog *Die Symbolik des Traumes*, 2. udg., Bamberg 1821 [1814], ktl. 776, s. 38: »In der That, die Natur scheint ganz mit unserm versteckten Poeten einverstanden, und gemeinschaftlich mit ihm über unsere elende Lust und lustiges Elend zu spotten, wenn sie bald aus Gräbern uns anlacht, bald an Hochzeitbetten ihre Trauerklagen hören lässt, und auf diese Weise Klage mit Lust, Fröhlichkeit mit Trauer wunderbar paart, gleich jener Naturstimme, der Luftmusik auf Ceilon, welche im Tone einer tiefklagenden, herzzerschneidenden Stimme, furchtbar lustige Menuetten singt.« – **Ceylon**: tidligere benævnelse for Sri Lanka.

I trykt udgave: Bind 25 side 439 linje 26

◀ **Gavtyve** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 440 linje 6

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 440 linje 15

◀ **i Retning af** : i henseende til, med sigte på.

I trykt udgave: Bind 25 side 440 linje 20

◀ **det Numeriske er Veien til at blive Magt ... forstyrrede Gud Babel** : sigter til beretningen i 1 Mos 11,1-9 om Babelstårnet. Her fortælles det, at hele jorden havde ét sprog, og at menneskene besluttede at bygge en by med et tårn, der skulle nå op til himlen, for at skabe sig et navn og for ikke at blive spredt ud over hele jorden. Men da Gud indså, at det ville sætte dem i stand til at gennemføre alt, hvad de forsøgte sig med, forvirrede han deres sprog, så de ikke kunne forstå hinanden, og spredte dem ud over hele jorden, så de måtte holde op med at bygge byen.

I trykt udgave: Bind 25 side 440 linje 23

◀ **underfundigt** : listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 440 linje 27

◀ **lige over for** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 25 side 440 linje 29

◀ **ret(...)** opdrives: virkelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 440 linje 31

◀ **Abstraktum** : af lat. 'abstractum', noget abstrakt, ukonkret.

I trykt udgave: Bind 25 side 441 linje 2

◀ **det om Nationaliteten og Staten og den Enkeltes Forhold ... et Høiere end det n: Testamentes Christd.** : refererer formentlig til Hegels (388,19) opfattelse af den moralske samvittighed og dens forhold til det almene. I § 136 i *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse*, udg. af E. Gans, Berlin 1833 [1821], ktl. 551, definerer Hegel samvittighed ('Gewissen') som »die absolute Gewißheit ihrer selbst«, *Hegel's Werke* bd. 8, s. 179 (*Jub.* bd. 7, s. 195). I § 139 udvikler Hegel, at denne 'Gewißheit' kan være i overensstemmelse med det universelle, dvs. med de af staten accepterede

love og normer – i så fald er den god; og at den kan være i modsætning til statens love og normer – i så fald er den ond, bd. 8, s. 184 (*Jub.* bd. 7, s. 200). Det ondes mulighed er således en nødvendig konsekvens af viljens frihed og af samvittighedens natur. SK påpeger her og andre steder (fx i *Frygt og Bæven* (1843), i SKS 4, 148f.; i journaloptegnelsen NB2:166, i SKS 20, 207; og i *Indøvelse i Christendom* (1850), i SKS 12, 96,17-32), at if. Hegels opfattelse er det højeste for den enkelte at være i fuld harmoni med det universelle, dvs. med de accepterede normer el. staten el. nationen. Det er SKs indvending, at Hegel ikke anerkender, at den enkelte i religiøse forhold kan være højere end det universelle. Ved ikke at anerkende det, har Hegel egentlig gjort det universelle, dvs. nationen el. staten, højere end Gud. – Om Grundtvigs forståelse af forholdet ml. nationalitet og kristendom, 441m,3.

I trykt udgave: Bind 25 side 441 linje 4

◀ **narre de sig (...)** selv for : snyder de sig selv for.

I trykt udgave: Bind 25 side 440m linje 1

◀ **Hegel** : 388,19.

I trykt udgave: Bind 25 side 441m linje 2

◀ **dybe Seere som Grundtvig** : Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), da. teolog, præst, (salme)digter, historiker, politiker m.m. SK refererer ofte til Grundtvig som 'seer', se fx *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor det siges, at han er »Seer, Barde, Skjald, Prophet, med et hartad [næsten] mageløst Blik paa Verdenshistorien, og med eet Øie for det Dybe«, SKS 7, 52,3-5, se også kommentarerne dertil. Se desuden journaloptegnelsen JJ:285, formentlig fra slutningen af 1844, i SKS 18, 230,10, med kommentar. Se endvidere følgende passus i SKs artikel »Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende [angående]« i *Fædrelandet*, nr. 26, den 31. jan. 1851, s. 101: »Det er min Christendom, eller saa christendum er jeg, som da forresten aldrig har befattet mig med 'Kirke' og 'Stat' – det er meget for Stort for mig; dertil behøves ganske anderledes Seere, end jeg er, eller ogsaa bør det ganske simplement [simpelt] overlades de ordenligen dertil Beskikkede og Kaldede« (SV2 13, 475). – Grundtvig kædede hyppigt folkelighed, nationalitet og kristendom sammen og blev ofte angrebet for det. Se fx artiklen »Folkelighed og Christendom« i *Dansk Kirketidende* (425m,3), nr. 107, den 17. okt. 1847, bd. 3, 1848, sp. 33-44, hvor han forsvarede sig over for den påstand, der var blevet rettet imod ham i *Berlingske Tidende* af en landsbypræst, at han skulle sammenblende folkelighed, det nationale og kristendom, og han fastholder, at han altid har været og fortsat er af den opfattelse, at 'den danske folkelighed' først må oprejses, inden der kan tales til og med folket om levende kristendom; »anderledes,« skriver han, »har jeg bestemt ikke i mange Aar sammenblandet Danskhed og Christendom«, sp. 43. To måneder senere blev han angrebet af sin tidligere meningsfælle A.G. Rudelbach i skriftet *Christendom og Nationalitet. En Bibelsk-historisk Betragtning og Beviisførelse, tilegnet Danmarks hæderlige Geistlighed*, Kbh. 1847. Grundtvig svarede igen i jan. 1848 i artiklen »Om Folkeligheden og Dr. Rudelbach« i *Dansk Kirketidende*, nr. 124, den 30. jan. 1848, bd. 3, sp. 313-323. Efter at have fremsat den påstand, at Rudelbach som »svævende selv mellem Tydsk og Dansk« ikke kan fatte »Folkelighedens rette forhold til Christendommen«, sp. 321, anfører han som sin position, at selv om »enhver Nationalitet (...) kan vende sig fra Sandheden og forhærde sig imod den«, så må den »være levende tilstæde og blive sig bevidst, før den kan træde i et levende Forhold til den aabenbarede Sandhed«, sp. 322. Se også Grundtvigs artikler »Folket, Folke-Kirken og Folke-Troen i Danmark« i *Danskeren, et Ugeblad*, udg. af Grundtvig, nr. 1, den 4. jan., og nr. 2, den 11. jan. 1851, s. 1-16 og s. 35-48.

I trykt udgave: Bind 25 side 441m linje 3

◀ **Gavtyvestreger** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 441 linje 13

◀ disse (...) **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 441 linje 13

◀ **er det (...)** saa : forholder det sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 441 linje 31

◀ **længst** : for længst.

I trykt udgave: Bind 25 side 442 linje 30

◀ **betjent** : forvaltet, varetaget.

I trykt udgave: Bind 25 side 442 linje 32

◀ **Kræmmersvende** : personer, der forhandler kram, dvs. varer, som sælges en detail fra en butik (krambod).

I trykt udgave: Bind 25 side 442 linje 33

◀ **sandselig** : som angår den sanselige verden, verdslig.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 2

◀ **Vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 14

◀ **er det (...) saa** : forholder det sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 14

◀ **andetsteds har viist** : sigter til journaloptegnelsen NB30:23, i SKS 25, 401.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 14

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 20

◀ **behøver jo Uhret ... en stor Tyngde for at gaae rigtigt** : sigter formentlig til pendulet el. perpendiklen som regulator i uret, hvor tyngdekraften bevirker perpendiklens isokrone (lige længe varende) svingninger.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 23

◀ **Skibet behøver Ballast** : sigter til den vægt, bestående af sten, jern, sand ol., som man anbringer i et (tomt) skib for at trykke det dybere ned i vandet og således give det den nødvendige stivhed og manøvredygtighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 25

◀ **afgjortes** : ældre form for: afgjordes.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 28

◀ de **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 31

◀ **kulseiler** : dvs. kuldsejler.

I trykt udgave: Bind 25 side 443 linje 36

◀ **Den som elsker Fader, Moder, Søster Broder o: s: v: mere end mig er mig ikke værd** : hentyder dels til Matt 10,37, hvor Jesus i sin udsendelsestale til de tolv disciple siger: »Hvo [den] som elsker Fader eller Moder mere end mig, er mig ikke værd; og hvo som elsker Søn eller Datter mere end mig, er mig ikke værd« (NT-1819). Dels til Luk 14,26 (398m,1).

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 8

◀ **Almindeligen ... ikke: Den, som elsker sine Børn mere end mig** : se foregående kommentar. Se også Matt 19,29 (405,9).

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 10

◀ **»det spæde Barn«** : hentyder formentlig til barnedåben.

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 16

◀ **vippet** : væltet, styrtet.

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 16

◀ **Gavtyvestreeg** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 17

◀ **Mth: 19, 29) nævnes at forlade »Hustrue, Børn for Xsti Skyld«** : Matt 19,29 (405,9)

I trykt udgave: Bind 25 side 446m linje 5

◀ Christne **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 446m linje 10

◀ **Straffe-Anstalt** : 398,28.

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 23

◀ **alle Udtryk og Vendinger i Forhold til et Selvmord** : Hvilke udtryk og vendinger, der tænkes på, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 27

◀ **Verdens 6000 Aar** : 391,16.

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 31

◀ **ligeoverfor** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 25 side 446 linje 32

◀ **længst** : for længst.

I trykt udgave: Bind 25 side 447 linje 8

◀ **særdeles** : specielt, særligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 447 linje 10

◀ **Fruentimmer** : kvinder.

I trykt udgave: Bind 25 side 447 linje 14

◀ **Officiant** : embedsmand; betjent.

I trykt udgave: Bind 25 side 447 linje 16

◀ **ret** ønskelig: rigtig, virkelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 447 linje 21

◀ **spænde Snare for mig** : lokke mig i en fælde.

I trykt udgave: Bind 25 side 447 linje 31

◀ **ligeoverfor** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 25 side 448 linje 5

◀ **Potens** : evne til at udøve en påvirkning, kraft.

I trykt udgave: Bind 25 side 448 linje 7

◀ **ville** de: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 448 linje 26

◀ **regne (...) paa** : regner, kalkulerer med.

I trykt udgave: Bind 25 side 448 linje 26

◀ **Gavtyvene** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 448 linje 33

◀ **Tilfredsstillelse af en Drift** : 418m,9.

I trykt udgave: Bind 25 side 449 linje 17

◀ **simplement** : fr., simpelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 25 side 449 linje 18

◀ **»Præsten i Wakefield« ... Jeg var altid af den Mening ... blot talte om Folkets Formerelse** : citat fra kap. 1 i *Præsten i Wakefield. En Fortælling, skreven i hans eget Navn, af O. Goldsmith*, overs. af St. St. Blicher, Kbh. 1837, s. 5. SK udelader komma efter 'Tjeneste', skriver 'Den' for 'den' og 'Folkets Formerelse' for ' Folkeformerelse' (449,38).

I trykt udgave: Bind 25 side 449 linje 20

◀ **risum teneatis amici** : lat., 'dy jer for latter, venner!', 'pas på, I ikke kommer til at le, venner!' Citat fra Horats *De arte poetica* (lat., Om digtekunsten), 5, jf. *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udg., Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 274. I *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 2, s. 451, gengives udtrykket således: »Kan I mine Herrer (...) bare eder for at lee?«

I trykt udgave: Bind 25 side 449 linje 25

◀ **puddor** : lat., blufærdighed, skamfølelse, undseelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 449 linje 28

◀ **in specie** : lat., særligt, specielt.

I trykt udgave: Bind 25 side 449 linje 29

◀ **Kongerne burde ikke sammenlignes med Hyrder** : hentyder til, at konger, fyrster, politiske førere ol. undertiden betegnes som hyrder.

I trykt udgave: Bind 25 side 449 linje 34

◀ **Folkeformerelse** : befolkningsforøgelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 449 linje 38

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 450 linje 5

◀ **stiller i Marken**: militært udtryk: i felten.

I trykt udgave: Bind 25 side 450 linje 6

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12 (399,25).

I trykt udgave: Bind 25 side 450 linje 19

◀ **sagtner** : aftager i styrke.

I trykt udgave: Bind 25 side 450 linje 23

◀ **Naadevalg** : sigter til den dogmatiske opfattelse, at Gud forud har udvalgt nogle til nåde, hvorved deres fordømmelse forhindres, jf. læren om prædestination, forudbestemmelse, der kan føres tilbage til Origenes (3. årh.), men som har fået sin særlige dogmatiske prægning og udformning af Augustin (432,22 og 476,1) og senere af den schweiziske reformator J. Calvin, jf. H.N. Clausen *Udvikling af de christelige Hovedlærdomme* (394,3), s. 415: »Den, som med fast, urokket Fod gjorde det sidste Skridt, og gav Prædestinationen den Fuldendelse, som tidligere manglede, er Calvin – Augustins Aandsfrænde i Charakterens Alvor og Tankens Dybhed, men dannet af endnu haardere Malm, i sin hele religiøse Charakter mere gammeltestamentlig end nytestamentlig, mere prophetisk end evangelisk. (...) Der er nemlig, efter Calvin, et oprindeligt *Naadevalg*, hvorved Gud har fra Evighed af deelt Menneskene i tvende Parter: i *Dem*, der ere bestemte til Tro, Guds frygt og Salighed, og *Dem*, der ere bestemte til Vantro, Ugudelighed og evig Fordømmelse.«

I trykt udgave: Bind 25 side 450 linje 26

◀ **lige overfor** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 25 side 450 linje 30

◀ **den eneste Frelse** : dvs. den eneste, der frelses.

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 3

◀ **gemütligere**: af ty. 'gemütlich', hyggelig, rar.

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 3

◀ **sandseligt** : anskueligt, begribeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 4

◀ **tilforladeligere** : pålideligere, mere til at stole på.

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 4

◀ **Gavtyvesproget** : den gavtyveagtige (385,18) sprogbrug.

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 21

◀ **anpriser** : lovpriser; anbefaler.

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 21

◀ **blev skabt i Guds Billede** : hentyder til skabelsesberetningen i 1 Mos 1, hvor det fortælles: »Gud sagde: lader os gjøre et Menneske i vort Billede, efter vor Lignelse (...). Og Gud skabte Mennesket i sit Billede, han skabte det i Guds Billede; Mand og Kvinde skabte han dem«, v. 26-27 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 28

◀ **Hvad er Sandhed?** : allusion til beretningen i Joh 18,33-38 om Pilatus' forhør af Jesus, hvor Pilatus ved slutningen af forhøret siger til Jesus, v. 38: »Hvad er sandhed?«

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 31

◀ **Gavtyvestreger** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 33

◀ **1000 eedfæstede og haandfæstede Lærere** : If. registrene i *Geistlig Calender for Aaret 1848*, Kbh. [1848, afsluttet den 18. jan. 1848], ktl. 378, var der o. 890 hovedsogne i kongeriget Danmark (dvs. uden hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg) og o. 1.050 ansatte præster, herunder biskopper og provster; hertil kommer o. 120 personlige kapellaner. – **eedfæstede**: sigter til præsteløftet (420,22). – **haandfæstede**: bundet, forpligtet (ved håndfæstning, løfte osv.).

I trykt udgave: Bind 25 side 451 linje 35

◀ **Fæstere** : hentyder til det forhold, at brugsretten til en (jord)ejendom for en el. flere personers livstid overdrages til vedkommende mod visse ydelser.

I trykt udgave: Bind 25 side 452 linje 1

◀ **faae Penge** : 395,34.

I trykt udgave: Bind 25 side 452 linje 2

◀ **Med Xstus kom Sandheden til Verden** : hentyder til Joh 1,17, hvor det hedder: »nåden og sandheden kom ved Jesus Kristus«.

I trykt udgave: Bind 25 side 452 linje 3

◀ **urgere** : fremhæve, betone; uddybe.

I trykt udgave: Bind 25 side 452 linje 6

◀ **hvor** : hvordan.

I trykt udgave: Bind 25 side 452 linje 23

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 25 side 452m linje 1

◀ **taler ordsprogligt om at slaae en Løgn fast** : jf. fx talemåden 'Gøre noget til løgn', dvs. påstå el bevisse, at noget er løgn.

I trykt udgave: Bind 25 side 452m linje 2

◀ **længst** : (allerede) længe.

I trykt udgave: Bind 25 side 453 linje 13

◀ **triumferende** : allusion til den opfattelse af de klassisk dogmatiske udtryk 'ecclesia militans' (lat., 'den stridende kirke') og 'ecclesia triumphans' (lat., 'den triumferende el. sejrende kirke'), at den kristne kirke kan blive sejrende allerede her på jorden. I den ældre teologi betegnede 'ecclesia militans' en kirke, der er i strid med verden (jf. Ef 6,12), og som altid vil være underlagt en sådan strid indtil Kristi genkomst; først da vil kirken sejre og blive 'ecclesia triumphans' (jf. Hebr 12,23). Se fx § 124 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (405,34), s. 312f.

I trykt udgave: Bind 25 side 453 linje 14

◀ **høi** Glæde: stor.

I trykt udgave: Bind 25 side 453 linje 18

◀ **eenstydigt med** : ensbetydende, sammenfaldende med.

I trykt udgave: Bind 25 side 453m linje 7

◀ de (...) **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 3

◀ spilledes (...) om **Pebernødder**: småsummer, småpenge.

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 11

◀ **løst Krudt** : krudt uden hagl el. kugle; især (i forbindelser som skyde med løst krudt) om affyring af et uskadeligt skud, der kun giver et knald.

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 12

◀ **de Herlige** : el. 'hine herlige', faste udtryk for de martyrer, der i kristendommens første århundreder blev forfulgt og henrettet pga. af deres kristne tro og bekendelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 14

◀ **Gavtyvagtige** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 18

◀ **et Forsyn** : Guds forsyn, jf. kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse«, § 1, i *Balles Lærebog* (385,12), s. 22: »Gud opholder alle skabte Ting ved sin almægtige Kraft, og bevarer den Orden I naturen, som han engang har indført, da den ellers maatte forstyrres.« Og § 2.a, s. 23: »Gud sørger for alle sine Skabninger, de mindste med de største, og skaffer dem alle det fornødne til deres Ophold, samt vogter og beskiermer dem.« Se endvidere § 3 og § 5 (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 21

◀ **Styrelse** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 21

◀ **den bedste Verden vi leve i** : 438,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 23

◀ **Charmant** : fortræffeligt, yndigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 25

◀ **bliver sig selv vigtig** : bliver indbildsk, tillægger sig selv stor betydning.

I trykt udgave: Bind 25 side 454 linje 30

◀ **Yppighed** : overdådighed, luksus.

I trykt udgave: Bind 25 side 455 linje 5

◀ **providentia specialissima** : lat., 'det helt særlige forsyn'. Hentyder til den dogmatiske inddeling af 'providentia' mht. dets objekter; 'providentia universalis' ('det universelle forsyn') omfatter alt det skabte, 'providentia specialis' ('det særlige forsyn') menneskene og 'providentia specialissima' de fromme. Sml. Not1:9, formentlig fra 1839-40, i SKS 19, 80,19-21.

I trykt udgave: Bind 25 side 455 linje 14

◀ **at ikke et Haar krummes paa hans Hoved uden Guds Villie** : spiller på Matt 10,29-30, hvor Jesus siger: »Sælges ikke to Spurve for een Penning? og ikke een af dem falder paa Jorden, uden Eders Faders Villie. Ja endog alle Eders Hovedhaar ere talte« (NT-1819). – **ikke et Haar krummes paa hans Hoved:** talemåde for ikke at lide blot den mindste skade.

I trykt udgave: Bind 25 side 455 linje 21

◀ **hørte man hans Stemme ... forfærdeligere end i Tordenen** : hentyder til, at Gud if. GT hyppigt giver sig til kende i en forfærdelig torden, jf. fx 2 Mos 20,18; Job 37,4-5; Sl 29,3; 77,19; 81,8.

I trykt udgave: Bind 25 side 456 linje 8

◀ **den Almægtige** : fast betegnelse for Gud; se fx kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 3, i *Balles Lærebog* (385,12), s. 13: »Gud er almægtig, og kan gjøre alt, hvad han vil, uden Møie. Men han gjør ikkun [alene] det, som er viist og godt, fordi han ikke vil andet, end det allene.« Jf. også 1. art. i Den apostolske Trosbekendelse: »Jeg tror paa Gud Fader, Himmelens og Jordens almægtige Skaber«, *Forordnet Alter-Bog* (399,28), s. 289.

I trykt udgave: Bind 25 side 456 linje 14

◀ **spædlemmet** : som har tynde, fintbyggede lemmer.

I trykt udgave: Bind 25 side 456 linje 14

◀ **Selv mord ... Charakter-Philosopher tillade ja anprise det** : 388,10. – **anprise:** anbefaler.

I trykt udgave: Bind 25 side 456 linje 30

◀ **i Handel og Vandel** : fast udtryk med betydningen: i al almindelighed, også: i levevis, livsførelse, og: i handels- og næringslivet.

I trykt udgave: Bind 25 side 456 linje 33

◀ **Tyvesprog** : 422,20.

I trykt udgave: Bind 25 side 456 linje 35

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 457 linje 15

◀ **clairvoiance** : el. clairvoyance, fr., en hypnotisk el. tranceagtig tilstand, hvor man med lukkede øjne menes at se klarere, end når man er fuldt vågen; klarsynethed.

I trykt udgave: Bind 25 side 457 linje 16

◀ **Omsyninger**: det at omforme ved gentagen (tilskæring og) syning, det at sy om (til noget andet).

I trykt udgave: Bind 25 side 457 linje 24

◀ **de kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 457 linje 25

◀ **primitivt** : oprindeligt, umiddelbart.

I trykt udgave: Bind 25 side 457 linje 26

◀ **Msk-Slægten** : menneskearten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 458 linje 2

◀ **Dyre-Slægt** : dyreart.

I trykt udgave: Bind 25 side 458 linje 3

◀ **Udmærkethed** : det at være begunstiget; det at være fortrinlig, særstillet.

I trykt udgave: Bind 25 side 458 linje 19

◀ **jeg blev en Gjenstand for ... bestialske Behandling** : hentyder til angrebene på SK i det satiriske ugeskrift *Corsaren* (415,26) og til det chikaneri på gaden, han derved blev udsat for.

I trykt udgave: Bind 25 side 458 linje 33

◀ **tilgavns** : til bunds, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 2

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 4

◀ **Du lidet Troende** : hentyder til Matt 8,26, hvor Jesus siger til disciplene: »hvi [hvorfor] ere I frygtagtige, I lidet troende?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 5

◀ **Udmærkethed** : det at være begunstiget; det at være fortrinlig, særstillet.

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 6

◀ **Apostelen Peder** : Hans egl. navn er Simon, mens Peter er et tilnavn (det gr. ord 'pétros', der betyder 'sten', er ikke et alm. gr. navn, men en oversættelse af det aramaiske Kefas, jf. Joh 1,42). Om Peters kaldelse, se Matt 4,18-20.

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 13

◀ **hans Fornægtelse** : sigter til Peters fornægtelse af Jesus under processen mod ham i ypperstepræstens gård, jf. Matt 26,69-75. Jesus havde forudsagt denne fornægtelse med ordene: »sandelig siger jeg dig, at i denne Nat, førend Hanen galer, skal du fornægte mig tre Gange«, Matt 26,34 (NT-1819). Og Peter havde svaret: »dersom jeg og [også] skulde døe med dig, vil jeg ikke fornægte dig«, Matt 26,35 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 14

◀ **hans senere Liv** : Apostlen Peter har formentlig haft en ledende position i den første kristne menighed i Jerusalem, se ApG 1,5-5,42; 9,32-11,18; 12,1-19; 15,1-35. Peter led martyrdøden i Rom under kejser Neros forfølgelser af de kristne i 64 e.Kr., jf. 1 Klemensbrev 5,3-4, se *Clemens Romanus Aposteldiscipel. Breve til Menigheden i Korinth*, overs. af C.H. Muus, Kbh. 1835, ktl. 141, s. 4: »Tage vi engang de ædle Apostle for os, da see vi saaledes Peder, hvilke uforskyldte Lidelser, han, ikke een og ikke to Gange, men ofte maatte gjennemgaae, indtil han ved Martyrdøden naaede den rette Hædersplads«.

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 15

◀ **et Blik var ham nok** : sigter til beretningen i Luk 22,54-62 om Peters fornægtelse, hvor det, efter at Peter havde fornægtet Jesus tre gange og hanen havde gallet, fortælles: »Og Herren vendte sig, og saae paa Peder; og Peder kom Herrens Ord ihu, hvorledes han havde sagt til ham: førend Hanen galer, skal du fornægte mig tre Gange. Og Peder gik udenfor, og græd bitterligen«, v. 61-62 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 17

◀ **Mesteren** : i NT ofte anvendt betegnelse for Jesus.

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 21

◀ **udvise** : vise, udtrykke.

I trykt udgave: Bind 25 side 459 linje 35

◀ **et Ord af den døende Poul Møller ... De er saa gjennempolemiseret ... forskrækkeligt** : sml. journaloptegnelsen NB:107, dateret den 20. jan. 1847, hvor SK skriver: »Menneskeligt talt maa jeg fra nu af siges ikke blot at løbe paa det Uvisse, men at gaae den visse Undergang imøde – i Tillid til Gud er dette netop Seieren. Saaledes har jeg forstaaet Tilværelsen da jeg var 10 Aar gl., deraf den uhyre Polemik i min Sjæl; saaledes forstod jeg den, da jeg var 25 Aar gl; saaledes nu da jeg er 34 Aar gl. Derfor kaldte Poul Møller mig det meest gjennempolemiserede Msk.« SKS 20, 83,17-23. – **den døende Poul Møller**: Poul Martin Møller (1794-1838), da. digter og filosof, fra 1822 adjunkt i latin og græsk ved Metropolitanskolen i København, fra 1826 lektor og fra 1828 prof. i filosofi ved universitetet i Kristiania (Oslo), fra 1831 til sin død prof. i filosofi ved Københavns Universitet, hvor han var en af SKs lærere; døde den 13. marts 1838. – **mindes fejl**: husker forkert. – **siig den lille K. ... ikke at anlægge for stor en Studie-Plan ... skadet mig meget**: Dette udtryk har SK ikke tidligere optegnet i sine journaler. Han lod sig immatrikulere ved Københavns Universitet i 1830 og tog teologisk embedseksamen den 3. juli 1840. – **Sibbern**: Frederik Christian Sibbern (1785-1872), da. forf. og filosof; 1813-70 prof. i filosofi ved Københavns Universitet, hvor han var en af SKs lærere.

I trykt udgave: Bind 25 side 461 linje 1

◀ **S. har ... flere Gange brugt det mod mig** : Hvornår det er sket, har SK ikke optegnet i sine journaler; derimod har han i journaloptegnelsen JJ:297, fra slutningen af 1844 el. begyndelsen af 1845, noteret: »Da Fader var død, sagde Sibbern til mig: 'Nu faaer De da aldrig theologisk Attestats [embedseksamen]', og saa fik jeg den netop«, SKS 18, 234,1-3.

I trykt udgave: Bind 25 side 461m linje 13

◀ **min Klogskab bevidst ... min Magt lige over for ... stærkere Kamerater** : Om vidnesbyrd og erindringer fra SKs skoletid, herunder hans forhold til kammeraterne, se *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer* bd. I (1833-43), udg. af H.P. Barfod, Kbh. 1869, s. XLI-XLVII, og bd. II (1844-46), udg. af H.P. Barfod, Kbh. 1872, s. 870-874; samt *Søren Kierkegaard truffet. Et liv set af hans samtidige*, udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996, s. 20-39. – **lige over for**: i forhold til.

I trykt udgave: Bind 25 side 461 linje 20

◀ **Forretningen** : opgaven.

I trykt udgave: Bind 25 side 461 linje 25

◀ **Officianten** : embedsmanden; betjenten.

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 1

◀ **møisomt** : vanskeligt, besværligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 5

◀ **faae gjort aabenbar** : få gjort synlig, tydelig, få afsløret.

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 10

◀ **Gavtyvestreg** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 10

◀ **den afdøde Biskop** : J.P. Mynster (403,24).

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 11

◀ **Potens** : kraft; grad.

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 21

◀ **religieust at modarbejde mig selv** : sml. fx »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed*, Kbh. 1851, s. 10, noten: »Dette er igjen (...) den dialektiske Bevægelse eller det er det Dialektiske: i at *arbejde* tillige at *modarbejde* sig selv, hvilket er Redupplikationen og al sand gudelig Stræbens Ueensartethed fra verdslig Stræben. *Ligefrem* at stræbe eller at arbejde er at arbejde eller at stræbe ligefrem, i umiddelbart Sammenhæng med en faktisk given Tilstand; det Dialektiske er det *Omvendte*: i at arbejde tillige at

modarbejde sig selv, en Fordoblelse, der er 'Alvoren', som Trykket paa Ploven, der bestemmer Furens Dybde, medens den ligefremme Stræben er en Glatten-over, der baade gaaer raskere fra Haanden og er langt, langt taknemligere ∴ er Verdslighed og Eensartethed« (SV2 13, 531f., noten).

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 24

◀ **En, der selv frivilligt forlanger det af Dem** : sigter til SKs angreb på det satiriske ugeskrift *Corsaren*. Som svar på P.L. Møllers kritik af *Stadier paa Livets Vei* (1845) i artiklen »Et Besøg i Sorø« i årbogen *Gæa for 1846* skrev SK under pseudonymet Frater Taciturnus en avisartikel, hvori han identificerede P.L. Møller med *Corsaren*, se »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« i *Fædrelandet* den 27. dec. 1845 (nr. 2078, sp. 16653-16658 (SV2 13, 459-467)). Samtidig bad han om selv 'at komme i *Corsaren*', da han ikke kunne acceptere, at han som den eneste da. forfatter ikke hidtil var blevet skældt ud, men kun lovprist i bladet. *Corsaren* svarede med at bringe en række satiriske artikler om, allusioner til og karikaturtegninger af SK (387,13 og 415,26). Efter den anden *Corsar*-artikel den 9. jan. 1846 (nr. 277) svarede SK, atter under pseudonymet Frater Taciturnus, i *Fædrelandet* den 10. jan. 1846 (nr. 9, sp. 65-68) med »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning« (SV2 13, 468-471); heri skriver han, at han har gjort »Skridtet for Andres Skyld«, nemlig det skridt »selv at begjere at blive udskjeldt« (SV2 13, 468). Om angrebet på *Corsaren*, se fx »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed*, Kbh. 1851, s. 11, noten: »Den literaire Foragteligheds Presse havde naaet en frygtelig uproportioneret Udbredelse: oprigtigt talt, jeg troede, hvad jeg gjorde tillige var en Velgjerning; den blev af Adskillige blandt Dem, ogsaa for hvis Skyld jeg udsatte mig saaledes, lønnet – ja, som en Kjerligheds-Gjerning gjerne lønnes i Verden, og blev, ved Hjælp af denne Løn, en sand christelig Kjerligheds-Gjerning« (SV2 13, 532, noten).

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 28

◀ **alt Vrøvlet og Piattet ... og Mishandlingen** : sigter til det chikaneri på gaden, SK blev udsat for, som følge af angrebene i *Corsaren* (387,13, 431,19 og 458,33).

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 31

◀ **efterat saa denne har varet en 8 Aar** : Angrebene i *Corsaren* begyndte i jan. 1846 (415,26).

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 37

◀ **Kjøbstad** : egl. en by i provinsen, i modsætning til en hoved- og residensstad, provinsby; her nedsættende om København og Danmark.

I trykt udgave: Bind 25 side 462 linje 41

◀ **Egoismer** : former for egoisme.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 2

◀ **Svaling** : det at svales, behagelig afkøling.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 13

◀ **lige over for** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 16

◀ **bespottet, bespyttet** : hentydning til Luk 18,32, hvor Jesus forudsiger sin lidelse og død med ordene: »Thi han skal overantvordes [overgives til] Hedningerne, og bespottes, forhaanes, og bespyttes« (NT-1819). Endvidere til, at de mænd, der holdt Jesus bevogtet inden forhøret i Rådet, 'bespottede' ham, se Luk 22,63.65 (NT-1819); at Jesus blev 'bespottet' af den rom. statholders soldater, se Matt 27,29.31 (NT-1819); at de, der gik forbi den korsfæstede Jesus, 'bespottede' ham, se Matt 27,39; at ypperstepræsterne sammen med de skriftkloge og de ældste 'bespottede' ham, mens han hang på korset, se Matt 27,41; og at den ene af de to røvere 'bespottede' ham, se Luk 23,39. Og endelig til, at nogle begyndte at 'bespytte' Jesus under forhøret af ypperstepræsterne i Rådet, se Mark 14,65 (NT-1819); og at Jesus blev 'bespyttet' af den rom. statholders soldater, se Mark 15,19 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 20

◀ **ihjelslaget** : slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 20

◀ **sandseligt** : hvad angår den sanselige verden, verdsligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 21

◀ blive ligefrem **kjendeligt**: til at kende, se.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 22

◀ **pfui** : 398,22.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 23

◀ **ækle mig** : give mig væmmelse, stærk lede.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 25

◀ **det Positive kjendeligt paa det Negative** : sml. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), andet afsnit, kap. 4, »Sectio II«, A, § 2, hvor det bl.a. hedder: »At handle kunde nu synes lige det Modsatte af at lide og forsaavidt underligt at sige, at den existentielle Pathos's (der er handlende) væsentlige Udtryk er Lidelse. Imidlertid er det kun tilsyneladende saa [således], og det viser sig atter her, hvad der er Kjendet [kendetegnet] paa den religieuse Sphære, at det Positive er kjendeligt paa det Negative (til Forskjel fra Umiddelbarhedens Ligefremhed, og Reflexionens relative Ligefremhed): det at handle religieust er kjendelig paa Lidelsen.« SKS 7, 393,11-17. Sml. også journaloptegnelsen NB25:32, fra jan. 1852, med overskriften »Det at lide for Læren – det Absolutes Majestæts-Forhold – det Positive kjendelig paa det Negative«, i SKS 24, 457f.; og journaloptegnelsen NB25:89, formentlig fra april 1852, hvor det under overskriften »Det Overordentlige er: det Offrede« hedder: »Scalaen er denne: det Religieuses Sphære: det Overordentlige. Dette er det sande Overordentlige, og som overalt paa dette Gebeet det Positive kjendeligt paa det modsatte Negative, det at være det Overordentlige er – at være offret, at blive Offeret.« SKS 24, 505,35-38.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 28

◀ **Regnskab** : 399,28 og 412,30.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 32

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 32

◀ **vistnok** : ganske vist, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 33

◀ **det Overstandne** : det overståede.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 37

◀ **tegner (...) op** : optegner.

I trykt udgave: Bind 25 side 464 linje 38

◀ **sympathetisk** : egl. 'samtidigende', medlidende, medfølelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 465 linje 15

◀ **bestialsk Behandling** : 458,33.

I trykt udgave: Bind 25 side 465 linje 18

◀ **som det hedder om den rige Yngling ... fatte Kjerlighed til ham** : henviser til beretningen i Mark 10,17-22 om den rige mand, der opsøgte Jesus og spurgte ham, hvad han skulle gøre for at arve evigt liv; her hedder det, v. 21: »Men Jesus saae paa ham, og fattede Kjerlighed til ham, og sagde til ham: een Ting fattes dig; gik [gå] bort, sælg, hvad du haver og giv de Fattige det, saa skal du have et Liggendefæ [skat] i Himmelen, og kom, tag Korset og følg mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 465 linje 22

◀ gøre (...) **kjendeligt**: synligt, tydeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 465 linje 32

◀ **Sandselighedens**: verdsligheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 466 linje 4

◀ **Xstd. lærer i denne Syndighedens Verden** : formentlig allusion til 1 Joh 5,19 (400,33)

I trykt udgave: Bind 25 side 466 linje 5

◀ **I Bibelen er det Qvinden (Eva) der forfører Manden** : henviser til beretningen i 1 Mos 3 om syndefaldet, hvor det fortælles, at da slangen havde forført kvinden til at spise af frugten fra træet til kundskab om godt og ondt, gav hun den også til sin mand, og han spiste, v. 6. Og da Gud senere spurgte Adam, om han havde spist af det træ, han havde forbudt ham at spise af, svarede han: »Kvinden, du satte hos mig, gav mig af træet, og så spiste jeg«, v. 12.

I trykt udgave: Bind 25 side 466 linje 11

◀ **til Vederlag** : til gengæld, som kompensation.

I trykt udgave: Bind 25 side 466 linje 12

◀ **det er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 466 linje 25

◀ **Forføreren siger ... en Brud og et Brud svare mandligt og qvindeligt til hinanden** : henviser til Johannes Forførerens tale i »'In vino veritas.' En Erinding efterfortalt af William Afham« i *Stadier paa Livets Vei* (1845), hvor Forføreren siger: »Hvilken Vellyst det er at nyde Bedraget, uden at vorde bedragen, forstaaer kun Erotikeren. Hvor saligt det er, at vorde forført, veed egentligen kun Qvinden. Jeg veed det af Qvinden, om jeg end ikke har givet nogen Tid at forklare mig det, men hævdede mig selv og tjent Ideen ved et Brud, saa brat som Dødens; thi en Brud og et Brud svare qvindeligt og mandligt til hinanden.« SKS 6, 77,30-35.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 10

◀ **den Troende er en Brud, Xstus Brudgommen** : hentyder formentlig til Åb 19,7-8: »Lader os glæde og fryde os, og give ham [Gud] Æren; thi Lammets Bryllup er kommet, og hans Brud haver smykket sig! Og det blev hende givet at føre sig i reent og skinnende Linklæde; thi Linklædet er de Helliges Dyder« (NT-1819). Og Åb 22,17: »Og Aanden og Bruden sige: kom! Og hvo [den] som hører, sige: kom! Og hvo som tørster, komme, og hvo som vil tage Livsens Vand uforskyldt« (NT-1819). Se endvidere Joh 3,29. I øvrigt er det både i mystikken og i pietistisk andagtslitteratur og salmer et yndet motiv at se Kristus som brudgommen og den troende el. den troende menighed som bruden.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 13

◀ **Jehovah siger: jeg er den som jeg er; jeg er** : henviser til beretningen i 2 Mos 3,1-4,17 om Gud, der åbenbarer sig for Moses i den brændende tornebusk. Da Moses spørger Gud om, hvad hans navn er, for at han kan sige det til israelitterne, svarer Gud, 3,14: »Mit Navn er: *Jeg er den, som jeg er!*« her citeret efter S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien* (415,29), s. 33. – **Jehovah**: Guds navn i GT. Da jøderne ikke måtte udtale Guds navn, blev de fire konsonanttegn JHWH i den hebr. tekst forsynet med vokaltegnene for »o« og »a« fra 'Adonāj, som på hebr. betyder Herren, for at minde læseren om, at der i stedet for Jahwéh – el. som det ofte gengives Jahve – skulle læses 'Adonāj; deraf den fejlagtige læsemåde Jehova el. Jehovah, som var alm. på SKs tid. I såvel GT-1740 som i GT-1992 gengives Jahve som regel med »HERREN« hhv. »Herren«, således også her i beretningen, fx i v. 2 og v. 16, mens Hersleb, s. 33f., benytter formen 'Jehova'.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 20

◀ **Gavtyveagtigt** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 25

◀ **Cancelliraad** : underordnet embedsmand i kancelliet, det regeringskollegium, gennem hvilket den enevældige konge administrerede kongeriget Danmarks indre anliggender indtil Grundloven af 5. juni 1849.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 31

◀ **R af D** : Ridder af Dannebrog.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 32

◀ **Remontecomission** : kommission, der forestår hærens indkøb af heste.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 32

◀ **Borgerrepræsentant** : medlem af borgerrepræsentationen, der bestod af 36 medlemmer, jf. anordning af 1. jan. 1840, hvor det i § 1 bestemmes, at København »bestyres af dens Magistrat i Forbindelse med dens Borgerrepræsentanter«.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 32

◀ **Clubben** : hentyder til en af datidens mange selskabelige klubber, fx 'Det bestandige borgerlige Selskab' og 'Det Venskabelige Selskab'.

I trykt udgave: Bind 25 side 467 linje 33

◀ Mskene (...) **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 468 linje 3

◀ **kunne** Mskene: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 468 linje 12

◀ **Min Gud, min Gud hvi haver Du forladt mig** : Jesu sidste korsord if. Matt 27,46 (407,11).

I trykt udgave: Bind 25 side 468 linje 16

◀ **Stoicisme** : 388,10.

I trykt udgave: Bind 25 side 468 linje 18

◀ **Selv mordet** : 388,10.

I trykt udgave: Bind 25 side 468 linje 20

◀ **udvise** : vise, udtrykke.

I trykt udgave: Bind 25 side 468 linje 31

◀ **lige over for** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 25 side 468 linje 33

◀ **Straffe-Anstalt** : 398,28.

I trykt udgave: Bind 25 side 469 linje 6

◀ **dydzirede** : dydsirede, dydige, ærbare.

I trykt udgave: Bind 25 side 469 linje 26

◀ det (...) **er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 470 linje 8

◀ **sandseligt** : legemligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 470 linje 16

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 470 linje 27

◀ **Johannes v. Müller ... to store Magter ... die Ideen und die Frauen** : Udsagnet har ikke kunnet identificeres. – Johannes von Müller (1752-1809), schweizisk historiker og politisk journalist. Han betragtes som en af de fremmeste historikere, hvad angår den ty. klassicisme, og søger i sine omfangsrige, historiske værker at forbinde det klassisk-romerske med den kristent-germanske arv.

I trykt udgave: Bind 25 side 470 linje 32

◀ **en Pige** : sigter til SKs tidligere forlovede Regine Olsen (422,38).

I trykt udgave: Bind 25 side 471 linje 7

◀ **Gavtyvestreger** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 471 linje 13

◀ **Et Msk. fødes i Synd** : 485,4.

I trykt udgave: Bind 25 side 471 linje 14

◀ **Straffe-Anstalt** : 398,28.

I trykt udgave: Bind 25 side 471 linje 20

◀ **Døden (...) Straf** : Om den dogmatiske opfattelse af døden, især som en følge af syndefaldet og som straf for synd, se fx § 117 og § 124 samt § 162-163 i K.G. Bretschneider *Handbuch der Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. forbedrede udg., bd. 1-2, Leipzig 1838 [1814], ktl. 437-438; bd. 1, s. 826-830, og bd. 2, s. 51-63, samt bd. 2, s. 345-357.

I trykt udgave: Bind 25 side 471 linje 28

◀ **Straffe-Anstalt** : 398,28.

I trykt udgave: Bind 25 side 472 linje 2

◀ **man taler om at boe paa en Vulkan** : udtryk for en tilstand, som er i høj grad usikker, risikabel.

I trykt udgave: Bind 25 side 472 linje 7

◀ **Gavtyvestreg** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 472 linje 12

◀ **i Retning af** : i henseende til, hvad angår; med sigte på.

I trykt udgave: Bind 25 side 472 linje 12

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 25 side 472 linje 14

◀ **Gavtyvestreger** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 472 linje 25

◀ **Straffe-Anstalten** : 398,28.

I trykt udgave: Bind 25 side 472 linje 25

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 472 linje 29

◀ **Det, som ikke opkom i noget Mskes Hjerter** : hentyder til 1 Kor 2,9, hvor Paulus med et citat fra Es 64,3 skriver: »men, som skrevet er, hvad intet Øie har seet, og intet Øre har hørt, og ikke er opkommet [opstået] i noget Menneskes Hierte, hvad Gud haver beredt dem, som ham elske« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 4

◀ **Nittengryn** : smålig person; ubetydelighed, pjok.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 10

◀ **God-Mand** : egl. hovedpersonen i K.T. Thiemes børnebog *Godmand eller den danske Børneven* [ty. 1789, da. 1798 og flere gange senere]; en overdreven brav, hjertelig og tåbelig mand.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 10

◀ **Fruentimmer-Jav** : kvindehastværk. Stavemåden 'jav' efterligner den dagligdags udtale af jag.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 11

◀ **der raibes i vor Tid saa meget mod Blaserethed** : Hvad der sigtes til, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 15

◀ **Epicuræisme** : 404,11.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 18

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 22

◀ **Crisen** : det afgørende omslag, vendepunkt.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 23

◀ **Verden en Sydens Verden** : 408,21.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 28

◀ **Syndefald** : jf. syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 25 side 473 linje 28

◀ **er i Retning af** : sigter mod.

I trykt udgave: Bind 25 side 474 linje 1

◀ **holder Xstd. paa eenlig Stand** : 423,1.

I trykt udgave: Bind 25 side 474 linje 3

◀ **at være Salt** : hentyder til Matt 5,13 (422,32).

I trykt udgave: Bind 25 side 474 linje 6

◀ **det at være en Fremmed, Udlænding** : hentyder til 1 Pet 2,11, hvor brevets modtagere formanet til »som Fremmede og Udlændinge« at holde sig fra kødets lyster (NT-1819). Se også Hebr 11,13.

I trykt udgave: Bind 25 side 474 linje 12

◀ **det Spørgsmaal om ... evige Salighed commensurabelt for ... et i Tiden indtraadt Historisk** : sml. det overordnede spørgsmål, som stilles i *Philosophiske Smuler* (1844): »Kan der gives et historisk Udgangspunkt for en evig Bevidsthed; hvorledes kan et saadant interessere mere end historisk; kan man bygge en evig Salighed paa en historisk Viden?« SKS 4, 213. Sml. også journaloptegnelsen JJ:342, fra maj el. juni 1845, i SKS 18, 252f. – **commensurabelt for**: målbart med.

I trykt udgave: Bind 25 side 474 linje 25

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 25 side 474 linje 31

◀ **sympathetisk** : egl. 'samlidende', medlidende, medfølelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 474 linje 34

◀ **piinlige** : pinefulde, smertelige.

I trykt udgave: Bind 25 side 474 linje 35

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 475 linje 9

◀ **I skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 25 side 475 linje 25

◀ **Slutningen af min »litteraire Anmeldelse.« af »to Tidsaldere«** : henviser til *En literair Anmeldelse. To Tidsaldre, Novelle af Forfatteren til »en Hverdagshistorie«, udgiven af J.L. Heiberg. Kbhv. Reitzel. 1845, anmeldt af S. Kierkegaard, Kbh. 1846, s. 107-112, i SKS 8, 100-104.*

I trykt udgave: Bind 25 side 475 linje 35

◀ **Augustins Naadevalg** : 450,26. Om Augustins (432,22) udformning af læren om nådevalg el. prædestination, se H.N. Clausen *Udvikling af de christelige Hovedlærdomme* (394,3), s. 413f.: »Saaledes som den menneskelige Natur skal ved Syndefaldet være fordærvet i sin inderste Grund, er det – efter Augustins Lære – en Selvfølge, at Menneskene maae være tillukkede og forstokkede mod Naaden, fremture i Vantro og Ugudelighed, og saaledes ile Fordømmelsen imøde. Til at forklare denne almindelige Fordømmelse kan altsaa ingen Forudbestemmelse af Gud være fornøden; den følger med Nødvendighed. Derimod – for at *ikke Alle* skulle [skal] blive Usalighedens Bytte, for at *Nogle* af det hele Antal skulle blive førte til Tro og Salighed, er en særegen Naadehandling fornøden, ved hvilken Gud tager et vist Antal ud af Slægten [menneskeheden], som i sin Heelhed er Fordømmelsens Bytte. I disse Udvalgte virker Naaden med uimodstaalig Magt. Og i en saadan Udvælgen og Forudbestemmelse (*Prædestination*) ligger ingen Uretfærdighed; Ingen vil kunne beklage sig som forudrettet; thi de Tilbageblivende faae kun den Lod, de have forskyldt [gjort sig skyld i], som vilde være bleven Alles Lod uden Undtagelse, dersom Guds Naade ikke var traadt imellem, og som ikke bliver haardere, fordi den nu bliver undgaaet af Nogle.« Se også afsnittet »Prædestination« i kapitlet »Aurelius Augustinus« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (433,31) bd. 1, 3. del, 1845, s. 560-585.

I trykt udgave: Bind 25 side 476 linje 1

◀ **Luther forstod Sagen saaledes ... berolige Dig, Du er frelst af Naade** : se fx følgende passage i artiklen »Gnade Gottes«, »II. Wirkungen derselben« i *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz* (399,22) bd. 2, 1829, s. 420, hvor Luther skriver: »In den zweien kleinen kurzen Wörtlein, Gnade und Friede, wird die Summa und Inhalt der ganzen christlichen Lehre und Wesens begriffen. Die Gnade vergibt die Sünde; so hilft der Friede dem Gewissen zur Ruhe. Denn zween Teufel sind, die uns sehr wohl plagen, die Sünde und das Gewissen. Diese beide gräulichen und schrecklichen zween Tyrannen hat Christus überwunden und unter seine Füße getreten in dieser gegenwärtigen und zukünftigen Welt. Weil aber die Welt davon allerdings Nichts weiß, kann sie auch nichts Gewisses lehren, wie man die Sünde, böses Gewissen und den Tod überwinden soll. Und ist diese Lehre nur allein bei den Christen, welche sich darinnen üben und geschickt machen, die Sünde, Verzweifelung und den ewigen Tod damit zu überwinden, und ist eine solche Lehre, die freilich nicht vom freien Willen, nicht von menschlicher Vernunft oder Weisheit erfunden oder aufbracht, sondern ohne alle Mittel von unserm Herrn Gott selbst gegeben ist. Darum so begreifen diese zwei Stücke, Gnade und Friede, das ganze christliche Wesen in sich. Die Gnade, Vergebung der Sünden, der Friede, ein fröhlich und friedsam Gewissen. Friede kann man nimmermehr haben, es sei denn die Sünde vergeben. Nun wird aber die Sünde nicht darum vergeben, daß man das Gesetz hält; sintemal Niemand dem Gesetz genug thut; denn das Gesetz klaget das Gewissen immerdar an und schreckt es der Sünden halben, verkündiget Gottes Zorn und treibet das Gewissen in Verzweiflung. Wird nun die Sünde nicht durchs Gesetz vergeben, so wird sie freilich noch viel weniger durch Menschenwerk vergeben, welche nur eitel abgöttische Mißbräuche und Götzendienste sind; ja, sie nimmt dadurch nur je länger je mehr zu, und wird größer. Denn je säurer und schwerer es ihnen die Werkheiligen lassen werden, die Sünde mit Werken zu tilgen und hinzulegen, je ärger es mit ihnen wird. Durch die Gnade aber werden wir ihr los, und sonst auf keine andere Weise.« Om Luthers forståelse af nådevalget, se artiklen »Gnadenwahl« i bd. 2, s. 429: »Aus dem Spruch: Viel sind berufen, aber Wenig auserwählet [Matt 22,14], schöpfen die vorwitzigen Köpfe mancherlei ungereimte und ungöttliche Gedanken; gedenken also: Wen Gott erwählet hat, der wird ohn Mittel selig; wiederum aber, wen er nicht erwählet hat, der thue, was er wolle, sei fromm und gläubig, wie er wolle, so ists doch von Gott also versehen, daß er fallen muß und kann nicht selig werden. Derhalben will ichs gehen lassen, wie es gehet. Soll ich selig werden, so geschiehts ohne mein Zuthun; wo nicht, so ists doch vergebens, was ich thue und vornehme. Was nun für unartige sichere Leute aus solchen Gedanken wachsen, kann Jedermann bald bei ihm selbst abnehmen.« - **Formastelse**: dumdristighed, hovmodighed, bespottelse. - **er det heller ikke saa**: forholder det sig heller ikke således.

I trykt udgave: Bind 25 side 476 linje 14

◀ **see saa at stræbe saa godt Du kan** : se fx følgende passage i artiklen »Gnade Gottes«, »II. Wirkungen derselben« i *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz* bd. 2, s. 420f.: »Es wird kein Mensch besser von dem Gesetz, sondern nur ärger; dieweil das Gesetz nicht hilft, noch Gnade gibt, sondern nur gebeut und fordert, zu thun, das doch der Mensch nicht vermag, noch gerne thut. Aber der Geist, die göttliche Gnade, die gibt Stärke und Kräfte des Herzens, ja, macht einen neuen Menschen, der Lust zu Gottes Geboten gewinnet, und thut Alles mit Freuden, was er soll. (...) Durch diesen Geist oder Gnade thut der Mensch, was das Gesetz fordert, und bezahlet das Gesetz«.

I trykt udgave: Bind 25 side 476 linje 22

◀ **Gavtyvestreg** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 476 linje 25

◀ gjort det **kjendeligt**: tydeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 476 linje 27

◀ **redeligt vil gjøre Tilstaaelse** : 417,7.

I trykt udgave: Bind 25 side 477 linje 8

◀ **ikke forandre en Tøddel i Xstd** : allusion til Matt 5,18, hvor Jesus siger: »Thi sandelig siger jeg Eder: indtil Himmelen og Jorden forgaae, skal end ikke det mindste Bogstav eller en Tøddel forgaae af Loven, indtil det skeer altsammen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 477 linje 9

◀ **pusilanime** : pusillanime; forsagte, ængstelige, her i betydningen: pedantiske.

I trykt udgave: Bind 25 side 477m linje 3

◀ **underfundige** : listige, snedige.

I trykt udgave: Bind 25 side 477m linje 3

◀ **bliver det kun til »Prøvelse« ... saa kommer ... mere end det Ønskede** : Der kan være tænkt på Job. Om ham fortælles det, at da han efter alle de mange ulykker, der havde ramt ham, og alle de prøvelser, han havde været igennem, gik i forbøn for sine venner, »vendte Herren hans skæbne og gav ham dobbelt så meget, som han før havde haft«, Job 42,10. Og det fortælles videre i 42,12-17, at Gud velsignede Job mere, end han tidligere havde gjort; og Job fik syv sønner og tre døtre, ligesom han havde før prøvelsen, men desuden dobbelt så mange får, kameler, okser og æselhopper, og han levede endnu i 140 år og så sine børn og børnebørn i fire slægtled, inden han døde gammel og mæt af dage.

I trykt udgave: Bind 25 side 477 linje 16

◀ **I Xstd. er Gud Aand** : allusion til beretningen om Jesu samtale med den samaritanske kvinde ved brønden i Joh 4,7-26, hvor han siger til hende: »der kommer en time, ja, den er nu, da de sande tilbedere skal tilbede Faderen i ånd og sandhed. For det er sådanne tilbedere, Faderen vil have. Gud er ånd, og de, som tilbeder ham, skal tilbede i ånd og sandhed«, v. 23-24. Se også 2 Kor 3,17-18.

I trykt udgave: Bind 25 side 477 linje 19

◀ **Pascal siger ... den aabenbarede Gud ubegribeligere end den ikke aabenbarede** : hentyder til følgende passage i 7. bog, kap. 4 »Schwere Bedrängnisse, Erlösung davon durch Wunder und den Tod« i H. Reuchlin *Geschichte von Port-Royal. Der Kampf des reformirten und des jesuitischen Katholicismus unter Louis XIII und XIV* bd. 1 (»bis zum Tode der Angelica Arnauld 1661«) - 2 (»vom Tode der Reformatorin Maria Angelica Arnauld 1661 bis zur Zerstörung des Klosters 1713«), Hamborg og Gotha 1839-44; bd. 1, s. 680f.: »An Mademoiselle de Roannes schreibt er [Pascal]: Gott tritt nur für Wenige und selten aus dem Geheimniß der Natur hervor, welches ihn deckt. Er hat sich bis zur Menschwerdung darunter verborgen gehalten. Sofort hat er sich noch mehr verborgen, indem er sich mit der Menschheit verhüllte. Denn er war kenntlicher, so lange er unsichtbar war. Nun aber hat er sich im Sacrament noch tiefer eingehüllt. Alle Dinge sind Schleier, die Gott verhüllen; die Christen aber sollen ihn in Allem erkennen, und wir haben ihm um so mehr zu danken, daß er sich uns, besonders im Leiden offenbart, während er sich vor den Anderen verbirgt.« - **Pascal**: Blaise Pascal (1623-62), fr. matematiker, fysiker, filosof og teolog; efter en mystisk-religiøs vækkelsesoplevelse i nov. 1654 trak han sig mere og mere tilbage til det fællesskab af enlige, der havde dannet sig ved Port-Royal des Champs, og levede i streng askese og fordybelse i de bibelske skrifter. Da Port-Royal kom under voldsomt angreb fra jesuitterne, tog Pascal del i det teologiske forsvar for jansenismen med sit flyveskrift *Lettre à un Provincial*, der udkom med 18 numre (kendt som 'Provincialbreve') i flere oplag i 1656-57, og som blev fordømt af pave Alexander VII i sept. 1657. Ved sin død efterlod han en stor samling håndskrevne fragmenter som udkast til en apologi for kristendommen mod ateismen; de blev senere samlet og udg. i 1670 ('Edition de Port-Royal'), kendt som *Pensées* el. *Pensées sur la religion*.

I trykt udgave: Bind 25 side 477 linje 21

◀ **saa Martyr-Døden** : Om apostlen Peters martyrdød, 459,15. Om Herodes' henrettelse af apostlen Jakob, Zebedæus' søn, se ApG 12,2. Om følgende apostles martyrdød: Andreas, Bartholomæus, Jakob, Alfæus' søn (også kaldt Jakob den yngre), Judas Thadæus, Matthæus, Simon og Thomas, se G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch zum Handgebrauch für Studierende, Kandidaten, Gymnasiallehrer und Prediger*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1833-38 [1820], ktl. 70-71 (forkortet *Biblisches Realwörterbuch*); bd. 1, s. 68, s. 164, s. 621, s. 747, bd. 2, s. 73, s. 541 og s. 714. Om apostlen Paulus' martyrdød, se bd. 2, s. 248.

I trykt udgave: Bind 25 side 477 linje 37

◀ **maatte hungre, tørste, lide alt muligt Ondt** : se fx 1 Kor 4,11, hvor Paulus skriver: »Endnu i denne time både sulter og tørster vi, mangler klæder, bliver slået, er hjemløse«. Se også 2 Kor 11,23-27, hvor Paulus skriver: »Jeg har slidt og slæbt, tit været i fængsel, fået slag i massevis, jeg har været i livsfare mange gange. Af jøderne har jeg fem gange fået fyrre slag minus ét, jeg har fået pisk tre gange, er blevet stenet én gang, har lidt skibbrud tre gange, jeg har drevet rundt på det åbne hav et helt døgn. Ofte på rejser, i fare på floder, i fare blandt røvere, i fare fra mit eget folk, i fare fra hedninger, i fare i byer, i fare i ørkener, i fare på havet, i fare blandt falske brødre. Jeg har arbejdet og slidt, ofte haft søvnløse nætter, lidt sult og tørst, ofte fastet, døjet kulde og manglet klæder.«

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 3

◀ **Forfølgelse** : se følgende beretninger i ApG: 4,1-22, om fængsling af apostlene Peter og Johannes og forhøret af dem for det jødiske råd; 5,17-42, om fængsling af apostlene og forhøret af dem for det jødiske råd, som lod dem piske, inden de blev løsladt; 8,1-3, om forfølgelserne i Jerusalem; 9,23-25, om Paulus' flugt fra Damaskus pga. jødernes planer om at skaffe ham af vejen; 12,3-10, om Peters fængsling og underfulde befrielse; 14,1-7, om Paulus' og Barnabas' flugt fra Ikonien, da både hedninger og jøder planlagde at mishandle og stene dem; 14,19-20, om stening af Paulus i Lystra; 16,16-40, om forfølgelse, fængsling og piskning af Paulus og Silas i Filippi; 17,5-9, om forfølgelser i Thessaloniki, så Paulus og Silas måtte flygte til Beroa; 18,12-17, om forfølgelse af Paulus i Korinth; 19,23-40, om uroligheder i Efesos pga. af Paulus' forkyndelse; 20,3, om Paulus' ændrede rejseplaner, fordi jøderne havde lagt planer imod ham; 21,1-22,30, om uroligheder i Jerusalem og Paulus' fængsling; 23,1-11; om Paulus for det jødiske råd; 22,12-22, om jødernes sammensværgelse for at få Paulus slået ihjel; 23,23-26,32, om Paulus' fangenskab i Cæsarea og anklagerne imod ham samt hans forsvarstaler; 25,1-5, om jødernes planer om at snigmyrde Paulus; 27,1-28,10, om overførslen af Paulus sammen med andre fanger til Rom, fordi Paulus havde indanket sin sag for kejseren; 28,16, om Paulus' milde fangenskab i Rom.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 4

◀ **henrettes som Forbrydere** : 477,37.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 4

◀ **Naar ... Daniel ... ikke vil spise Herre-Retter, saa sørger Gud for ... det han faaer at spise** : henviser til beretningen i Dan 1,8-17 om Daniel i babylonerkongen Nebukadnesars tjeneste.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 6

◀ **naar ... Propheten er i Nød, saa finder Gud altid Udvei** : se foregående kommentar. Se også fx 1 Kong 17,1-16, om hvorledes Gud sørgede for profeten Elias under hungersnød; 2 Kong 6,11-20, om hvorledes Gud reddede profeten Elisa under aramæerkrigen ved at slå soldaterne med blindhed; og Dan 6,17-24, om hvorledes Gud sendte sin engel, som forhindrede løverne i at gøre Daniel fortræd, da han var smidt i en løvekule.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 8

◀ **da forudsiges blot: Den, som skjenker ham med et Bæger-Vand ... faae Prophets Løn** : henviser dels til Mark 9,41, hvor Jesus siger til disciplene: »Thi hvo [den] som skienker Eder med et Bæger Vand i mit Navn, fordi I høre Christo til, sandelig siger jeg Eder, han skal ingenlunde miste sin Løn« (NT-1819). Dels til Matt 10,41-42, hvor Jesus i slutningen af sin udsendelsestale til de tolv disciple siger: »Hvo [den] som annammer en Prophet, fordi han er en Prophet, skal faae en Prophets Løn (...). Og hvo som giver en af disse Ringe ikkun [blot] et Bæger koldt Vand at drikke, fordi han er en Dicipel, sandelig siger jeg Eder, han skal ingenlunde miste sin Løn« (NT-1819). – **skjenker ham med:** beværter ham med.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 10

◀ **indtil at omkomme** : så det kan ende med, at han omkommer.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 15

◀ **forkluddret** : forkvaklet.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 21

◀ **Gud er Kjerlighed** : allusion dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 23

◀ **Verdens Frelser** : 405,5.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 25

◀ **under Loven** : under Moseloven, her i betydningen: i GT.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 28

◀ **tage Kork eller Blærer under Armene** : hentyder til, at den, der skulle lære at svømme, havde en samling korkstykker (et korktornyster) spændt på ryggen el. var iført en korkforet trøje (en kork- el. svømmetrøje) el. brugte oppustede (svine)blærer som svømmesele.

I trykt udgave: Bind 25 side 478 linje 37

◀ **Embedsmænd** : 437,3.

I trykt udgave: Bind 25 side 479 linje 10

◀ **Levebrød og Carriere** : 395,34.

I trykt udgave: Bind 25 side 479 linje 10

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 25 side 479 linje 12

◀ **Xstd. slet ikke er til** : 487,8.

I trykt udgave: Bind 25 side 479 linje 13

◀ **Dette Ord eller Ordsprog »Verden er som man tager den«** : ordsprog kendt i forskellige versioner; i formen 'Verden er, som man tager den' optegnet som nr. 11420 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (434,33) bd. 2, s. 546, og i formen 'Man må tage verden, som den er' optegnet som nr. 2891 i N.F. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 110.

I trykt udgave: Bind 25 side 479 linje 20

◀ bliver **aabenbart**: synligt, afsløret.

I trykt udgave: Bind 25 side 480 linje 3

◀ **ret** blive: virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 25 side 480 linje 6

◀ **betjenes** : varetages, forvaltes.

I trykt udgave: Bind 25 side 480 linje 11

◀ **i Charakter** : 386,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 480 linje 12

◀ **omklæder** : påklæder; forklæder, maskerer.

I trykt udgave: Bind 25 side 480 linje 12

◀ er **aabenbar**: tydelig, klar.

I trykt udgave: Bind 25 side 479m linje 3

◀ **Det med Goldschmidt af Mynster** : sigter til J.P. Mynsters (403,24) skrift *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark*, Kbh. 1851, s. 5, hvor han skriver: »thi – som en udmærket fransk Forfatter, hvem vi takke Udgiveren af 'Nord og Syd' [dvs. Goldschmidt] for at have gjort os bekendte med, siger – der er intet agtværdigere, end 'et Folk, der forsvarer sine Sæder'.« Og især s. 44, hvor Mynster skriver: »Iblandt de glædelige Fremtoninger, – vi optage dette Ord efter en af vore talentfuldeste Forfattere, – der under disse Forhandlinger have viist sig, er den Gienklang, en Røst har fundet, der nylig (see 'Fædrelandet' Nr. 26) hævede sig mod den 'Troen paa, at det er i det Udvortes, Feilen stikker, at det er en Forandring i det Udvortes, der behøves, Forandring i det Udvortes, der skal hielpe os,' mod den 'usalige Forvexling af Politik og Christendom, en Forvexling der saa let kan bringe en ny Art Kirke-

Reformation op og i Mode, den bagvendte Reformation, der reformerende sætter et nyt Slettere istedenfor et gammelt Bedre.' Den begavede Forfatter vil tillade mig endnu til Slutning at laane hans Ord: 'At Christendommen, som har Livet i sig selv, skal frelses ved de frie Institutioner, dette er i mine Tanker en aldeles Miskiendelse af Christendommen, der, hvor den er sand i sand Inderlighed, er uendelig høiere og uendelig friere, end alle Institutioner, Constitutioner o. s. v.'« Med udtrykket 'Fremtoninger' sigtes til Goldschmidt (437,23), der i *Nord og Syd. Et Maanedskrift* bd. 5 »Første Qvartal 1849«, Kbh. 1849, s. 143f., havde foreslået 'Fremtoning' som oversættelse af det ty. 'Erscheinung', hvilket efterhånden vandt indpas i sproget. Citaterne fra *Fædrelandet*, nr. 26, stammer fra SKs artikel »Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende [angående]« i *Fædrelandet*, nr. 26, den 31. jan. 1851 (SV2 13, 472-480). SK udarbejdede i løbet af 1851 utallige udkast til en polemik mod Mynster pga. dennes ytring (se *Pap. X 6 B* 171-208).

I trykt udgave: Bind 25 side 480 linje 31

◀ **»Indøvelse i Xstd.«** : *Indøvelse i Christendom* af Anti-Climacus, udg. af S. Kierkegaard, Kbh. 1850, i *SKS* 12, 7-253. Om SKs samtale med biskop Mynster efter udgivelsen af *Indøvelse i Christendom*, se journaloptegnelsen, NB26:54, i *SKS* 25, 58f.

I trykt udgave: Bind 25 side 480 linje 36

◀ **Kjød og Blod** : fast udtryk i NT som betegnelse for menneske, jf. fx Matt 16,17; Gal 1,16; Ef 6,12. Se også 1 Kor 15,50, hvor Paulus skriver til korintherne: »Men det siger jeg jer, brødre: Kød og blod kan ikke arve Guds rige«.

I trykt udgave: Bind 25 side 481 linje 6

◀ **Ach** : ty., ak.

I trykt udgave: Bind 25 side 481 linje 8

◀ **Leporello siger: Troskab varer kun til Døden** : replik af Don Juans tjener i 2. akt, 15. scene, i *Don Juan. Opera i tvende Akter bearbejdet til Mozarts Musik*, overs. af L. Kruse, Kbh. 1807, s. 103. Da Leporello tilkendegiver, at han har prøvet at flygte alene, siger Don Juan: »Og lade mig i Stikken? / Du falske Skurk! nu kiender jeg din Troskab.« Hvortil Leporello replicerer: »Ak! Herre! Troskab varer kun til Døden.« I 1854 blev *Don Juan* opført fire gange på Det kgl. Teater, den 26. og 29. april samt den 4. og 10. maj; siden premieren i 1807 havde den da været opført mere end 100 gange.

I trykt udgave: Bind 25 side 481 linje 10

◀ **betræffer** : angår.

I trykt udgave: Bind 25 side 481 linje 18

◀ **Gavtyvestreg** : 385,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 481 linje 20

◀ **Kjød og Blod** : 481,6.

I trykt udgave: Bind 25 side 481 linje 23

◀ **særdeles** : speciel, særlig.

I trykt udgave: Bind 25 side 481 linje 28

◀ **Bernhard af Clairvaux** : Bernhard af Clairvaux el. Den hellige Bernhard (1090/91-1153), fr. cisterciensermunk, teolog og mystiker; fra 1115 abbed for klosteret i Clairvaux; kanoniseret i 1174. Foruden et stort antal breve og talrige prædikener efterlod han sig et omfattende forfatterskab.

I trykt udgave: Bind 25 side 482 linje 3

◀ **Pascal** : 477,21.

I trykt udgave: Bind 25 side 482 linje 3

◀ **Paven kalder sig Petri Efterfølger** : sigter til, at paven som arvtager af apostlen Peters 'stol' ('Cathedra Petri') og som Peters efterfølger el. stedfortræder bærer betegnelsen 'Vicarius Petri', se fx § 71, 4, og § 138 i H.E.F. Guerike *Handbuch der Kirchengeschichte*, 3. udg., bd. 1-2 [med fortløbende paginering], Halle 1838 [1833], ktl. 158-159; bd. 1, hhv. s. 234-237; s. 234, og s. 521-524; s. 521.

I trykt udgave: Bind 25 side 482 linje 5

◀ **nonsentialske** : el. nonsensikalske, meningsløse, forvrøvlede.

I trykt udgave: Bind 25 side 482 linje 6

◀ **underfundigt** : listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 482 linje 9

◀ **Den der opløser Græcitetens umiddelbare Skønhed: Socrates** : Opfattelsen af Sokrates (414,25) som den, der opløste den oldgr. kulturs 'umiddelbare skønhed', var almindelig på SKs tid. At Sokrates hertil betjente sig af refleksion el. ironi, har SK demonstreret i *Om Begrebet Ironi* (1841).

I trykt udgave: Bind 25 side 482 linje 13

◀ **Søn af en - Billedhugger og en Gjordemoder** : I 2. bog, kap. 5 om Sokrates, i Diogenes Laertios' (3. årh. e.Kr.) filosofihistorie oplyses det indledningsvis: »Sokrat, Søn af Sofronisk, en Steenhugger og af Fænarete, en Jordemoder, var føed i Athen, og fra Familiestedet Alopeke.« *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111; bd. 1, s. 64.

I trykt udgave: Bind 25 side 482 linje 14

◀ **Corruption** : forvanskning.

I trykt udgave: Bind 25 side 482 linje 16

◀ **Styrelsens**: Guds styrelse (385,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 483 linje 2

◀ bekymrer sig **over**: for.

I trykt udgave: Bind 25 side 483 linje 6

◀ **det Ord af Xstus ... mon jeg skal finde Troen paa Jorden** : fri gengivelse af Luk 18,8, hvor Jesus siger: »naar Menneskens Søn kommer, mon han skal finde Troen paa Jorden?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 483 linje 15

◀ **opfatte (som Middelalderen) Menings Uenighed som Forbrydelse Skyld** : hentyder formentlig til indførelsen af inkvisitionsdomstole, der efterhånden dømte enhver, som var uenig med kirkens tro og lære, skyldig i kætteri, der blev hårdt straffet som forbrydelse, undertiden med livsvarigt fangenskab el. henrettelse, se fx § 150 og § 166 i H.E.F. Guericke *Handbuch der Kirchengeschichte* (482,5) bd. 1, s. 591-595; s. 593-595 og s. 700-704.

I trykt udgave: Bind 25 side 483 linje 25

◀ **i Charakter** : 386,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 483 linje 26

◀ **regner (...)** paa : regner, kalkulerer med.

I trykt udgave: Bind 25 side 483 linje 31

◀ **den menige Mand** : 385,20.

I trykt udgave: Bind 25 side 483 linje 32

◀ **ihjelslagen** : slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 25 side 483 linje 35

◀ **potenserer** : forøger, intensiverer.

I trykt udgave: Bind 25 side 484 linje 17

◀ **Distinktion** : forskellighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 484 linje 25

◀ **Da Paven i sin Tid befalede, at den Geistlige skulde være ugift** : hentyder til, at pave Gregor VII ved synoden i Rom i 1074 fik fornyet de gamle strenge love om gejstlighedens cølibat og fastsat, at ingen gejstlig måtte være gift, se § 132 i H.E.F. Guericke *Handbuch der Kirchengeschichte* (482,5) bd. 1, 497-503; s. 499.

I trykt udgave: Bind 25 side 484 linje 28

◀ **længst** : for længst.

I trykt udgave: Bind 25 side 484 linje 29

◀ **Accommodation** : tilpasning, tillempelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 484 linje 30

◀ **den Xstne skal være ugift** : 423,1.

I trykt udgave: Bind 25 side 484 linje 31

◀ **aber** : af ty., men.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 2

◀ **denne Verden en syndig Verden** : 408,21.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 4

◀ **et Barn undfanges i Overtrædelse, fødes i Synd** : hentyder til dåbsritualet, hvor dåbstiltalen bringer denne opfattelse til udtryk: »dette Barn, som er undfanget i Synd og fød i Misgjerning«, *Forordnet Alter-Bog* (399,28), s. 243, en opfattelse, der bygger på Sl 51,7: »See, jeg er født i Misgjerning, og min Moder haver undfanget mig i Synd« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 4

◀ **gjøre Fyldest for det Forbigangne** : hentyder formentlig til dåbsritualet, hvor det i dåbstiltalen hedder: »Efterdi Synden er indkommet i Verden formedelst et Menneske, og Døden formedelst Synden, og Døden trængte igiennem til alle Mennesker, fordi de syndede alle, saa er nu Fordømmelse kommen over alle Mennesker ved Eens Fald. Hvorfor vi og [også] alle ere af Naturen Vredens Børn, og os fattes Guds Ære. Men ligesom Mange ere blevne til Syndere ved det ene Menneskes Ulydighed, saa skulle [således skal] og Mange vorde refærdiggjorte ved den Enes, Jesu Christi, Lydighed. Thi saasom [sådan som] Synden har regieret ved Døden, saa [således] skal og Naade regiere ved Retfærdighed til det evige Liv formedelst Jesum Christum, vor Herre, hvilken er hengiven for vore Overtrædelser, og opreist til vor Retfærdiggjørelse; i hvilken og Gud, vor Fader, haver udvalgt os før Verdens Grundvold blev lagt, at vi skulle være hellige og ustraffelige for hans Aasyn i Kiærlighed, og har beskikket os i ham til sønlig Udkaarelse efter sin Villies Velbehag, og taget os til Naade i denne sin Elskte til sin herlige Naades Lov, saa vi have Forløsning formedelst hans Blod, som er vore Synders Forladelse. Men at vi skulle faae Ret og Adgang til saadan Guds Naade i Christo, har han indstiftet Igiensfødselsens og Fornyelsens Bad, som skeer ved den Hellig Aand, hvilken han udøser rigeligen over os formedelst Jesum Christum, vor Frelser, at vi skulle retfærdiggjøres ved hans Naade, og efter Haabet vorde Arvinger til det evige Liv. Thi Daaben er ikke Ureenlighedens Aflæggelse paa Kiødet, men en god Samvittigheds Pagt med Gud formedelst Jesu Christi Opstandelse.« *Forordnet Alter-Bog*, s. 242f.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 5

◀ **Vielsen den helliger dette Forhold** : hentyder til ritualen for brudevielse, hvor præsten, efter at brudgommen og bruden har givet hinanden hånd på deres ja, og mens han lægger sin hånd på deres hænder, siger til dem: »Efterdi I tilforn have indbyrdes samtykt og tilsagt hverandre, at ville leve tilsammen i den hellige Ægteskabs Stat [stand], og det samme nu aabenbare bekiendt for Gud og denne Christen-Menighed (Forsamling,) og derpaa givet hverandre Eders Hænder, saa forkynder jeg Eder rette Ægte-Folk at være baade for Gud og Menneskene, i Navnet Gud Faders, Gud Søns, og Gud den Hellig Aands! Amen.« *Forordnet Alter-Bog*, s. 257f.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 10

◀ **Charmant** : fortræffeligt, yndigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 11

◀ **han som ved sin Død gjorde Fyldest for Slægtens Synd** : hentyder til den dogmatiske lære om Kristi stedfortrædende satisfaktion, at han som Guds egen Søn med sin frivillige lidelse og død har tilfredsstillet el. forsonet Guds dømmende vrede over menneskenes syndefald og således gjort fyldest for den straf, de ellers var skyldige at lide for al deres synd, og dermed gjort soning for Guds krænkede retfærdighed. Jf. bortsendelsesordene efter nadver: »Den korsfæstede og atter opstandne Christus Jesus, som nu har bispiset og skienket Eder med sit hellige Legem og Blod, hvormed han har fyldestgjort for alle Eders Synder, han styrke og opholde Eder derved i en sand Tro til det evige Liv!« *Forordnet Alter-Bog*, s. 254. – **Slægtens**: menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 15

◀ **Arvesynden** : Den dogmatiske lære om arvesynden som den oprindelige og til grund liggende synd, der forplantes gennem den seksuelle akt og dermed arves, efter at den ved Adams syndefald er kommet ind i verden, bygger i den dogmehistoriske tradition først og fremmest på syndefaldsberetningen i 1 Mos 3, dernæst på Sl 51,7 og videre på Rom 5,12-14.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 15

◀ **lærte: følg mig efter** : 405,9.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 16

◀ **at Vielsen helligede Kjøns-Forholdet** : I ritualet for brudevielse indgår 1 Mos 1,27-28 som en af tekstlæsningerne: »For det fjerde: Da er det Eders Trøst, at I vide og troe, at Eders Stat [ægtestand] er Gud tækkelig [til behag] og af ham velsignet. Thi saa [således] staaer der skrevet i Skabelsens Bogs første Capitel: / Og Gud skabte Mennesket sig til et Billede, og han skabte ham til Guds Billede, og han skabte dem en Mand og en Kvinde. Og Gud velsignede dem, og sagde til dem: Værer frugtbare og formerer Eder, og opfylder Jorden, og gør den Eder underdanig. Og regierer over Fiskene i Havet, og over Fuglene under Himmelen, og over alle Dyr, som krybe paa Jorden.« *Forordnet Alter-Bog*, s. 260f.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 18

◀ **»Men Xstus var jo selv tilstede ved et Bryllup«** : hentyder til beretningen i Joh 2,1-11 om Jesu deltagelse i brylluppet i Kana.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 21

◀ **ikke engang vilde tillade En at begrave sin Fader** : hentyder til Matt 8,21-22 (405,9).

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 23

◀ **Xstus var tilstede ved et Gjestebud** : Foruden ved brylluppet i Kana var Jesus flere gange inviteret til 'gæstebud', se især Luk 5,29-32 (hos tolderen Levi); 7,36-50 (hos farisæeren Simon); 11,37-52 (hos en farisæer); 14,1-24 (hos en af de ledende farisæere); Joh 12,1-8 (hos de tre søskende Lazarus, Martha og Maria i Betania).

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 29

◀ **Xstus omgikkes jo Toldere og Syndere** : Der er i de tre første evangelier adskillige beretninger om, at Jesus omgikkes toldere og syndere. I alm. omdømme var toldere foragtet og hadet og fordømt af det religiøse og nationale fællesskab. Palæstina var på Jesu tid behersket af den rom. besættelsesmagt, som udliciterede toldopkrævningen af ind- og delvis også udførte varer til dem, der bød højst; til gengæld udnyttede tolderne deres privilegier til at sikre sig ekstra indtægter ved højere beregning af toldsatserne end foreskrevet (jf. Luk 3,13 og 19,8). I NT omtales tolderne således ofte sammen med syndere (jf. fx Matt 9,10-11; 11,19 og Luk 5,30; 15,1), med skøger (jf. Matt 21,31-32), med røvere, uretfærdige, horkarle (se Luk 18,11) og med hedninger (jf. Matt 5,46-48; 18,17). Se fx G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (477,37) bd. 2, s. 854-856.

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 31

◀ **»Men Apostelen tillader dog at gifte sig.«** : hentyder til 1 Kor 7,9 (418m,9).

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 32

◀ **han siger: det er bedre at gifte sig end at lide Brynde** : citat fra 1 Kor 7,9 (418m,9).

I trykt udgave: Bind 25 side 485 linje 37

◀ **føler sig** : er selvbevidst i sin optræden, overbevist om egne fortrin.

I trykt udgave: Bind 25 side 486 linje 3

◀ **tilforladeligere** : ubetinget mere pålidelige.

I trykt udgave: Bind 25 side 486 linje 12

◀ **Xstd er Msk-Had** : hentyder formentlig til udtrykket 'odium generis humani' (lat., 'had til menneskeslægten') brugt om kristendommen, sml. journaloptegnelsen NB29:107, i SKS 25, 370,30f., med kommentar, hvor kilden til udtrykket oplyses.

I trykt udgave: Bind 25 side 486 linje 15

◀ **hans bekymrede Tale ... at de da ikke maatte forarges paa ham** : hentyder formentlig til Joh 16,1-4, hvor Jesus siger til disciplene: »Dette haver jeg talet til Eder, at I skulle [skal] ikke forarges. De skulle udelukke Eder af Synagogerne; ja den Tiid skal komme, at hver den, som hielslaaer Eder, skal mene, han viser Gud en Dyrkelse. Og dette skulle de gjøre Eder, fordi de hverken kiende Faderen, ei heller mig. Men dette haver jeg talt til Eder, paa det [for at], naar Timen kommer, I skulle komme ihu, at jeg sagde Eder det; men dette sagde jeg Eder ikke fra Begyndelsen, fordi jeg var hos Eder« (NT-1819). Og til Matt 26,30-35, hvor følgende fortælles om den sidste aften, inden Jesus blev korsfæstet næste dag: »der [da] de havde siunget Lovsangen, gik de ud til Oliebierget. Da siger Jesus til dem: i denne Nat skulle [skal] I alle forarges paa mig; thi der er skrevet: jeg skal slaae Hyrden, og Hiordens Faar skulle adspredes. Men efterat jeg er opstanden, vil jeg gaae forud for Eder til Galilæa. Men Peder svarede, og sagde til ham: dersom de og [også] alle skulle forarges paa dig, saa vil jeg dog aldrig forarges. Jesus sagde til ham: sandelig siger jeg dig, at i denne Nat, førend Hanen galer, skal du fornægte mig tre Gange. Peder sagde til ham: dersom jeg og skulde døe med dig, vil jeg ikke fornægte dig. Ligesaa sagde og alle Disciplene« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 486 linje 27

◀ **hvad han forudsagde ... de ville blive mishandlede ... forfulgte, ihjelslagne** : hentyder til Matt 10,17-18, hvor Jesus i sin udsendelsestale til de tolv disciple siger: »Vogter Eder for Menneskene, thi de skulle [skal] overantvorde [overdrage] Eder til Raadet, og hudstryge [piske] Eder i deres Synagoger. I skulle og [også] føres for Fyrster og Konger for min Skyld, dem og Hedningerne til et Vidnesbyrd« (NT-1819). Og videre i Matt 10,22: »Og I skulle [skal] hades af Alle for mit Navns Skyld« (NT-1819). Til Matt 24,9, hvor Jesus siger til disciplene: »Da skulle [skal] de overantvorde Eder til Trængsel, og slaae Eder ihjel; og I skulle hades af alle Folkene for mit Navns Skyld« (NT-1819). Og til Joh 15,20, hvor Jesus i sin afskedstale siger til disciplene: »Kommer det Ord ihu, som jeg sagde Eder: en Tiener er ikke større end hans Herre. Have de forfulgt mig, skulle [skal] de og [også] forfølge Eder« (NT-1819). Endvidere til Joh 16,1-4, se foregående kommentar. – **ihjelslagne**: slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 25 side 486 linje 29

◀ **regner (...)** paa : regner, kalkulerer med.

I trykt udgave: Bind 25 side 486 linje 39

◀ **være et Ordsprog** : spiller på 5 Mos 28,37, hvor israelitterne advares om, at de skal »blive til en Forskrækkelse, til et Ordsprog og til Spot iblandt alle Folkene, der HERREN skal føre dig hen« (GT-1740). Sml. 1 Kong 9,7 og Jer 24,9. – Talemåden 'at blive til et ordsprog' betyder at blive almindelig genstand for nedsættende omtale (spot, dadel, o.l.).

I trykt udgave: Bind 25 side 487 linje 5

◀ **Gud er (...)** Kjerlighed : allusion dels til 1 Joh 4,8, dels til 1 Joh 4,16 (478,23).

I trykt udgave: Bind 25 side 487 linje 6

◀ **hvad jeg paastaer, at Xstd. slet ikke er til** : hentyder fx til l.f i »Standsnigen« i »Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, nr. I i *Indøvelse i Christendom* (480,36), hvor det hedder: »Christenheden har afskaffet Christendommen, uden ret selv at vide det; Følgen er, at skal der gjøres Noget, maa man forsøge igjen at indføre Christendommen i Christenheden.« SKS 12, 49,33-35. Denne tese går som en rød tråd gennem hele bogen. Se fx nr. V i »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, nr. III i *Indøvelse i Christendom*, hvor tesen lyder: »Christendommen er ganske bogstaveligen dethroniseret i Christenheden; men er den det, saa er den ogsaa afskaffet.« SKS 12, 221,29-31.

I trykt udgave: Bind 25 side 487 linje 8

◀ **ubilligt** : urimeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 487 linje 9

◀ **skulde tilstaae, at man ikke er det** : 417,7.

I trykt udgave: Bind 25 side 487 linje 9

◀ **Methoden maa forandres ... et staaende Udtryk hos mine Pseudonymer** : se fx »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?' En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment« af Frater Taciturnus, i *Stadier paa Livets Vei* (1845), hvor midnatsstykket den 14. april indledes med ordene: »Methoden maa forandres.« SKS 6, 279,15.

I trykt udgave: Bind 25 side 487 linje 12

◀ **simplement** : fr., simpelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 25 side 487 linje 28

◀ **i Maximum** : højste.

I trykt udgave: Bind 25 side 488 linje 8

◀ **falder (...) paa** : får det indfald, finder på.

I trykt udgave: Bind 25 side 488 linje 10

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 488 linje 13

◀ **sigter man (...) criminelt paa ham** : beskylder man ham for noget kriminelt.

I trykt udgave: Bind 25 side 488 linje 17

◀ **erkjender** : godkender, anerkender.

I trykt udgave: Bind 25 side 488 linje 20

◀ **ordentligviis** : almindeligvis, sædvanligvis.

I trykt udgave: Bind 25 side 488 linje 27

◀ **culpa** : lat., skyld, brøde, forseelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 488 linje 28

◀ **Kjød og Blod** : 481,6.

I trykt udgave: Bind 25 side 488 linje 31

◀ **i Retning af** : i henseende til, hvad angår.

I trykt udgave: Bind 25 side 488m linje 2

◀ **Socrates** : 414,25.

I trykt udgave: Bind 25 side 489 linje 2

◀ **Socrates ... naar en Mand ikke gjør det Rette ... ikke forstaaer det ... Synd Uvidenhed** : hentyder til den sætning af Sokrates, at 'dyd er viden', som findes udfoldet i flere af Platons dialoger, fx i *Protagoras* (351e - 357e), hvor Sokrates udvikler den påstand, at det menneske, der har den sande erkendelse, ikke kan lade denne erkendelse tilsidesætte af lidenskaber, lyster o.l., og at de mennesker, der ikke gør det rigtige, skønt de godt erkender det, derved udtrykker deres uforstandighed. Jf. *Udvalgte Dialoger af Platon* (432,34) bd. 2, 1831, s.195-209 (*Platons Skrifter* (414,25) bd. 1, s. 71-78). SK har flere steder forstået denne sokratiske opfattelse som udtryk for, at 'synd er uvidenhed', se *Om Begrebet Ironi* (1841), i SKS 1, 255,20f.; *Philosophiske Smuler* (1844), i SKS 4, 254,32; *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i SKS 7, 310,15f.; og *Sygdommen til Døden* (1849) kap. 2 »Den sokratiske Definition af Synd«, der indledes således: »Synd er Uvidenhed. Dette er, som bekjendt, den sokratiske Definition, der som alt Sokratiske altid er en Instant, der er værd at agte paa«, i SKS 11, 201-208.

I trykt udgave: Bind 25 side 489 linje 3

◀ **Christd. har Ret: Synd er Skyld** : sml. journaloptegnelsen NB16:5, fra feb. 1850, hvor SK diskuterer synd og skyld som korrelerer på baggrund af 4. bog, kap. 3 »Die kirchliche Lehre von der Erbsünde«, i den ty. evangeliske teolog Julius Müller *Die christliche Lehre von der Sünde* bd. 1-2, 3. udg., Breslau 1849 [1839], ktl. 689-690; bd. 2, s. 417-494; s. 418-421; se SKS 23, 100, med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 25 side 489 linje 6

◀ **Samtidighed** : de samtidige mennesker, forhold.

I trykt udgave: Bind 25 side 489 linje 16

◀ **Numerus** : lat., tal, antal, den store mængde; masse.

I trykt udgave: Bind 25 side 489 linje 18

◀ **ad modum** : lat., i stil med.

I trykt udgave: Bind 25 side 489m linje 7

◀ **Brindt** : brint.

I trykt udgave: Bind 25 side 489m linje 8

◀ »**Guds Redskaber**« : allusion til beretningen i ApG 9,10-19 om en discipel ved navn Ananias og Paulus, der endnu hed Saulus, og som var kommet blind ind til Damaskus efter sin kaldelse uden for byen. I et syn bød Jesus Ananias at gå hen til det hus, hvor Saulus opholdt sig for at lægge hænderne på ham, så han igen kunne se. Da Ananias vægrede sig, sagde Jesus til ham, v. 15-16: »Gå! For han er det redskab, jeg har udvalgt til at bringe mit navn frem for hedninger og konger og Israels børn, og jeg vil vise ham, hvor meget han skal lide for mit navns skyld.«

I trykt udgave: Bind 25 side 489 linje 28

◀ **ret** for Alvor: virkelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 489 linje 31

◀ Msk. (...) **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 490 linje 1

◀ **falde paa** : få det indfald, finde på.

I trykt udgave: Bind 25 side 490 linje 4

◀ **ville** de: vil.

I trykt udgave: Bind 25 side 490 linje 5

◀ **stikker bag ved** : er skjult bagved, står bag.

I trykt udgave: Bind 25 side 490 linje 13

◀ **cujonerer** : kuer til fuldstændig lydighed, bringer til lydlig underkastelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 490 linje 13

◀ **vee Eder, at I bygge Propheternes Grave o: s: v:** : henviser til Jesu veråb over de skriftkloge og farisæerne i Matt 23,1-36, hvor han siger: »Vee Eder, I Skriftkloge og Phariseer, I Øienskalke [øjentjenere, hyklere]! at I bygge Propheternes Grave, og pryde de Retfærdiges Gravsteder, og sige: Havde vi været i vore Fædres Tiid, da havde vi ikke været deelagtige med dem i Propheternes Blod«, v. 29-30 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 490 linje 19

◀ **Det Interessante** : æstetisk kategori, der med udgangspunkt i ty. idealistisk kunstteori (tidligst Fr. Schlegel) blev et modeord i den da. debat, specielt i begyndelsen af 1840'erne; fællesbetegnelse for de stimulerende kunstneriske virkemidler, der blev betragtet som ikke-skønne, men fascinerende. 'Interessant' kan således være udtryk for spænding, tendens, disharmoni, det individuelt problematiske, det pirrende, det opsigtsvækkende, men tillige for den raffinerede el. reflekterede stil og den æggende nyhed i stof og arrangement.

I trykt udgave: Bind 25 side 490 linje 22

◀ **paa Liv og Død** : med livet som indsats.

I trykt udgave: Bind 25 side 491 linje 4

◀ **ifølge det nye T. at elske Gud er at hade Verden** : formentlig allusion til Jak 4,4: »I utro, ved I ikke, at venskab med verden er fjendskab med Gud? Den, der vil være ven med verden, står som en fjende af Gud.« Se også Matt 6,24, hvor Jesus siger: »Ingen kan tjene to herrer. Han vil enten hade den ene og elske den anden eller holde sig til den ene og ringeagte den anden. I kan ikke tjene både Gud og mammon.« Se endvidere Rom 8,7-8, hvor Paulus skriver: »For det, kødet vil, er fjendskab med Gud; det underordner sig ikke Guds lov og kan det heller ikke. De, som er i kødet, kan ikke være Gud til behag.« Se endelig Luk 14,26.

I trykt udgave: Bind 25 side 491 linje 5

◀ **født i Synd** : 485,4.

I trykt udgave: Bind 25 side 491 linje 14

◀ **intet mindre end** : alt andet end, på ingen måde.

I trykt udgave: Bind 25 side 491 linje 16

◀ **At være Salt** : hentyder til Matt 5,13 (422,32).

I trykt udgave: Bind 25 side 491 linje 25

◀ **Evighedens Dom** : 412,30.

I trykt udgave: Bind 25 side 491 linje 25

◀ hver enkelt **Slægt**: generation.

I trykt udgave: Bind 25 side 491 linje 35

◀ **vil Du være Salt ☩: vil Du offres** : formentlig allusion til Mark 9,49, hvor Jesus siger til disciplene: »Thi hver skal saltes med Ild, og alt Offer skal saltes med Salt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 1

◀ **christelige Folk, Stater, Lande** : 425m,3.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 8

◀ **Naaden gjør Fyldest ... saa lever borgerligt ustraffeligt** : 476,14 og 476,22. Se endvidere Luthers evangelieprædiken over Matt 9,1-8 til 19. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* (399,22), 1. del, s. 549-559. Heri skelnes mellem to adskilte regimenter el. to slags fromhed, dels den udvortes verdslige el. menneskelige retfærdighed, der »tager Hensyn til Menneskenes jordiske Samliv«, s. 549, sp. 2, og udøves i kald og stand, dels den himmelske el. kristelige retfærdighed, der kaldes »Guds Naade eller Syndernes Forladelse«, s. 551, sp. 2, Guds værk og gave, som modtages i troen. – **ustraffeligt**: udadleligt, ulasteligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 10

◀ **aabenbare** Syndere: åbenlyse.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 13

◀ **Efterfølgelsen** : 405,9 og 405,10.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 20

◀ **Martyriet** : 486,29.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 20

◀ **Forsagelsen** : 389,35.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 24

◀ **fører sig (...) op** : opfører sig.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 31

◀ **latitudinarisk** : meget tolerant, rummeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 37

◀ **in absurdum** : lat., til meningsløshed, urimelighed. 'Reductio in (el. ad) absurdum' betegner i logikken en argumentationsform, hvor en påstand gendrives ved, at dens konsekvenser føres ud i selvmodsigelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 492 linje 37

◀ **kunne** komme: kan.

I trykt udgave: Bind 25 side 493 linje 5

◀ **befæster en evig kvalitativ Forskjel** : spiller på Luk 16,26 (434,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 493 linje 8

◀ **i Handel og Vandel** : 456,33.

I trykt udgave: Bind 25 side 493 linje 17

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 493 linje 20

◀ **ret** for Alvor: virkelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 493 linje 24

◀ **længst** : for længst.

I trykt udgave: Bind 25 side 493 linje 31

◀ **løst paa Traaden** : fast udtryk i betydningen: letsindig, letfærdig.

I trykt udgave: Bind 25 side 493 linje 32

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12 (399,25).

I trykt udgave: Bind 25 side 494 linje 3

◀ **Kjende** : kendetegn.

I trykt udgave: Bind 25 side 494 linje 6

◀ **blive hadet, forbandet afskyet** : 486,29.

I trykt udgave: Bind 25 side 494 linje 6

◀ **falder paa** : får det indfald, finder på.

I trykt udgave: Bind 25 side 494 linje 7

◀ **bona fide** : lat., i god tro.

I trykt udgave: Bind 25 side 494 linje 19

◀ **Udmærkede** : begunstigede; fortrinlige, særstillede.

I trykt udgave: Bind 25 side 494 linje 21